

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ
VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KAZAKİSTAN'IN SOSYO-KÜLTÜREL VE
SOSYO-EKONOMİK YAPISI

ORHAN SINAV

NO: 2501971343

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. RECEP SEYMEN

İSTANBUL – 2006

ÖZET

Kazakistan, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni bağımsız cumhuriyetlerden birisidir. Ülkenin Türkiye ile büyük tarihi ve sosyo-kültürel bağları bulunmaktadır. Bağımsızlıktan sonra bu bağların ekonomik alanda da inşa edilmeye bağladığı görölmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti, büyük bir tarihsel arkaplana sahip ve güçlü sosyo-ekonomik özellikleri bulunan Türk Cumhuriyetleri’nden birisi olarak, bağımsızlıktan sonra bu konumunu pekiştirmek için uluslararası alanda büyük atılımlar göstermektedir. Bu ülkeye yönelik yabancı yatırımların, nispeten küçük nüfusuna rağmen bu gün gelmiş olduğu düzey bu savın kanıtlarından birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede ülke, bu gelişme trendiyle kısa sürede geçiş sorunlarını aşacak ve güçlü bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini yeniden kazanacaktır.

ABSTRACT

Kazakhstan is one of the newly independent states, which was established in the aftermath of the USSR’s collapse in 1991. It has several common characteristics with Turkey. After the independence, economical relations with Turkey have grown a lot. The Republic of Kazakhstan with historical legacy and powerful socio-economic potentialities, has succeeded important achievements in order to improve its status in international politics. Although it has relatively small population, its level of foreign direct investment is the most important evidence for this claim. In this respect, this country would overcome problems of transition process and would regain historical position.

ÖNSÖZ

Her toplum için en kritik dönemler, geçiş dönemleridir. Geçiş dönemi yaşayan tüm toplumlar için bu durum temel bir özellik taşımaktadır. Sovyet Bloku'nun dağılmasından sonra Kazakistan'da sosyo-ekonomik yapının hızla değişmesinin ne ölçüde ortaya çıkacağı sorusu akademik çevrelerden siyaset yapıcılara ve ticaret erbabına kadar çeşitli çevrelerde cevabı hem önemli hem de merakla beklenen bir durumdur.

Kazakistan'ın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısının inceleneceği bu çalışmanın amacı, Türkiye ile pek çok açıdan tarihi ve kültürel bağlara sahip olan bir ülkenin yakın profilinin çıkarılmasıdır. Bu konuda yapılmış olan başka değerli çalışmalardan farklı olarak bu ülkenin uluslararası ekonomik alanda elde etmiş olduğu konum üzerinde de durulacaktır. Çünkü, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan bu ülkenin bağımsızlığının üzerinden, uluslararası ekonomik bağları yeniden inşa etmek için yeterli olan süre geçmemiştir. Fakat bağımsızlığın kazanılmasından itibaren geçen on beş yıllık bir dönemde, bu ilişkilerin sağlam bir zemine oturtulması için gerekli altyapı hazırlanmaktadır. Gerek iç ekonomik sorunlar, gerekse dünya ekonomisindeki dalgalanmalar sebebiyle devam eden ekonomik problemler sağlam bir altyapının inşa edilmesini güçleştirmektedir.

Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı arasında derin ilişkilerin var olduğunun reddedilemeyecek bir gerçek olması bu çalışmanın kurgulanmasındaki en önemli nedenlerden birisidir. Çünkü tarihi ve kültürel özellikler, mevcut durumu anlayabilmek ve gelecekle ilgili öngörülerde bulunabilmek için en önemli ipuçlarını oluşturmaktadır.

Çalışmanın hazırlanmasındaki en önemli eksikliklerden bir tanesi, kuşkusuz Rusça kaynaklara ulaşma alanında yaşanmıştır. Bu konuda, bazı önemli kaynakların Rusça'dan Türkçe'ye çevirisi yapılmış olmakla birlikte genel olarak ulaşılan kaynaklar İngilizce ve Türkçe metinlerden oluşmaktadır. Literatür tarama yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada ulaşılan kaynakların konuyla doğrudan ilgili olmasına özen gösterilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1
1. KAZAKİSTAN'IN TARİHİ ÖZELLİKLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI	4
1.1. Rus Hakimiyetinden Önce Kazakların Tarihi.....	4
1.1.1. Kazakistan'ın Siyasi Tarihi.....	5
1.1.2. Kazak Hanlığı.....	6
1.2. Rus Hakimiyetinde Kazaklar.....	7
1.3. Kazakistan'ın Sosyo-Kültürel Yapısı.....	11
1.3.1. Eğitim ve Kültür Hayatı... ..	11
1.3.2. Ahmet Yesevi'nin Kazakistan Kültür Tarihindeki Yeri.....	19
1.3.3. Kazakların Dili.....	22
1.3.4. Kazak Edebiyatı.....	23
1.3.5. Kazak Müziği ve Sanatı.....	27
1.4. Kazakistan'ın Siyasi Yapısı ve Ülkenin Siyasi Ortamı.....	31
2. KAZAKİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	39
2.1. Kazakistan'ın Genel Ekonomik Durumu.....	39

2.1.1. Geçmiş Dönemin Mirası.....	41
2.1.2. Bağımsızlık Sonrası Yeniden Yapılanma Çabaları.....	44
2.2. Sektörler İtibarıyla Kazakistan Ekonomisinin Genel Yapısı.....	48
2.2.1. Sanayi Sektörünün Yapısı.....	48
2.2.2. Tarım Sektörü.....	49
2.2.3. Madencilik.....	51
2.2.4. İnşaat Sektörü.....	51
2.2.5. Ulaştırma ve Haberleşme.....	52
2.2.6. Boru Hatları.....	53
2.2.7. Enerji.....	55
2.2.8. Bankacılık.....	59
2.3. Dış Ticaret Politikaları.....	62
2.4. Ekonomide Liberalizasyon Çalışmaları.....	63
2.4.1. Özelleştirme Çalışmaları.....	63
2.4.2. Yabancı Yatırımlar.....	66
3. KAZAKİSTAN'IN DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	69
3.1. Dış Ticaret ve Yabancı Yatırımlar İçin Mevcut Ortam ve Dış Ticaret Politikaları.....	69
3.2. Dış Ticaretteki Gelişim ve Ticaretin Bileşimi.....	75
3.3. Kazakistan- Türkiye Ekonomik İlişkileri.....	83
3.3.1. Mal Ticareti.....	83
3.3.2. Eximbank Kredileri.....	86
3.3.3. Türkiye'nin Kazakistan'daki Yatırımları.....	87
3.4. Kazakistan'ın ABD ile İlişkileri.....	101
3.4.1. Siyasi İlişkiler.....	101
3.4.2. Kazakistan'da ABD Yatırımları ve İkili Ticari İlişkiler.....	105
3.5. Kazakistan- Avrupa Birliği İlişkileri.....	107
3.6. Kazakistan'ın Diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik İşbirliği.....	111
3.7. Diğer Bölgesel Güçlerin Kazakistan'daki Yatırımları.....	114
3.7.1. Japonya.....	114

3.7.2. Güney Kore.....	115
3.7.3. Rusya.....	115
SONUÇ.....	118
KAYNAKLAR.....	124

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Kazakistan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı İle İlgili Genel Bilgiler	39
Tablo 2. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Ülkeleri'nin İktisadî Potansiyelleri	43
Tablo 3. Kazakistan GSYİH'sındaki Yıllık Değişim Miktarı ve Oranları	47
Tablo 4. Kazakistan'da GSYİH'nın Sektörel Dağılımı	47
Tablo 5. Tengiz Petrollerinin Taşınmasında Çeşitli Alternatiflerin Ekonomik Etkinliği.....	54
Tablo 6. Kazak Hazar Petrol ve Doğalgaz Konsorsiyumu Şirketleri	58
Tablo 7. Tengizchevroil'den Petrol Üretimi	59
Tablo 8. Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi	59
Tablo 9. Kazakistan'da Özelleştirme	64
Tablo 10. İleriye Yönelik Makroekonomik Projeksiyonlar Özeti	66
Tablo 11. Kazakistan'daki Yabancı Yatırımların Ülkeler Arası Dağılımı	67
Tablo 12. Kazakistan'ın Dış Ticareti	75
Tablo 13. Kazakistan'ın Başlıca İhraç Ürünleri	77
Tablo 14. Kazakistan İthalatının Kompozisyonu	78
Tablo 15. Kazakistan'ın En Büyük Dış Ticaret Ortakları	78
Tablo 16. Kazakistan'ın Dış Ticareti ve ECO Bölgesi İle Ticari İlişkilerin Gelişimi	81
Tablo 17. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret Rakamları	84
Tablo 18. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatının Bileşimi	85
Tablo 19. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatının Bileşimi	86
Tablo 20. Kazakistan'da Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Yatırım ve İstihdam Verileri	90
Tablo 21. Kazakistan'ın Dış Ticaretinin Ülkeler Açısından Dağılımı.. ..	98
Tablo 22. Kazakistan ve Diğer Türk Cumhuriyetlerine ABD Yardım Programı.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AMKB: Almatı Menkul Kıymetler Borsası

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

EBRD: Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası

ECO: Ekonomik İşbirliği Örgütü

EIU: The Economist Intelligence Unit

GATT: Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

İMKB: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

K.S.S.C.: Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

KDV: Katma Değer Vergisi

M.Ö.: Milattan Önce

NBK: National Bank of Kazakhstan

OPH: Umut Sağlama Operasyonu

ÖSYM: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TACIS: Bağımsız Devletler Topluluğu için Teknik Yardım Programı

T.C.: Türkiye Cumhuriyeti

TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

TEK: Türkiye Elektrik Kurumu

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyonu

TSE: Türk Standartları Enstitüsü

TÜRKSOY: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi

USAID: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

21. Yüzyıl'ın başında bulunduğumuz bu günlerde, Türk Dünyası, on beş yıl önce hayal bile edilemeyecek büyük değişimler yaşamaktadır. Bu değişimler, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkmaktadır. On beş yıl önce büyük bir gürültüyle dağılan ve bir zamanlar dünyanın iki büyük süper gücünden birisi kabul edilen Sovyetler Birliği'nin mirasından beş ayrı ve bağımsız yeni Türk Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır. Artık Soğuk Savaş'a adını yazdıran politik coğrafya tamamıyla dağılmış ve Türk Dünyası için yeni umutlar ortaya çıkmıştır.

Komünizmdeki ilk büyük çözüme, Orta ve Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinde meydana gelmiştir. Bu ülkelerde ortaya çıkan çözüme en büyük pay, bilim ve teknolojide ortaya çıkan baş döndürücü gelişmelere verilebilir. Çünkü, son zamanlarda altı sıkça çizilen, dünyanın artık global bir köy haline gelmeye başladığı, bu sebeple toplumların kapalı kapılar arkasında tutulamayacağı gerçeği, gözardı edilemez bir şekilde kendisini kabul ettirmeye başlamıştır. Dünyanın küçülmesiyle birlikte, uzun süreli olarak hiç bir şeyin gözden kaçırılmayacağı olgusu belirginleşerek, toplumları dünyadaki gelişmelere karşı duyarlı hale getirmiştir. Bu bağlamda insanlar artık daha fazla özgürlüğe, daha fazla özel hareket alanına sahip olmayı istemekte, dolayısıyla sosyalizm uygulamalarında açıkça görülen totaliterizme razı olmamaktadırlar. Bunun yanında, sosyalist ülkelerde görülen, ekonomik performansın halkın istek ve beklentilerini karşılayamayacak derecede zayıf olmasının, vatandaşların sosyalizme karşı tavırlarını önemli ölçüde olumsuz etkilediği görülmüştür. Buna paralel olarak, hayat standartlarının ve refah seviyesinin toplu bir düşüş göstermesi, bu kanaatleri adeta doğrulamıştır. Orta ve Doğu Avrupa'da 1980'lerde ardarda yaşanan halk hareketlerinin altında bu gibi sebeplerin saklı bulunduğu ifade edilebilir.

Türk toplulukları içerisinde tarihleri boyunca en çok eziyet çeken, horlanan, açlıkla, kıtlıkla, boylar arasında savaşlarla nüfusları kırılan, ayrıca komünizmin büyük baskısı altında dil, din ve milli kimliklerinden uzaklaştırılmaya çalışan bir Türk topluluğu da Kazak Türkleri'dir. Coğrafi özellikleri ve etnik yapısı açısından bakıldığında Kazakistan'ın, Türkistan Cumhuriyetleri içerisinde özel bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Türk Dünyası'nın en geniş coğrafyasına sahip olup Orta

Asya'nın ortasında eski Türk yurtlarının ebedi mirasçısı ve şimdiki kurucuları olarak yaşayan Kazak Türkleri, son beş yıl içerisinde bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra kültürel ve ekonomik sahada büyük kalkınma ve atılım hamlesi içerisine girmiştir.

Yeni bağımsızlık kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri halen işletilmekte olan veya işletilmeye açılacak durumda olan birçok yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip bulunmaktadır. Eski sistemin gereği olan emek, toprak ve sermaye gibi temel üstün faktörler aynı yerde toplanmıştır. Cumhuriyetlerin ekonomik açıdan birbirine bağımlı olmaları, siyasi açıdan bağımsız hareket etme imkanlarını da ortadan kaldırmaktadır.

Bu ülkeleri, 1985'ten itibaren "glasnost" ve "perestroika" ile ifade edilen açıklık ve ekonominin yeniden yapılanması politikaları uygulamakla değişim işaretleri veren SSCB izlemiştir. Bu politikalarla, Doğu Bloku'nun en büyük temsilcisi olan bu ülkede sosyalizmden tavizler verilmeye ve kapitalizmin değerleri ve kurumları benimsenmeye başlanmıştır. Ülkede artık yavaş yavaş, silahsızlanma, küresel barış gibi siyasal söylemlerden başka; piyasa mekanizması, fiyatların serbestleştirilmesi, özel mülkiyetin geliştirilmesi gibi ekonomik söylemler de popüler olmaya başlamıştır. Bu çalışmada son yıllarda yaşanan bu büyük değişim ve dönüşümle ilgili sorulara, bu beş Türk Cumhuriyeti'nin en parlak geleceğe sahip olacak ülkesi olarak gösterilen Kazakistan Cumhuriyeti penceresinden cevaplar aranacaktır.

Çalışmadaki temel varsayım, Kazakistan Cumhuriyeti'nin, güçlü tarihsel birikimi, zengin kültürü ile artan oranda uluslararası toplumda güçlü bir konum elde etmeye başlamış olmasıdır. Belirtildiği gibi, bu yönelişte, zengin tarihsel arka plan ve sağlam sosyo-ekonomik yapının etkileri bulunmaktadır. Çok geniş coğrafi bir alana yayılmış ve halen bakir pek çok toprağı bulunan bu ülkenin yakın gelecekte Orta Asya Bölgesi'ndeki en güçlü ülkeler arasına gireceği de savlar arasında bulunmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ekonomileri ve çalışmanın konusunu oluşturan Kazakistan, eski SSCB içerisinde, çok büyük bir ekonomik sistemin parçası

konumunda bulunmuş ve sosyalist ekonomik sistemin bir türünü yaşamıştır. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Kazakistan'ın tarihi, toplumsal ve siyasal özellikleri üzerinde durulacaktır. Çünkü, bir sosyal bilimler çalışmasında incelenecek konu, tarihsel kökenlerine inilmeden anlaşılabilir. Kazaklar da bu bağlamda güçlü tarihi ve toplumsal özelliklere sahip olmaları yönüyle incelenmektedir. İyi bir gelecek için güçlü bir geçmişin olmasının gerekliliği inkar edilemez. Kazakistan'da sözü geçen bu parlak geleceğe doğru emin adımlarla ilerlemektedir.

İkinci bölümde SSCB'nin ekonomik sisteminden kalma pek çok özelliğe halen belli oranda sahip olan Kazakistan'ın ekonomik ve toplumsal yapısı ele alınacaktır. Kazakistan'ın, hantal ve verimsiz Sovyet geçmişinin üzerine kurmaya çalıştığı yeni ekonomik yapının temel özellikleri ve sorunları bu bölümün inceleyeceği ana konulardan olacaktır. Bu bölümde; ekonominin genel durumu, SSCB'den miras kalan ekonomik yapının genel özellikleri ve bağımsızlığın ilanından sonra, ekonominin yeniden yapılanması çerçevesinde elde edilen gelişmeler incelenmeye çalışılacaktır.

Son bölümde ise; Kazakistan'da bağımsızlık sonrasında meydana gelen sosyo-ekonomik gelişmeler, daha çok dış ekonomik gelişmeler etrafında mercek altına yatırılacaktır. Kazakistan'ın, dünya ile ve özellikle Türkiye ile, bağımsız bir ülke olarak kurduğu ekonomik ilişkiler bu bölümün ana teması olacaktır.

1. KAZAKİSTAN'IN TARİHİ ÖZELLİKLERİ VE SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

1.1. Rus Hakimiyetinden Önce Kazakların Tarihi

Kazak adı, hür müstakil, mert, yiğit ve cesur manalarına gelmektedir. Kazak adı: Asa, Kasa, Hasa, Haysak, Kosok, Gasag, Hasık, Kasok, Kazak, Kazsak v.s. çeşitli şekillerle yazılmıştır. Bu isim Kumuk lehçesinde “silahşör, kızan, asker” gibi anlamlara da gelmekle birlikte Orta Asya'daki iç karışıklıklarla birlikte “derbeder, haydut” gibi anlamları da içermiştir.¹

Kazak'lar hakkında tarihçiler çeşitli hipotezler, deliller getirmektedirler. Mesela, Çin kaynaklarına dayanarak Altay Dağlarını ve etrafını Türklerin ilk anayurdu kabul edilmiştir. Kazakistan'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çeşitli madenlerden yapılmış olan eserler Yenisey motiflerine benzediğinden Yenisey Türk kültürünün izlerini taşır. Bu yüzden Türklerin Anayurdunun bir parçası konumunda olan Kazakistan İdil Vadisinden Altaylara kadar uzanan geniş bozkırların hakimidir. XI. Yüzyıl'dan sonra Türklerin büyük bir kısmı Selçuklu'nun önderliğinde hayatlarını devam ettirirken, diğeri de Moğol hakimiyetinde binbir ıstıraplarla hayatlarını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen Türkler, milli kültürlerini ve varlıklarını korumaya muvaffak olmuşlardır.

Kazakların ortaya çıkışı, Cengiz Han'ın fetihlerinin sonlarına, yani onun çocukları ve torunları zamanına rastlamaktadır. Bütün Kazaklar kendilerinin Alaş-Alaç adlı bir atadan türediklerine inanırlar. Kazak şecerelerinin farklılık göstermesine rağmen herkes, inanılan atanın üç olduğu ve bunların soyundan üç büyük Kazak boyunun meydana geldiğidir. Kazaklar, tarih sahnesinde rol oynamaya başlamaları Özbek Hanları devrine rastlamaktadır. Timur'un vefatından sonra Fergana Vadisi ile kuzeyinde kalan Türk grubunu bir araya toplayarak yeniden teşkilatlandıran Ebu'l-Hayr (1428-1468) adında bir Altın Ordu prensi olmuştur.² Kurduğu devlete büyük dedesi Özbek'in adını verince, bu devletin halkını oluşturan Türklere Özbekler demeye başlanmıştır. Moğolların bu devleti hazmedememesi

¹ Ahmet Caferoğlu, “Kazak Türkleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 29, Ankara, 1965, s. 302.

² Mehmet Saray, **Kazak Türkleri Tarihi**, Nesil Yay., İst., 1993, s. 17.

sonucu saldırılara uğramış. Buna karşı Ebu'l Hayr'ın halkını koruyamaması sonucu çoğu Türk kuzeye doğru çekilmiştir. Törelere ve istiklallerine bağlı olarak hareket eden bu Türklere “Kazak” adı verilmiştir ve Türkçe’de, kendi başına buyruk hareket eden insanlara da “kazak adam” adı verildiği bilinmektedir.

1.1.1. Kazakistan’ın Siyasi Tarihi

Kazakların geniş bozkırlarda başlattıkları yeni hayat, çok geçmeden merkezi bir idareyi ortaya çıkarmıştır. Önce Ulu-Cüz, Orta-Cüz ve Küçük-Cüz (orda) üç merkezli idare sistemini deneyen Kazaklar, bundan netice alamayınca tek otoriteyi kabul etmişlerdir. Kazak Türkleri, Burundak Han (1480-1511) önderliğinde bir merkezi idare düşünseler de, istedikleri lideri Kasum (Kazım?) Han (1445-1523)’ın şahsında bulmuşlardır. Ve Kasum Han gereken otoriteyi sayesinde Kazaklar üstünde kurmuştur. Kasum Han’ın yerine geçen oğlu Tahir Han (1523-1533) otoriteyi bozmuş ve ülke üç gruba ayrılmıştı. Ve eski otoriteyi yine küçük oğlu Hakk Hazar (1538-1581) kurmuştur. Aynı zamanda Hakk Hazar Han, Nogaylar üzerine gerçekleştirdiği seferler sayesinde onları da hakimiyeti altına almayı başarmıştır. Bununla da kalmayıp Buhara hakimiyetindeki Taşkent’i işgal ederek Tevekkel Han (1583-1598) zamanında da süregelmiştir. Bu zamanda Kazakistan’ın sınırları Maveräünnehir’in verimli topraklara kadar genişlemiştir. Son seferinde ise (1598) II. Abdullah Han (1577-1599) tarafından mağlup edilmiştir. Bu genişleme siyaseti hem kardeşleri olan Özbek’lerin düşmanlığını, hem de Kazakların düşmanı olan Moğolların topraklarına göz dikmelerini sağladı. Tevekkel Han’dan sonra Kazakların hükümdarı olan İşim Han (1598-1628) ile Tanke Han (1680-1718) zamanlarında Kazaklar büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldılar. Yazılmamış halde uygulanan Türk Töresini yazılı hale getirerek “Jety Zharagy, (Yedi yargı-Yedi prensip) haline getiren Tanke Han, birleşik Kazak halkının son hükümdarı olmuştur.³

1.1.2. Kazak Hanlığı

Kazak Hanlığı dönemine ilişkin olarak Kazakça veya Rusça pek çok esere rastlamak mümkündür. Çünkü Rusya’nın 1552’de Kazan’ı, 1556’da Astrahan’ı ele geçirmesi ve Kazaklarla komşu olmasından itibaren Rusya’da Kazakistan ile ilgili

bilgiler artmaya başlamıştır. 1700'lü yıllardan itibaren Rusya Kazakistan'a yönelik keşif faaliyetlerini hızlandırmıştır.⁴

Kazak Hanlığı, 13. Yüzyıl'da kurulan Ak Orda'nın üzerine bina edilmiştir. Asıl kurucusu Cengiz Hanın torunun Orda Ecen'dir. 1227 tarihinde Cuci'nin ölümünden sonra, Batu Han Altın Orda'yı sağ ve sol kanata ayırmıştır. Ulus'un Batı kısmını kendisi idare etmiş ve Doğu kısmını da ağabeyi Orda Ecen'e vermiştir. Bugünden itibaren Ak Orda diye adlandırılan Ulus'un merkezi şimdiki Balkaş gölünün etrafında yerleşmiş, sonra Sıgnak'a değiştirilmiştir. 1395 yılında Emir Timur'un hakimiyeti altında kalmış, 1428'den 1456'a kadar Ebulhayır'ın idaresinde olmuştur. 1456'da Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canibek Ebulhayır'a isyan ederek "Yedi Su" etrafına göç etmişler ve kendi hanlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Ak Orda Hanlığı tarih sahnesine tekrar çıkmış, sonra da bu hanlık "Kazak Hanlığı" diye adlandırılmıştır. Kazak Hanlığın da siyasi ve iktisadi yönden ilerlemeye ilk adım atan Kasım (1511-1523) Han olmuştur.⁵ Orta Asya, Edil etrafındaki hanlıklar ile Ruslarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurmuş, Kasım Han'ı Batı Avrupa'da tanımıştır. Kasım Han devrinde Kazakların ilk anayasası "Beş Yargı" yeniden düzenlenmiştir.⁶

Kazak Hanlığı Haknazar Han (1538-1580) devrinde daha ileri gitmiştir. Bu han Kazak-Kırgız Han'ı ünvanını almıştır. Kazak Hanlığı ekonomisi kuvvetlenmiş, Orta Asya Hanlıklarıyla yapılan dış politikada galip gelmiştir. Tevekkül Han'ın devrinde (1586-1598) de Kazak Hanlığı dış politikada Ruslarla diplomatik ilişkilerde önemli rol oynamıştır. Tevekkül Han'ın yerine geçen Esim Han (1598-1628) Kazakların barış içerisinde yaşamalarını ekonomik, ticari, ilmi sahalarda önemli gelişmeler sağlamıştır. "Esim Han'ın eski yolu" diye adlandırılan, Kazakların ikinci bir mükemmel anayasasını yeniden düzenlemiştir.

Kazakların bir araya gelerek birlikte hareket etmeleri Tavke Han (1680-1718) devrinde olmuştur. Kazaklar Tavke Han'ı "Az Tavke", "İnsanoğlunun

---

³ Mehmet Saray, a.g.e., s. 19.

⁴ Osman Yorulmaz, "Kazakistan Kütüphanelerinde Bulunan Kazak Hanlığı Tarihi ile İlgili Rusça ve Kazak Türkçesi ile Yazılmış Eserlerin Tanıtımı ve Tahlili", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 123, Aralık 1999, s. 181-182.

⁵ Ahmet Temir, "Kasım Hanlığı" **Türk Dünyası El Kitabı**, I. Cilt, (Coğrafya-Tarih), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 121, s. 417.

⁶ **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1995, s. 10-11.

danışmanı” demişler. Bu han Kazakların anayasalarını tekrar yenileyerek, islami ,şerii hükümleri kullanarak “Yedi Yargı” veya “Yedi Hakikat” diye adlandırılan Kazakların anayasasını oluşturmuştur. Ak Orda’nın devamı olan Kazak Hanlığının 15-17. Yüzyıllarda gerçek manada siyasi, ekonomik, ticari ve ilmi rolü büyük olmuştur. 17.asrın sonu ve 18.asrın başında Kazak Hanlığı iç ve dış sebeplerden dolayı zayıflamıştır. Oyrat-Conğarlar ile Kazaklar arasında üç büyük savaş olmuştur. 1698, 1711, 1712, 1714, 1718, 1723, 1725, 1729 yıllarında Conğar Kazak büyük savaşları olmuştur. Buna ek olarak bir taraftan Kokan Bekleri’de sıkıntı vermişlerdir. Buhara ve Hive Hanları Kazakları köle etmeye çalışmışlar, Çinliler ise Conğarlara yardım etmişler. Ruslar bu durumdan istifa ederek Kazak topraklarına kendi kalelerini inşa etmeye başladılar. Kazak Hanlıkları birleşmek yerine teker teker Ruslara sığındılar. Bu asırlar Kazaklar için acı sonuçlar getirmiştir. 1731’de Küçük Yüz, 1734’de Orta Yüz, 1728’de Ulu Yüz hanlıkları Rus hakimiyetine geçtiler. Böylece 13.asırda kurulan Ak Orda Ulusunun devamı olan, 1456’da tekrar meydana gelen Kazak Hanlığı 19. Yüzyıl’da son bulmuştur.⁷

1.2. Rus Hakimiyetinde Kazaklar

Kazak Türkleri, bilhassa Ka’muk istilası ile perişan duruma düşünce varlıklarını devam ettirebilmek ve düşmanlarına karşı bir güvence temin etmek maksadıyla Rusların himayesine girmeye istemişlerdi. Ruslar, himayeleri altına aldıkları Kazaklara bir teba muamelesi yapıyorlardı. Kazaklarda bunu istemeyince sürtüşmelere sebep oldu. Bu sürtüşmeler ayaklanmaları getirmiştir. Bu ayaklanmalar hürriyet, bağımsızlık, egemenlik için olmuş ve üç asır boyu devam etmiştir. Bu ayaklanmaların önemlileri Sırım Batır (1783-1797), Karatay Sultan (1797-1814), Arın Gazi Sultan (1816-1821), İsatay Mahambet (1826-1837), Eset Batır (1853-1858), Cankoca Batır (1856-1857), Kenesarı Navruzbay (1841-1847) önderlikleriyle olmuştur. Bu ayaklanmaların sebepleri Rusların işgal ettikleri Kazakların ülkesinde sömürgeleştirme siyasete uygulaması, bu toprakların bütün imkanlarını elde ettikleri gibi bu bölgelere getirdikleri göçmenlerle yerleşik bir koloni dönemi meydana

⁷ Orhan Doğan, “Ebu’l Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)”, İst Ün. Sosyal Bilimler Ens., Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İst., 2001, s. 8-11.

getirmesi, Rus kalelerinin yükselmesi, önceden burada yaşayan yerli Kazakların çekip gitmesinin istenmesi, Kazakların diline, dinine ve yaşayışına Rusların hücum etmesi gibi sayısız siyasi ve açıkça yürütülen hileleri olmuştur. Kazakların çektiği bu çileyi, Rus hakimiyetine düşmüş diğer Türk kavimleride çekiyordu. Rusların, antlaşmalar hilafına gasp ettiği toprakların iadesi için baş vurmadıkları mercii kalmamıştı. Kazaklar, Başkurtların başına gelen vakaları görüp bildikleri için Rusların bir zamanlar bütün kazakların etrafında olan Albay Han'ın karargahı olarak kullandığı Kökçe Tava gelip kale yapacaklarını biliyorlardı.⁸

Kazakların bu ana kadar sıkıntılarından ve çektikleri eziyetlerden sonra yiğit kazak Sırım Batur önderliğinde ki Kazak Türklerinin ilk önemli başarısı 1783 sonbaharında Rus ve Kossak birliklerine karşı olmuştur. Bunları mağlup eden Sırım Batur ve bu birliklerin komutanını da esir etmiştir. İkinci başarı Sağız-Uil ve Temi ırmakları çevresini Ruslardan geri almak olmuştur. Ruslar bunun karşısında kazakların şikayetlerini dinleyerek mevcut tansiyonu düşürmeye çalıştılar. Altı yıl sonra tekrar baskı politikasını gütmeye başladılar. Aynı zamanda sıırım baturu güçsüz bırakmak için entrikalar çevirdiler. Bunu fark eden Sırım Batur Orenburg Valisi Neutling'e bir mektup yazarak protesto etmiştir. Halk arasında ikiliye sebep olacak hareketlerden vazgeçmediği taktirde milli mücadelenin devam edeceğini söylemiştir.⁹ Bunun karşısında Ruslar endişelenirken 1796-1797 kışında ortaya çıkan salgın hastalık Sırım Batur'un planını altüst etmiştir. Ekonomik çalkantı yaşanmıştır. Bu zor durumda kalan Sırım Batur Kazak Bozkırlarının bekçiliğini yaparak tarihçilerin ifadesine göre ömrünü şerefle tamamlamıştır. Yerine geçen genç lider Sultan Arıngazi'de entrikayla esir edilmişti.

Colaman Tilence adındaki yiğit önder iki Rus kuvvetini yenince Ruslar tarafından tehdit edildi ve çaresiz içinde kalınca Ruslarla anlaşma yapmak mecburiyetinde kaldı. En son ayaklanmayı Küçük Orda'da gerçekleştirilen İsatay Toyman 15 Kasım 1837'de ilk muharebeyi kazanmış ve 12 Temmuz 1838'de Rusların topçularının ustaca kullanımı sonucu kaybetmiştir. Verdiği şerefli mücadele

---

⁸ Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2. Baskı, İst., 1981, , s. 307.

⁹ M.Viatkin, **Oçerki po istorii Kazakhskoi SSR**, Moskova, 1941, I, s. 202.

ile Batur ünvanını alan İsatay Toyman topçu ateşinin verdiği telefata halkı dehşete düşürmüştür. Çaresizlik içine kalan halk Ruslara boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁰

Abılay Han'ın torunu olan Sultan Kenasarı Kasımoğlu, daha gençlik yıllarında halkının uğradığı haksızlığa karşı Ruslarla mücadeleye karar vermişti. Etrafına 20.000 kişiye yakın silahlı kuvvet topladı. Ruslara mektup yazdı ve dikkate alınmayınca Rus ticaret kervanlarının Kazak topraklarından geçişini yasak etti. Bununla kalmayıp Kazak topraklarından geçmek isteyen Rus ticaret kervanlarının Kazak hükümetine vergi vermek mecburiyetinde olduğunu ilan etmiştir. Ekonomiyi güçlendirdi, yeni kanunlar düzenledi, tüfek imalatını hızlandırdı. 1838'deki başarısı, İrgız ve Turgay bölgelerini geri almak olmuştur. Sibiry'a'dan Taşkent'e giden ticaret yollarını kontrolü altına almaya muvaffak oldu. Bu mücadelede sadece orta Cüz'de yaşayan Kazak Türkleri katılmışlardı. Buna rağmen Ruslar dört koldan saldırımlarına rağmen birçok muharebeyi kazanan Kenasarı, birbiri arkası gelen seri darbelerle birlikte 14 Ağustos 1844'de yapılan muharebeyi kazandıktan sonra şöhretini bir kat daha artırmış olur.¹¹

Buhara'dan sonra Hivede Kenasarı'yı Kazakların hanı olarak tanımış, bu arada hazırlıklarını tamamlayan Ruslar, Orenburg ve Sibiry'a'daki orduları ile iki koldan Kenasarı üzerine hücum etmişlerdir. 1845 sonbaharına kadar süren Rusların taarruzlarına dayanamayan Kenasarı kuvvetleri, buldukları Koratav bölgesini boşaltarak Kök-Köl bölgesine çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Rusların Kırgızları kışkırtmasıyla Kırgız şefleri, emirlerindeki adamlarla Kenasarı kuvvetlerine hücum etmişlerdir. Kenasarı ve adamlarını esir almışlar ve korkunç bir şekilde öldürülmüşlerdir.

Kırgız şefleri bununla kalmayıp Kenasarı'nın ölüsünü Rusların Sibiry'a Genel Valisine hediye olarak göndermişlerdir. Kenasarı'nın trajik şekilde sona eren bu şerefli mücadelesi dost ve düşmanları tarafından saygı ile anılmıştır. Kenasarı'nın bütün mücadelesi esnasında yanından ayrılmayan kardeşi Sultan Sadık, kendilerine bağlı 20.000 ailelik bir Kazak topluluğuyla Gürcistan ve Koratov bölgelerine yerleşerek Hokand hanlığının hakimiyetine girdiler. Sultan Sadık, bu hanlığın kuzey

---

¹⁰ S. Asfendiarov, **İstoria Kazakhstana**, I, Alma-Ata, 1935, s. 138-139.

sınırlarını Rus sızmasına karşı yiğitçe müdafaa etmiştir. Ama bu hanlığın yenilmesinden sonra Kaşgar'a geçmiş ve arkadaşı Yakup Bey'e yardımcı olmuştur.

Rusların bu kadar baskıcı olmalarının sebebi en büyük gayeleri olan Orta Asya'yı, özellikle Türkistan devletlerini işgal etmek, Hind ve Çin'den gelen ticaret kervanlarına ve bu ülkelerin zenginliklerine sahip olma arzularıdır. Kazaklar çok çabuk pes etmedikleri gibi birçok mücadelede bulunmuşlardır. Alaş-Orda Partisinin Kazakistan'ın istiklaline sahip çıkması gibi amaç gütmüşlerdir. Rusların tertip ettiği Mart 1924'de Taşkent'teki kongrede Sovyetlerin kışkırtması sonucu Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız, Karakalpak ve Tecik komünist partileri ayrı ayrı Rus komünist partisine müracaat ederek, ayrı cumhuriyetler halinde yaşamak istediklerini bildirmişler ve sonunda Eylül 1924'de sınırlarının birleşmesiyle cumhuriyetler kurulmuştur (Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti).

Kazakistan'ın 1220-1928 yılları arası felaket yıllarıdır. Özellikle bu yıllarda Kazak Türklerinin açlık ve zulümden ölmeleri söz konusu olmuştur. Zulme karşı bir çok aydın isyan etmiştir. Bu aydınların bir çoğu; Alaş-Orda liderlerinden Ahmed Baytursun (1937), yine Alaş-Orda liderlerinden Alihan Bukeyhan (1932), Muhammedcan Tınışbay (1936), Halil Dostmuhammed (1937) ve "Uya Kazak" şiirinin ünlü şairi Mir Yakup Dulat (1937) Ruslar bunları tehlikeli görmeleri ile idam etmişlerdir. Ruslar bununla birlikte dayanma gücü olarak gördükleri dil, din, kültür konusunda Kazakları ezimilasyon etmeye çaba sarf etmişlerdir. Kazaklar bu ezimilasyona karşı direnişler gösterdiler. Haklarını korumak için 1986'da ayaklanmışlardır. Ama Sovyet Şovenistlerinin ağır hücumlarına uğramışlardır.¹²

Sovyet Cumhuriyetlerinin Moskova'nın sömürüsüne daha fazla dayanamayıp birbiri ardından istiklal ilan etmesi ve Gorbaçov'un buna mani olamaması komünist partilerinin tamamının kapatılmasıyla her Cumhuriyetin bağımsızlığını ilan etmesiyle Sovyet İmparatorluğu sona ermiştir. Ama Kazakistan, bağımsızlığını kazanmasına rağmen büyük bir Rus azınlığı da bünyesinde barındırmaya devam etmektedir. Beş yüz bin civarında Rus'un bu ülkeden ayrılması, Rusya sınırındaki şehirlerde büyük çoğunluğu sağlayan Rusların tekrar Rusya ile birleşme taleplerini dile getirmelerine engel olamamaktadır. Bu açıdan belli ölçülerde Kazakistan için böyle bir bölünme

---

¹¹ E. T. Smirnov, **Sultany Kenisaryi Sadıke**, Taşkent, 1889, s. 9.

tehlikesini varlığından söz edilebilir.¹³ Sovyet sisteminde yer alan Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan 30 Ağustos 1991’de, Özbekistan ve Kırgızistan 31 Ağustos 1991’de, Türkmenistan 27 Ekim 1991’de ve 16 Aralık 1991’de de Kazakistan istiklallerini ilan etmişlerdir. 1 Aralık 1991’de yapılan seçimle de Nazarbayev beş yıl süre ile Kazakistan Cumhurbaşkanı olmuştur.

1.3. Kazakistan’ın Sosyo-Kültürel Yapısı

1.3.1. Eğitim Ve Kültür Hayatı

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin tam bağımsızlığa giden yolda ekonomik güçlüklerin yanısıra yitirdikleri kültürel ve moral değerleriyle tekrar kucaklaşma zaruretinide aşmaları gerekmektedir

Kazakistan’da Rus dilinin yerine Kazakça’nın kullanılmaya başlanması, geçmiştekinin aksine idari ve diplomatik görevlere kazakların daha çok tayin edilmesi, Kazakistan’ın Rusya güdümsüz hareket etmeye çalışması, bağımsızlık sonrasında özellikle Rus çevrelerince henüz hazmedilemeyen konuların başında gelmektedir. Büyük çoğunluğu, “*Kazakistan’da Kazak milliyetçiliği yapıyor*” ve “*Ülke idaresini kazaklaştırıyor*” şikayetleri altında Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev’e atfediliyorsa da, Kazak milliyetçiliğine ve Kazak haklarını savunma konusunda çok istekli olduğunun söylenemeyeceği de bazı kesimlerce belirtilmektedir.¹⁴

Kazakistan Cumhuriyeti yüksek sovyeti, Kazakçayı bu Cumhuriyetin resmi dili yapan bir kanun çıkarmıştır. Böylece Kazakistan’da Kazakça resmi devlet dili olmuştur. Diğer Cumhuriyetlerdeki gibi Rusça’yı milletler arası münasebet dili statüsünde tanıyan bu kanun 1 Temmuz 1990’dan itibaren yürürlüğe girmiştir. Kazakistan’da, dil kanununun kabulünden önce büyük tartışmalar olmuştur. Resmi makamlar, Kazakistan devlet dilinin çiftli bir sistem yani hem Rusça hem de

---

¹² Jannat Ergalieva ve Nurhat Şakuzadaulı, **Kazak Kültürü**, Al-Farabi Kitabevi, Almatı, 2000, s. 389.

¹³ Bruce Pannier ve Peter Rutland, “Batı Türkistan Cumhuriyetlerinin Rusya ile Tedirgin Ortaklığı,” (Çev. Mehmet Dikkaya), **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, S. 2000/09-165, s. 128.

¹⁴ Ian Bremmer ve Cory Welt, “The Trouble with Democracy in Kazakhstan” **Central Asian Survey**, 1996, Cilt: 15 (2), s. 179-199.

Kazakça olması görüşündeydiler. Ancak Kazak aydınları ve halk buna itiraz ediyordu. Bu tartışmalar sürerken ilim, edebiyat ve sanat dallarının önde gelen simalarından yüze yakın kişinin Kazakça'yı devlet dili yapma konusunda bir çağrısı yayınlanmıştır. Bu çağrı etkili olmuş, bunu müteakip Kazak-Sovyet basınında Kazakça'nın resmi dil olmasını isteyen okuyucu mektupları yayınlanmıştır. Sonuçta Kazakça, Kazakistan Cumhuriyetinde resmi dil statüsüne kavuşturulmuştur.

Kazakça yıllar boyunca engellemelere uğramıştır. Özellikle, Krusçev devrinde "Fakir toprakları işleme" bahanesiyle, yüz binlerce Slav asıllının Kazakistan'a getirilmesi, Kazakça mekteplerinin büyük sayılarda kapatılmasına sebep olmuştur. Bu durum Kazak ailelerinin büyük ölçüde şikayetine sebep olmuştur.

Şimdi, Kazakçanın hem okutulması, hem kullanım sahasının genişletilmesi bakımından iyiye doğru bir gidiş vardır. Hatta, Kazakça çıkmakta olan gazete ve dergiler ay adlarını Kazak Türkçesiyle yazmaya başlamıştır. Oysa bir kaç yıl öncesine kadar bütün ay adları Rusça yazılmaktaydı. Bağımsızlıktan sonra Türk lehçelerinin kullanılması konusunda daha fazla bilimsel çalışmalar yapılmış ve ortak bir Türk alfabesinin kullanılması konusunda bazı girişimler olmuştur. Düzenli aralıklarla yapılan Türkçe Konuşan Ülkeler Zirveleri'nde de bu konu zaman zaman gündeme gelmiştir.¹⁵

Kazakistan'ın önde gelen din alimlerinden Halife Altay*, yeni cumhuriyetlerin İslami yayınlara doymak bilmeyen aç pazarlar olduğunu

---

¹⁵ Ahmet Bican Ercilasun, "Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine", **Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı** (25-27 Mayıs 1995), TİKA Yayınları, Nisan 1996, s. 185-189.

* 1917 yılında Doğu Türkistan'ın Altay Vilayetinde doğdu. Burada yörenin büyük İslam alimlerinden dini ilimleri tahsil eden Altay, babasının vefatından sonra Çin istibdatından kurtulmak için ailesiyle birlikte göç etmeye karar verir (1938). 4 yıl sonra Hindistan'a sığınır. Burada kaldığı müddet içinde de İslami ilimlerle meşgul olur. Arapça, Urduca ve Farsça'nın yanı sıra Kazak, Uygur, Kırgız, Özbek, Kazan ve Çağatay Türk şivelerine de ilmen vakıftır. Özellikle Kazakistan halkının dini eğitimi üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Altay, kitap çalışmaları ve radyo-televizyon programlarıyla bu maksada hizmet etmektedir. Sovyet yönetimi tarafından çeşitli baskılara tabi tutulan Kazak halkı, özellikle 1930'lardaki açlık trajedisinden sonra dünyanın değişik ülkelerine göç etmek zorunda kalırlar. Göç edilen ülkeler arasında tarih ve ırk yönüyle kendilerine yakın olan Türkiye'yi seçen Kazaklar gibi Halife Altay da, 4 ay süren zorlu bir yolculuktan sonra Türkiye'ye gelebilmiş. Gemiyle Basra'ya, oradan Bagdat'a ve nihayet trenle Nusaybin'den Türkiye'ye giriş yapan Halife Altay 12 Ocak 1953 tarihinde İstanbul'a ulaşır. Dönemin hükümeti tarafından göçmenler için hazırlanan kampa yerleştirilir. 1953'ten 1990'a kadar Türkiye'de yaşayan ve İslami konularda ilim tahsil eden Halife Altay, hadis ve ilmihal konusunda önemli bilgi birikimi elde ederek, SSCB'nin yıkılma sürecinden itibaren Atayurdu'ndaki Kazak halkına önemli bir hediye ile döner. Bu hediye, Kazakça'ya çevrilmiş Kur'an-ı Kerim mealidir. Kazakistan 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan ettikten sonra ilk kez Kur'an-ı Kerim'i Kazakça'ya çeviren Halife Altay, Almatı'ya gelişinde çok büyük coşku ile karşılanır.

vurgulamıştır. Halife Altay Kazakistan halkının kültürel ve dini durumu hakkında kendisiyle yapılan röportajda şunları dile getirmektedir:

“Bugün Kazakistan’ın nüfusu 18 milyon. Bunun yüzde 40’ı Kazak, yüzde 38’i Rus, gerisi de diğer milletlerden. Yani Kazaklar kendi memleketlerinde azınlık durumunda. Dolayısıyla genel görünüm açısından Kazakistan’ın durumu çok iyi değil. Ruslar dilimizi ve dinimizi mahvetti. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Dil Kurumu Derneği kurularak dilin korunması için çok güzel çalışmalar başlatıldı. Dile sahip çıkıldı ancak, henüz dine sahip çıkılmıŝ değil. Bu nedenle Kazakistan’da acilen Din Derneği de kurularak halka unutturulan İslam tekrar öğretilmeli ve canlandırılmalı. Kazakistan’da şu an din alimi yok. Orada yapılacak daha çok iŝimiz var. Onun için biz buradan oraya hoca götürmek, oradan da talebe getirerek burada tahsillerini sağlamak istiyoruz. Özellikle din alimi ihtiyacımız had safhada. Üniversitelerimizde İslam’a meyilli olanlar olduğu gibi “Atalarımızın dini Şamanizm’e dönmeliyiz” diye yazı yazanlarda var. Ancak halk kitlesi İslam’a susamıŝ. Büyük bir arayıŝ içerisinde dirler.”¹⁶

SSCB'nin yıkılması ile bağımsızlığını kazanan Kazakistan'da, aradan geçen 5 yıl boyunca hür Kazak halkının İslam dinine yönelerek gerçek inançlarına sarılma konusunda önemli mesafeler katedilmiştir. 21. Yüzyıl’da Kazakistan’ın İslam alemi içinde önemli bir konuma geleceğini de söyleyen Kazakistan’lı din alimi Halife Altay, Kazak halkının son 200 yıldır Rus sömürgesinde yaşadığını belirterek, *“Orta Asya’da ortaya çıkan maddi ve manevi enkaz ancak İslam ülkeleri tarafından onarılabilir. Aksi takdirde mevcut boşluk, baska art niyetli ülkeler tarafından çok rahatlıkla doldurulabilir.”* demektedir. *Bu gün Hristiyan misyonerlerin Orta Asya cumhuriyetlerine yönelmelerinin bunun en çarpıcı ve somut örneği olduğunu vurgulayan Altay, önüne geçilmemesi halinde yüzlerce, binlerce Orta Asyalı Müslüman gencin baska dinlere mensup kişilerin ellerine düşme tehlikesinin bulunduğunu”* kaydetmektedir.

70 yıllık Sovyet sisteminin Kazakistan'da uyguladığı baskıcı ve asimilasyonist politikalarına rağmen, Kazakistan'ın ayakta kaldığını belirten Altay, *“70 yıl boyunca sürekli Ahmet Yesevi felsefesini yok etmek ve onun yerine kendilerine*

ait kokuşmuş fikirlerini insanlara aşlamak için var güçleriyle çalıştılar. Şu an insanlar, İslami bilgilerden ve terbiyeden uzaklar. Çünkü Kazak halkının önemli sayıda din alimi bu asrın başında sistemli bir şekilde öldürüldüler" demektedir. İslam alimlerinin katledilmesini örnekleriyle anlatan Altay, "Din alimlerinin yanısıra, Kazak halkının nüfüsü da planlı bir şekilde yok edilmiştir. Rusya 1932-33 yıllarında Kazaklar'ın bütün mal varlıklarına el koyarak iki milyondan çok Kazak'ın ölümüne sebep oldular. Hayatta kalanlar ise göç etmek zorunda bırakıldılar. Kazaklar'dan boşalan yerlere Ruslar yerleştirilerek Kazaklar öz ülkelerinde azınlık haline getirildi. Rus yönetiminin planlı baskıları ise, Kazak halkını öz inançlarından kopardı" şeklinde değerlendirmelerde de bulunmaktadır.¹⁷

Kazakistan'da Türk özel sektörünün 28 okulu bulunmaktadır. Bunlar içerisinde kız teknik, erkek teknik, ekonomi, Anadolu, şarkiyat liseleri de vardır. Ayrıca bir de ilkokul, sadece Türkiye'den gelenlere hizmet vermektedir. Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi'nden başka bir de Türk özel sektörü tarafından kurulan Süleyman Demirel Üniversitesi bulunmaktadır. Bu okullarda okuyan 6 bin 500 Kazak öğrencinin Türkiye ile Kazakistan arasındaki eğitim ve kültür işbirliğine önemli katkıları bulunmaktadır. Görünen o ki, Kazakistan ile Türkiye ilişkilerinde Türk özel sektörünün burada açtığı işyerleri ve okulların çok önemli bir katkısı vardır. Zaten Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev de 21. Asra sağlam girebilmenin ancak modern eğitimle gerçekleşebileceğini belirttikten sonra, Türk okullarında verilen modern eğitimin kendilerini 21.yüzyıla taşıdığını söylemektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nur Sultan Nazarbayev'in çocukluğu İkinci Dünya Savaşı sırasında Kazakistan'a zorla göç ettirilmiş Ahıska Türkleri arasında geçmiş, bu sebeple Anadolu Türkçesi'ni bilmektedir. Kazakistan Cumhurbaşkanı, Turkish Daily News'den İlnur Çevik'in Türkçe sorduğu soruya, tercümesini beklemeden cevap vermiştir. Son sözünde de, "Kazaklar Türkçe, Türkler de Kazakça öğrenmeli. Zaten büyük fark yok aramızda, siz kültür dersiniz biz medeniyet, siz seçim dersiniz biz saylav" diye Türkçe konuşarak sözlerini tamamlamıştır.¹⁸ Nazarbayev'in arzusu yerine gelmekte ve gelmeye de hızla devam etmektedir. Kazaklar'a Türkçe;

---

¹⁶ M.Akif Beki, "Neslimize Sahip Çıkın" **Zaman**, 23 Ocak 1997, (Çevrimiçi) <http://arsiv.zaman.com.tr/1997/01/23/guncel/dunya.html>, 10 Mayıs 2001.

¹⁷ M.Akif Beki, a.g.y.

Türkler'e Kazakça öğreten bir dil okulu Almatı'da kurulmuş, o okulu kuran Türk şirketinin Kazakistan'da açtığı Türk-Kazak kolej sayısı da şimdiden otuzu bulmuştur. Nazarbayev, iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran bu eğitim faaliyetlerini yürekten desteklemektedir.¹⁹

Geniş kapsamlı düşünülen bir çalışma programı 17-25 Eylül 1996 tarihleri arasında, Meclisimiz "Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu" açısından Kazakistan ve Kırgızistan'a yapılan bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Meclisimizin Başkanvekili ve Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanı Sayın Hasan Korkmazcan'ın başkanlığında, parlamentomuzda grubu bulunan bütün siyasi partilerimizin temsilci verdiği Kurul üyesi olan milletvekillerimiz, bir uzmanlar grubu eşliğinde her iki kardeş cumhuriyette, Kültür, Sanat ve Yayın Kurulumuzun statüsü çerçevesinde çok olumlu görüşmeler yapılmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan parlamentolarının başkanları ve konu ile ilgili üyeleri ve Meclisimizin temsilcileri arasında kültür-sanat etkinliklerinin parlamento düzeyinde nasıl yürütülebileceği konusunda çok yararlı düşünce alış verişinde bulunulmuştur. Bu görüşmeler zaman zaman öngörülen çerçeveyi de aşarak çok daha genel ve kapsamlı siyasal konulara kadar uzanmıştır.²⁰

Kazakistan'daki görüşmelerde Sayın Devlet Başkanı ile değerli Senato ve Millet Meclisi başkanları arasında her bakımdan tam bir anlayış havası hakim olmuştur. Kazakistan, hem Kazak-Türk parlamento ilişkilerinin, daha önce imzalanan protokol hükümlerine göre pekiştirilerek geliştirilmesini istemekte, hem de Türk Cumhuriyetleri arasında Parlamentolararası Birlik kurulması düşüncesini hararetle desteklemektedir.

Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle, SIAR Uluslararası Araştırma Şirketi'nin 1993'te yaptığı bir araştırmanın sonuçları, ilginç rakamlar ortaya koymaktadır. Sovyetler Birliği'nin idaresinde geçen sürede, "dini" hayattan silme çabalarına rağmen, istenilen sonuç alınamamıştır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da halkın büyük bir kısmı %83.9 ile %33.3 arasında değişen oranlarda Müslüman çoğunluğu teşkil etmekte, az da olsa Hristiyanlık,

---

¹⁸ Taha Kıvanç, "Kazak Başkentinden Notlar", **Zaman**, 16 Ağustos 1995.

¹⁹ Taha Kıvanç, a.g.y.

²⁰ Mustafa Kalemli, "Türk Dünyası'nda Parlamentolar Arası İlişkiler", **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15, s.24

Musevilik, Şamanizm ya da dini nitelikli bazı uygulamalara bağlı bulunmaktadır. Bir dine bağlı olanların %58.5 ile %77.5 arasında yer alan oranlarda, dini nikah da dahil olmak üzere, dini vecibelerini yerine getirdikleri anlaşılmıştır.²¹

Türk dünyasını birleştirmede, manevi harç görevini görecek olan din konusunda; kendi iç meselelerini halletmiş bir Türkiye'yi büyük sorumluluklar beklediği ortadadır. Büyük bir mutlulukla söyleyebiliriz ki, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Türk dünyasında, sınırları ve ufukları fevkalade geniş yeni bir kültürel oluşumun ortamı doğmuştur. O günlerde ve daha sonra sıkça söylenen "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" sözü, kültürel temelleri esas alan bir birlikteliğin ifadesidir. Yoksa, başka unsurlarla desteklense bile, kültürel bütünlükten mahrum bir topluluğu, uzun süre bir arada tutmak mümkün değildir.

Her kültürel oluşum ve dönüşüm, onun ihtiyacını duyan kafalarca gerçekleştirilir. Kültürel değerlerin korunması ve zenginleştirilmesinde de bu yapıdaki insanlara ihtiyaç vardır. Bu tip insanın yetişmesi ise, eğitimle mümkündür. Burada bir daha görülüyor ki, insan önemli bir varlıktır ve bu varlığın iyi bir eğitim süzgecinden geçirildiğini düşünürsek ulaşılamayacak hiç bir hedef kalmayacaktır. Bu idealler, Türk dünyasında yer teşkil eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni hem sevindirmiş, hem de eğitim konusunda kamçulamıştır. Bundan dolayı Türkiye'ye getirilen öğrencilerin Türkiye'de eğitim öğretim görmeleri takdirle karşılanacak girişimlerdir. 1995-96 öğretim yılı verilerine göre, Türkiye'de öğrenim yapmak üzere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve öteki Türk topluluklarından yurdumuza gelen öğrenci sayısı 14.000 dolayındadır. Türk Cumhuriyetlerinde ise, Türkiye'nin gayretleriyle 120 okul, 6 kurs merkezi açılmıştır. Bu Cumhuriyetlerde öğrenim yapmak üzere 2758 öğrenci, eğitim-öğretim faaliyetleri için de 239 öğretmen ve 50 kursiyer gönderilmiştir.

Türk dünyası ile başlatılan kültür yaklaşmasının hukuki zemini oluşturulmuştur. Türk Cumhuriyetleriyle ayrı ayrı imzalanan kültür işbirliğine dair protokol ve anlaşmalar, kültür faaliyetlerinin daha sistemli bir şekilde yürütülmesine imkan verecektir. Bununla Türk dünyasının esasen varolan ortak bir kültür etrafında toplanma imkanı doğacaktır. Kültür Bakanlığı aynı zamanda, bu kültürel işbirliğinin

---

²¹ İsmail Kahraman, **Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesi ve Temel Değerlerimiz**, Kültür

sağlanması yönünde Kültür Bakanlığı'na bağlı TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) Genel Müdürlüğü kurulmuştur (12 Temmuz 1993). Türk dilinin konuşulduğu ülke ve topluluklar arasında kültürel ilişkileri geliştirmek, tarihi ve coğrafi şartların sebep olduğu kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak, Türk kültürünü araştırıp geliştirerek milletler arası alanda tanıtmak, Türk kültürünü kendi öz kaynaklarına bağlı kalıp geliştirerek yabancı kültürlerin etkisinden kurtarmak ve kendi özgün kimliği ile gelecek nesillere aktarmak TÜRKSOY'un kuruluş amaçları arasındadır. Kültürel gelişmeyi hızlandıracak, yönlendirecek insan gücünün yetiştirilmesi konusunda ülkemiz ve Türk Cumhuriyetlerinde ciddi bir hareketlilik söz konusudur. Ancak şimdiye kadar yapılan gayret ve fedakarlıklarla yetinmek mümkün değildir. Hedef olarak, Türk dünyasının kültür varlıkları ile kültür değerlerini, ilmi usuller çerçevesinde araştırıp dünya kamu oyuna takdim edilebilecek Avrasya Türk Bilimler Akademisi kurulabilir.²²

Kültür tarihi araştırmalarında kültür çevreleri büyük rol oynamaktadır. Türk Dünyası'nın kültür çevreleri eski dünya olarak adlandırdığımız üç kıtaya yayılmış vaziyettedir. Birçok milletlerin kültür çevreleri belirli coğrafyalar ile sınırlı olduğu halde Türk Kültür Coğrafyası farklı sayıdaki kültür çevrelerinden oluşmuştur. Kültürlerin geniş çevrelere yayılmış olması zenginlikleriyle doğrudan ilgilidir. Türk kültürü araştırmalarının ilmi ölçülerde yapılabilmesi için öncelikle Türk kültür çevrelerinin ayrı ayrı araştırılması, ortak kültür paydalarının tespiti yönünde olmalıdır. Anadolu'daki Türk kültürünün zenginlik kaynakları nasıl bölgelerimizle ilgili ise, Türk kültürünün zenginliği de Türk Dünyası'ndaki kültür çevreleri ile yakından ilgilidir. Kültür tarihi araştırmalarında karşılaştırma işlemi ana kültür çevresi ile onu besleyen diğer çevreler arasında yapılmalı ve aynı metodun kullanılması gerekmektedir. Bu suretle değişimin, zaman, mekan ve tarihi olaylardan kaynaklanan serbest kültür değişmesi sonucu veya mecburi kültür değişmesinin neticesinde ortaya çıktığını tespit edebiliriz.

Türk Dünyası'nı temsil eden ülkeler tarihi devirlerde aynı devletin sınırları içinde birlikte yaşamış olduklarından dolayı halk kültürü ve konuşma dili bakımından beraberlik söz konusu olduğu için 1990 yılından itibaren son beş yıl

---

Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 378-380.

içinde bu yönde atılan adımlarda önemli mesafe alınmıştır. Şu anda öncelikli olarak alfabe konusu hayata geçirilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve sonraki yıllarda her türlü olumsuzluklara rağmen siyasi, ekonomik, eğitim ve kültür alanında milli bir politika izlendiği gibi Türk Dünyası'na da ilgisiz kalınmamıştır. Bu hususta ulu önder Atatürk'ün o gün Türk Dünyası'na bakışını en güzel biçimde ifade şu veciz sözleri görüşümüzü doğrulamaktadır:

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün ellerinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilir. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir, hazırlamak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak . Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasının bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...”²³

Türk Dünyası'nda ana kültür çevresi Türkistan'dır. Türkistan ile söz konusu kültür çevreleri arasındaki kültür bağları, bir ağacın kökleriyle dalları kadar birbirlerine yakındır. Çünkü Türk Dünyası'nın kültür değerlerinin kökleri Türkistan'da, dalları ise diğer Türk Kültür çevrelerindedir. Bu konuda yapılan çalışmalar kökler ile dallar arasındaki bağları tespit işlemi olacaktır. Kültürdeki değişme realitesinden hareketle, ayrı Türk kültür çevrelerinde yaşamakta olan Türklerin maddi ve manevi kültürleri karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Böylece Türk kültürünün müşterekleri yani ortak paydasına ulaşılmış olacaktır. Bir zamanlar Türk Dünyası'nın büyük bir bölümü mecburi kültür değişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Mecburi kültür değişiminde, milli değer hükümleri kötülenir, milli değerlerin hor görülmesi temayülü sanat ve edebiyat yoluyla çoğu zaman halka hissettirilmeden aşılır. Böylelikle mevcut bütün değerler yıpratılır, lisan bozulur,

---

²² İsmail Kahraman, a.g.e., s. 379.

²³ Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Web sitesi, (Çevrimiçi), <http://www.tdav.org/> (11 Haziran 2001).

örf ve adetler alay konusu yapılır. Bilinmelidir ki, Türk cumhuriyetleri ve Topluluklarında devirlerden beri mevcut olan fakat işlenme ve hayata geçirilmesi için ilgi ve alakayı gerektiren müşterek kültür değerlerinin tespiti araştırılması ve yaşanır hale getirilmesi, Türk Devlet ve Toplulukları için geciktirilmemesi gereken milli ve hayati vazifedir.

1.3.2. Ahmet Yesevi'nin Kazakistan Kültür Tarihindeki

Yeri

Ahmet Yesevi muhtemelen 1093-1166 yılları arasında yaşamıştır. Babası Sayram'da yerleşmiş Şeyh İbrahim Ata, annesi Ayşe Karaşay Ana'dır. Annesi ve babasına ait türbeler Sayram'da bulunmaktadır. İlk öğrenimini babasından almıştır. Onun yedi yaşında ölümü üzerine Yesi'de Arslan Baba'nın öğrencisi olmuştur. Ahmet Yesevi çevresindekilere kolayca anlayabilecekleri ana dilleri ile hitab etmeyi tercih etmiştir. Böylece daha etkili ve başarılı olmuştur. Düşünce ve duygularını şiirle ifade etmiştir. Bu şiirleri Divan-ı Hikmet adı altında kitap haline gelmiştir. Yesevi'nin öğrencileri Türkistan'dan Balkanlara kadar giderek, İslamiyetin ve tasavvufun yayılmasına yardımcı olmuşlardır. 1936'da Yesi'ye Ahmet Yesevi mezarını ziyarete gelen Timur, mezarın üzerine bir türbe yapılmasını emretmiştir.²⁴

Yesevi türbesi, yılların tahribatı, ihmal edilmişlik ve Rus bombardımanları sonucu yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Türk ve İslam aleminin ortak kültür hazinesi olan ve bu külliye'nin restorasyonu T.C. Hükümeti tarafından yapılmaktadır. 1993'te başlayan ve 1998 sonbaharına bitmiş olan Restorasyon Vakıf İnşaat tarafından yürütülürken orijinal malzemenin aynısı kullanılmaya çalışılmıştır.

Ahmet Yesevi Türkistan Devlet Üniversitesi Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 6 Mayıs 1991 tarihli kararnamesiyle kurulmuştur. Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri arasında 31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da imzalanan antlaşmalarla bu üniversitenin "Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi olması konusunda anlaşılmıştır. Üniversiteye

bağlı 7 fakülte bulunmaktadır. Yaklaşık 17.000 civarında öğrenci okumaktadır. 2000 yılında ise 21.000'den fazla öğrenci okuyabileceği kadar kapasitenin artırılması hedeflenmektedir. Üniversitede Kazakistanlı öğretim üyelerinin yanısıra Türkiye, ABD, Çin, Rusya, Moğolistan, Özbekistan'dan gelen profesörler ders vermektedirler. Kazakistan ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı öğrencilerin yanısıra Türk dünyasının her tarafından gelen öğrenciler birlikte öğrenim görmektedirler. Türkiyeli öğrenciler ÖSYM Sınavı'na göre alınmakta, diğer öğrenciler için ilan edilen zamanlar da Türkistan'da test usulü giriş imtihanı yapılmaktadır.²⁵ Üniversitenin araştırma merkezleri ve yayınları da bulunmaktadır. Türkistan'da masaüstü yayıncılık merkezinde hazırlanıp yayınlanan "Habarşı" adlı dergi, Ankara'da yayınlanan "Bilig" adlı ilmi dergi çok beğeni toplamıştır. Ayrıca Arkeoloji Araştırma Merkezi de bir buçuk yıldır faaliyet göstermektedir. Yapılan araştırmaların, çalışmaların ve kazıların çoğu İpek Yolu üzerindeki kaleler hakkındadır. Ahmet Yesevi, Türk dünyasının manevi hayatında asırlardır etkisi devam eden ve "Hazret-i Türkistan" diye anılan büyük bir Türk mutasavvıfıdır. Anadolu'nun kilidinin açılmasından, kurtuluş ve Cumhuriyetin manevi mimarlarına kadar bütün Türk gönül adamlarının üslup ve misyonunda Ahmet Yesevi'nin öğretileri vardır.

Öğretilerinin 10 temelinden biri "Bilim"dir. Üniversiteye "Bilimi öne alan din anlayışının temsilcisi" Ahmet Yesevi adının verilmesi bundandır. Bu çerçevede *Ahmet Yesevi'nin Yedi İlkesi* şöyle sıralanabilir:

- *Allah'a aşkla yöneliş*: "Aşk olmanın ne dini vardır ne de imanı";
- *İhlas. Yani içtenlikli Müslümanlık*: Riyadan, gösterişten uzak, sadece Allah için olan Müslümanlık. "Gösterişçi son nefesinde imanını yitirir";
- *İnsan sevgisi*: İnsan varedilenlerin en kutlusu, çünkü insan varlığın özü, özeti... İnsanın derdiyle dertlenmek, insana hizmet islamın tam kendisidir;
- *Hoşgörü*: İnsanların din, dil, renk cinsiyet farklılığından ötürü horlanmaması... Farklılıkların kavga konusu yapılmaması;
- *Kadın ve erkek eşitliği*: Ahmet Yesevi anlayışında kadın ve erkek işte, üretimde, mecliste, dergahta, adalette birliktedir;

---

²⁴ İbrahim Hakkulov, **Ahmet Yesevi (Hikmetler)**, (çev. Erhan Sezai Toplu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2666, İstanbul, 1995, s. 9.

²⁵ <http://www.yesevi.edu.tr/egitim.htm> (çevrimiçi) 10 Haziran 2001.

- *Emek ve işin kutsallığı:* Ahmet Yesevi yolunda kişinin geçiminin öz emeğiyle olması ve çalışması esastır. Hazret binlerce öğrenci yetiştirirken geçimini kendi ürettiği kaşık ve kepçelerden sağlamıştır; ve
- *Bilim:* Şeriatın on esasında biri de bilimdir. Bilim insanı Allah'a ulaştıran ve varlığı bilerek Yaratanı bilmeyi sağlayan yoldur.²⁶

Ahmet Yesevi'nin taşıdığı fikirler, yüzyıllar boyunca Anadolu'yu da etkilemiş ve bu kişi adeta iki millet arasında ortak bir büyük olagelmiştir. Nitekim Türkiye, bağımsızlıktan sonra Ahmet Yesevi'ye ait olan türbenin onarımını da üstlenmiş ve ikili kültürel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kazakistan'ın tarihi Türkistan şehrinin 1500. kuruluş yıldönümü kutlamaları ve restorasyonu Hükümetimiz tarafından yaptırılan Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi'nin açılışı ile "Türkistan ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Konferansı" 20-21 Ekim 2000 tarihleri arasında yapılmıştır. 1990 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında yapılan anlaşma ile gündeme gelen ve 1992 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan Yesevi Türbe ve Külliyesi Eylül 2000 tarihinde tamamlanmış ve Türkistan'ın 1500. kuruluş yıldönümü kutlamaları sırasında açılışı gerçekleştirilmiştir. Külliye'nin restorasyonu TİKA tarafından yaptırılmıştır. Külliye'nin açılış törenine Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet SEZER, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazabayev, Devlet Bakanı Abdulhaluk Mehmet ÇAY, Kültür Bakanı İstemihan TALAY, TİKA Başkanı Öner KABASAKAL, bir grup milletvekili, öğretim görevlileri, bürokratlar katılmıştır. Hoca Ahmed Yesevi'nin tanıtıldığı ve Külliye'nin restorasyon çalışmalarının geniş bir şekilde anlatıldığı "Türkistan'ın Piri Hoca Ahmed Yesevi ve Külliyesi" adlı bir kitap da TİKA tarafından bastırılmıştır.²⁷

---

²⁶ "Ahmet Yesevi Kimdir?" http://www.yesevi.edu.tr/ahmet_yesevi.htm (Çevrimiçi), 17 Mayıs 2001.

²⁷ **Avrasya Dosyası**, TİKA Yayınları, Sayı: 138, Ocak 2001.

1.3.3. Kazakların Dili

Edebiyat ve onun özel bir ifade aracı olan dilin, yeni bir kültürel oluşum başlatma, geliştirme, kültürleri taşıma ve yaşatmada ayrı bir yeri vardır. Edebiyatın amacı, kültürün amacından ayrı düşünülemez. Edebiyat, insanın ruh ve kafasına hitab ederek, onu mükemmel bir varlık haline getirmeye çalışır. “Kültürlü insan” demekle kastettiğimiz şey de gerçekte, bundan farklı bir anlam ifade etmez.

“Dil dışı şartlar” dediğimiz siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkiler de Türk yazı dilleri arasında yeni etkileşim ve oluşumlara yol açmaya başlamıştır. Türk Ocakları, Kültür Bakanlığı, Tömer gibi kuruluşlarca Türk lehçeleri öğreten kurslar açılmıştır. Aynı zamanda dört üniversitemizde (Ankara, Gazi, Muğla, Atatürk) Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri açılmıştır. Türkiye Türkçesi’nin diğer Türklerce öğrenilmesi ise çok daha büyük ölçülerde karşımıza çıkmaktadır. Bizim Lehçemizi öğrenen ve öğrenmekte olan birçok öğrenci vardır. Bundan dolayı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nden gelenlerle bizler arasında iktisadi, kültürel ve ilmi çalışmalarda anlaşılabilir ortamı doğmuştur.

Bugün Türk dünyasının önünde çözülmesi gereken birçok problem durmaktadır. Bilim, kültür, sanat, ekonomi, teknoloji v.s. alanlarda kurulacak işbirliği için temel şartlar gerekmektedir olup, bunların başında da ortak dil gelmektedir. Ortak dil; birlik ve bütünlüğün temel unsuru olup, Türk dünyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki kültür köprüsünü kuracak, bu köprünün üzerinden diğer alanlarda da (iktisadi, ticari, askeri, siyasi) bütünleşmeler oluşacaktır.

İlminskiy ve bazı Tatar-Kazak aydınların başlattığı yeni yazı dilleri oluşturma gayretlerinin olduğu sıralarda, Gaspıralı İsmail Bey de çıkardığı Tercüman gazetesinde “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” parolasıyla Türk dünyasının tek bir yazı dili etrafında birleşmesini savunuyor ve bu yolda Türk dünyasında yankılanan usul-i cedit okulları ve matbuatı ile birçok Türk aydınını etkiliyordu. Gaspıralı’ya göre Türk dünyası tek bir yazı dilinde İstanbul Türkçesi’nde birleşmeliydi. 19. Asrın sonlarına doğru Rus işgaline maruz kalmış Türk bölgelerinde, Çarlığın; 1917’den sonra ise Bolşevik idaresinin Türklüğü asimile etmeye, küçük parçalara ayırarak kolay yutulur lokmalar haline getirmeye yönelik politikaları doğrultusunda ise dilden başlanmış, adına “*milli diller ve edebiyatlar siyaseti*” dedikleri çalışmalar sonucu

hiçbir hazırlığı olmayan mahalli şiveler, birden bire bir “dil” olarak ortaya çıkartılmıştır.²⁸

Türklüğün tasada, sevinçte müşterek duygu ve düşüncede birleşmesi bütün Türk nüfusunun anlayacağı bir Türkçe ile mümkündür. Türk dünyası Rusça'nın tahakkümünden hemen kurtarılmalıdır. Ortak dilden, murat da bu olmalıdır. Bu yüzden kafaları bulandıran “ortak dil” yerine, “iletişim dili” ifadesinin kullanılması daha doğru olur. Kazakistan'da yaşayan 10 milyon Kazak Türkü ve toplam olarak sayıları 10 milyonu bulan Tatar, Başkurt, Karakalpak, Karaçay, Balkar, Nogay, Kumuk, Kırgız, Altay, Salar v.s. gibi Türkler Tatar Türkçesi veya Kazak Türkçesi etrafında anlaştığı göz önüne alınca bu da genel nüfus içerisinde %15'lik bir orana denk gelir. Yakut Türkçesi veya Çuvaş Türkçesi'nin ise herhangi bir grup içinde gösterilmesi zordur. Bu oranlardan da anlaşılıyor ki, bir tarafta Türk dünyasındaki toplam nüfusun %70-75'inin kolayca anladığı Türkiye Türkçesi, bir tarafta %15-20'lerin kolayca anladığı diğer Türk şiveleri ve lehçeleri bulunmaktadır.

1.3.4. Kazak Edebiyatı

Kazak Türkleri'nin çok zengin bir halk edebiyatı vardır. Türkistan Türkleri'nin ortak edebiyatı olan Çağatay Edebiyatı ve Kuzey Türkleri'nin ortaya koyduğu edebiyat Kazak aydınları tarafından yakından takip edilmiştir. Bu edebiyatlar vasıtasıyla Osmanlı Türk Edebiyatı da kazak Türk toplumuna yansımıştır. Kazak Türkleri'nin çok renkli ve Eski Türkçe'den günümüze taşınmış bir sözlü edebiyat terminolojisi bulunmaktadır. Kazak sözlü edebiyat geleneğinde irticalen şiir söyleyen töpke akınlar çok önemli bir yere sahiptir. Akınların sanatlarının temsil edilmesine de akınlar sayısı denir. Aytıs, akınların söz, bilgi ve zeka yarışına girdikleri bir gösteridir. Aytıs sırasında musabık akınların birbirlerine her şeyi sorma hakları vardır. Aytıslarda tarihi olaylar, dini konular veya günlük meseleler konuşulabilir. İzleyiciler, akınları değerlendirirler ve gerek gördükleri yerde alkışları ile ödüllendirirler. Bugün Kazakistan'da sayıları 700'ü bulan akınlar, kurdukları derneklerle bu geleneği sürdürmeye çalışmaktadırlar. En tanınmış akınlar,

---

²⁸ Bilgehan Atsız Gökdağ, “Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi”, **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15, s. 218.

Kulınşak (Keemelulı, 1834-1897), Birijan (Sal Kojaulı, 1834-1897), Sara Süyinbay (Aronulı, 1822-1895) gibi akınlardır.²⁹ Bu geleneğin en büyüklerinden biri Türkiye’de de yakından tanınmaya başlayan Jambıl Jabayev (1846-1845)’dir. Aytısta gösterdiği ulaşılmaz ustalık yanında Ötegen Batır, Şuransı Batır gibi Kazak destanlarını ve Manas, Köroğlu, Battal Gazi gibi diğer Türk boylarında da yaygın olan destanları başarıyla söylemiştir. Çok sevilen Jambıl, ülkesinde ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri’nde pek çok ödüle layık görülmüş ve bir dönem de milletvekili seçilmiştir.³⁰

16. ve 17. yüzyıllardan günümüze dek Kazak destanlarının nesir bölümlerinde Çağatay Türkçesi, nazım bölümlerinde ise Kazak Türkçesi kullanılmıştır. 18-19. Yüzyıl’da yazılmış resmi belgeler, mektuplar, arşiv belgeleri ise Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Ancak bu metinlerde yer yer Kazak şivesi özellikleri de görülür. Kazak sözlü edebiyat dilinin diğer Türk şiveleri ile yakın olması, Kazak folkloru ve sözlü kültür zenginliklerinin diğer Türk toplulukları ile ortak olmasına dayanmaktadır. Söz gelimi Alpamıs Destanı’nın Altay Dağları’ndan Anadolu’ya kadar olan bölgede Kazak , Özbek, Karakalpak Türkleri ve Tacikler arasında Kungrat rivayeti, Oğuz Türkleri arasında Bamsı Beyrek rivayeti, Başkurt ve Tatar Türkleri ile Kazak Türkleri arasında Kıpçakrivayeti, Kırgız Türkleri arasında Altay rivayeti yaşamaktadır.³¹

Kazan, her dönemde Kazak Türklüğü için önemli bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Abay Kunanbayev ise yeni Kazak Edebiyatı’nın kurucusudur. Abay, Çağatay, Arap, İran ve Rus edebiyatlarını yakından tanıyordu. Ayrıca Fuzuli gibi klasik Osmanlı Edebiyatı şairlerine de aşina idi. Hem bir akın hem de ilk realist Kazak şairidir.³² Ahmet Baytursunoğlu, çağdaş Kazak Kültürünün kurucularından biri olarak çok yönlü bir sanatçıdır: şair, yazar, tenkitçi, dilci ve etnoğraftır. Kazak halk edebiyatı ve musikisinden derlemeler yapmış ve eğitimin

---

²⁹ Rahmankul Berdibay(ev), “Kazak Töpke Akınları (Aşıkları)”, **TLED**, Sayı 4, Aralık 1995, s.16-26.

³⁰ Zeyneş İsmail, “Kazakların Büyük Ozanı Jambıl Jabayev”, **TLED**, Jambıl Özel Sayısı, Sayı 8, Ağustos 1996, s. 47-53.

³¹ K.M. Musayev, “Kazak Folklor Dili Üzerine”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi**, 1988, TDK Yay., 655, Ankara, 1996, s. 345-349.

³² Zeyneş İsmail ve Ali Abbas Çınar, **Abay**, Türksoy Yayınları, 2, Ankara, 1995.

çağdaşlaşması için çalışmıştır. Kazak Türkçesi'nin fonetiğini, morfolojisini ve terminolojisini ortaya koymuştur.³³

Kazak Türkçesi ile çıkan ilk gazete, 1906'da Petersburg'da yayınlanan Sirke gazetesidir. Orenburg'da 1913-1918 yılları arasında Ahmet Baytursunoğlu, Alihan Bökeyhanoğlu, Mir Jakıp Dulatoğlu ve Mustafa Urazoğlu tarafından Milli hareketlere yön veren Kazak gazetesi yayınlandı. Daha sonra Kızılyar'da İşim Dalası adlı gazete, 1916-1917 arasında Taşken'te haftalık Alaş gazetesi çıkarıldı. Bunun yanında tiyatro olarak 1911-1912 yıllarında çağdaş anlamda Kazak tiyatrosu kurulmuş ve bu tiyatro geleneği bu güne kadar gelişerek devam etmiştir.

Kazak Türkleri'nin aksakalları, aydınları ve muallimleri gençlere KAZAK tarihinin meşhur hanlarını, büyüklerini, kumandanları, yazar ve şairlerini örnek gösterirken beş kişiyi “Bes Arıs”, “Beş Yiğit” diye tanıtmakta ve bu şahsiyetlere aynı birer değer vermektedir. Her biri Stalin tarafından 1930'lu yıllarda öldürtürülen bu şahsiyetleri Kazak Türkleri unutmamış vefalı hafızalarında yaşatmışlar ve şimdi yeni nesillerine hayatları ve fikirleri örnek ve rehber olacak kişiler olarak tanıtmakta ve öğretmektedir. Kazak Türkleri'nin “Bes Arıs” “Beş Yiğit” olarak tanıttıkları şahsiyetler şunlardır: Ahmet Baytursinov (Ahmet Baytursunoğlu), Mağcan Cumabayev (Mağcan Cumubayoğlu), Şekerim Kudaberdiyev (Şekerim Hudaverdioğlu), Jusipbek Aymatitov (Jusupbek Aymavitoğlu), Mirjakıp Dulatov (Miryakup Dulatoğlu).³⁴

Milli kültürün oluşmasında edebiyat en önemli halkalardan biri kabul edilir. Kendi kaynaklarından beslenmeyen bir edebiyat, kendini başka edebiyatlar karşısında karakterize edecek imkanlardan mahrum olan edebiyattır. Kazak Aydınları bu konunun farkında olup edebiyat üzerindeki çalışmalara daima özen göstermişlerdir. Çünkü edebiyat eserleri, içinde yer aldıkları toplumun ahlaki, sosyal ve manevi değerlerine göre teşekkül ettikleri kadar; bu değerlerin yeni bir olumlu kimlik kazanması ya da bozulması noktasında da büyük pay sahibidirler. Kendi milletinin kültüründen başlayarak, dünya kültürüne katkıda bulunanlar, gerçekten insanlığın takdirini kazanmış olan edebiyat ve sanat adamlarıdır.

³³ Dinara Düysebayeva, “Bir Kazak Şairi: Ahmet Baytursunoğlu”, **KE**, Sayı 27,1994, s. 9.

³⁴ M. Metin Karaörs, “Bes Arıs, Kazak Türklerinin Beş Yiğidi”, **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 1997, Sayı 16, Türk Dünyası Özel Sayısı, s. 1243.

Kazak Türklerinin bu destani mücadelelerini anlatan en önemli delillerden birisi de milli marşlarıdır. Aşağıda mısraları bulunan Kazak Milli Marşı bu Türk boyunun en büyük özelliklerini haykırmaktadır.

KAZAKİSTAN MİLLİ MARŞI

Jaralğan namıstan kahraman halıkpız
Azattık jolunda jalındap jamıppız
Tağdırdın tezinen, tozaktın özinen
Aman-sau kalıppız, aman-sau kalıppız.

Erkindik kıranı, şarıқта,
Eldikke şakırıp tirlikte!
Alıptın kuvatı-halıkta,
Halıktın kuvatı-birlikte.

Ardaktap anasın, kurmettep danasın,
Baurğa, baskanbız barşanın balasın.
Tatulık dostıtın kieli besigi
Meyirban ulu Otan, Kazaktın dalası!

Talaydı, ötkerdi, ötgene salavat,
Keleşek gajayıp, keleşek galamat!
Ar ojdan, ana til, öneğe-saltımız,
Erlık te, eldik te urpakka amanat!
Namus, şeref üzerine yaratılmış milletiz biz,
Hürriyet yolunda alevlenir yanarız biz,
Kaderin tezinden, tuzakların pençesinden
Sağ-salim çıktık, sağ salim çıktık...

Hürriyet kartalı uç, uç,
Birliğe, hayata davet ederek,
Yiğidin kuvveti halkta,
Halıkın kuvveti birlikte.

Saygı duyan annesine, değer veren bilginine
Bağrımıza basmışız tüm insanlığın çocuklarını
Barıştır dostluğun kutsal beşiği,
Mihriban ulu vatan, Kazak'ın ovası.

Yiğitlik de, memleket de torunlara emanet.
Başından çok şey geçti, geçmişe salavat.
Geleceğimiz sihirli, geleceğimiz muhteşem.
Namus-vicdan, ana dil, örnek, baş dostumuz.³⁵

Söz: Muzafar Alibayev, Kadir Mirzaliyev, Tumanbay Moldagaliyev, Jadra Daribayeva. Beste: Mukan Tölebayev, Evgeniy Brusilovski, Latif Hamidi

³⁵ “Kazakistan Cumhuriyeti” <http://www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/mars>, (Çevrimiçi) 05 Mayıs 2001.

1.3.5. Kazak Müziği Ve Sanatı

Orta Asya deyimi Asya kıtasının tam orta bölgesini değil, Uzak Doğu sınırlarında bugünkü Moğolistan ve Batı Çin topraklarından Karadeniz'e ve İran'a, Sibiry'a'dan Pakistan'a kadar yayılan bir coğrafyada, çok farklı kökenlerden gelen insanların ördüğü bir uluslararası medeniyet dokusunu, bir çok halkın ortaklaşa geliştirdiği bir gelenekler ve kültür ortamını ifade eder. Bu ortamda ve çevresinde dünyanın en eski ve büyük kültürleri oluşmuş; bunlar ve aralarında iletken rolü oynayan topluluklar, karmaşık bir sosyo-kültürel tarih tablosu çizmişlerdir. Bu tabloda mimarlık ve sanat varlıkları önemli yer tutar; Orta Asya toplumlarının o kültürel dokuları nasıl meydana getirdiğini görsel olarak incelemeyi ve kavramayı mümkün kılar.

Orta Asya'da keşif, inceleme, araştırma çalışmaları yapan kişi ve kurumlar son zamanlara kadar yalnızca zengin Batı Topluları ile egemenliğini bu bölgelere yayan Rusya'dan çıkmakta idi. Yakın zamanlarda "dünyanın en zenginleri kulübü"ne giren Japonlar da modern teknolojiyi de uygulayarak bu alanda etkili varlık göstermektedir. Bununla birlikte, Orta Asya için Tarih Öncesi çağlardan itibaren en önemli bir gelişme aşaması olan Hun devri hala belirsizliklerle doludur. Mahalli ve destani değil de, uluslararası kabul gören bilimsel nitelikli literatürde toplumu, kültür ve sanatıyla Hun varlığı hakkında tam ve kesin açıklamalar bulmak pek mümkün değildir. Oysa daha sonraki kültür ve medeniyet gelişmelerinin açıklanabilmesi, Hun varlığının ve çağının mahiyetini tam ve doğru anlamaya bağlıdır. Bu alanda, kendi doğrudan araştırmaları ve orijinal malzemesiyle literatüre giren Türkiyeli kimse yoktur. Ancak son birkaç yıldır bu yol Türkiyelilere de açılmaya başlamış görünüyor.

Yapılan incelemeler sonucunda, Orta Asya'da İslam-Öncesi sanat ve medeniyet gelişmelerini özümleyerek bir senteze ulaşan ve oldukça homojen nitelik kazanan bir biçim dünyası ve estetik anlayış meydana geldiği anlaşılmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Güney Sibiry'a ve Moğolistan'da, M.Ö. 3. Yüzyıl'dan itibaren işlenmiş çeşitli yazılı malzemenin incelenmesi ve araştırılması bilinçli denecek derecede ihmal edilmektedir.

İnsanların ve toplumların didişmesi, çetin doğa şartlarıyla da el ele vererek Orta Asya'nın mimarlık başta olmak üzere tüm kültür mirasına, dünyanın her

yanından daha çok kayıplar verdimiştir. Bu kayıpların yol açtığı boşluk, yalnız Hun, Kök-Türk, Uygur gibi tarihi daha az bilinenlerin değil, Selçuklular gibi daha yakın zamana rastlayan, evrensel ölçekte daha çok tanınan ve Orta Çağ dünyasında büyük etkileri olan Orta Asya İmparatorluklarının bile yaşayış ve uygarlık ortamı anlamayı zorlaştırmaktadır.

Kazakistan'ın Canbul (eski Taraz) kenti yakınında, Karahanlıların Babacı Hatun Türbesi'nin (12. Yüzyıl) yıldız planlı piramit denebilecek biçimdeki çatısının, bir asır sonra Anadolu mimarlığında benzerleri ortaya çıkmıştır. Orta Asya'nın doğu ucunda böyle erken örnekler tanıtılmadan önce, yani 45 yıl önceye kadar, Anadolu'da bu biçimdeki çatı örnekleri Ermeni mimarisinin etkileriyle açıklanırdı. Orta Asya'daki herbiri Mimarlık Müzesi değerindeki o şehirler yok edilmeseydi, belki bu tür sorunlar için çok kesin açıklamalar bulunacaktı. Onlarla birlikte pek çok bilgi, yazılı kaynak da yok olduğundan, sanat eserleri, medeniyet ve toplum gelişmelerini izlemek için sağlam belgeler, hatta laboratuvar malzemesi yerini tutmaktadır. Bunları da yitirir veya bulup inceleyemez isek, günümüzde dünyaya egemen olan güçlü çevrelerin sempati veya antipatilerinin rol oynadığı varsayımlar üretilmeye başlıyor; toplum ve kültür gelişmeleri bunlarla açıklanıyor. Bu yolla, Türk kültürü ile ilgili olarak, iki ana grupta toplanabilecek görüşler ve açıklamalar üretilmiştir. Birinci grubu, bilinmeyenleri sempatiye dayanan varsayımlarla dolduranlar diye özetleyebiliriz. İkincisini de Türkleri kategorik olarak ilkel sayan, başta mimarlık ve sanat olmak üzere onların her başarısını başka kökten halklara mal etmeye çalışan yorum ve değerlendirmeler oluşturmaktadır. Soyut zihin işlemleriyle bu iki zıt yaklaşımın ortasını bulmaya çalışmak bilimsel olmaz. Bilim, gerçeklerin bulunmasını ve ortaya konmasını gerektirir.

Eski dünyanın çok büyük bölümlerini bir çerçeve içine alan istikrar ve gelişme ortamları sağlamış yönetimler kuran Orta Asya ve Türkiye'deki büyük Türk devletlerinin insani ve sosyal temellerini anlamak ve açıklamakta, gerçeklerin yeterince araştırılmasına ve değerlendirilmesine bağlıdır. Bunun için objektif olduğu kadar geniş kapsamlı bir yol, estetik ve arkeolojik araştırmalar ile kazılardır. Bu araştırmalar içerisinde, Kazakistan'da bulunan Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin yaptığı kazılara dikkat çekilebilir: Ahmet Yesevi Üniversitesinin Ulu İpek Yolu araştırması Türkiyeli ve Kazakistanlı Tarihçi ve

arkeologlarla başlamıştır. Öncelikle İpek Yolu'nun Kazakistan ve Kırgızistan'dan geçen kısmında ortaçağda kurulmuş olan kalelerin bugünkü durumları incelenip, araştırma ve incelemelerde bulunulmuştur. Araştırma, tarihi ortaçağ şehirlerinden zamanında Kıpçakların yerleştiği ve Kazak Hanlığının başkenti olan "Sığınak" adlı şehirden başlar.

Sığıntan başlayan araştırma gezisi Sirderya'nın sağındaki kervan yolunu takiben güneydoğuya doğru devam edip Savran Kalesi'ne gelir. Büyük bir alanı çevreleyen kale duvarları görünmekte, kale içi toprak altındadır. İpek Yolu'ndan doğuya doğru yola devam edildiğinde, Kazakistan'ın en eski şehirlerinden biri ve 2000 yıllık bir tarihe sahip olan Taraz şehrine ulaşılır. Bölgede daha önce yapılan kazılar Cambıl Eyalet Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Buradan Aksu Nehri'nin kenarında yer alan Aktöbe şehrine varılır. Aktöbe de 1974-1995 yılları arasında arkeolojik kazılar yapıldığı için görülecek çok şey vardır. Şehir suları, ortaya çıkarılan evler, sığınaklar, meydanlar, atölyeler açıkça belli olmuştur. Aktöbe'den doğuya doğru yola devam edilip 150 km. uzaklıktaki Burana'ya ulaşılmıştır. Ortaçağ'ın önemli şehirlerinden Burana, bugün Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Tokmak şehrinde 12 km. uzaklıktadır. Şehir surlarının uzunluğu 60 km. kadardır. Şehrin sembolü gibi olan kırmızı tuğladan yapılmış yuvarlak tipik minaresinin üstünden çevre çok iyi görünmektedir. 17.000 km.'lik bu büyük yolculuk Almatı'da son bulmuştur.³⁶

Orta Asya'daki müzik olayına kısaca bakacak olursak, Onların müzik alanında da çok geniş bir müzik kültür hazinesine sahip olduklarını anlamış oluruz. Orta Asya'da beş Türk Cumhuriyeti vardır ki bunlar, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır. Bu cumhuriyetlerin dışında Karakalpaklar ve Uygurlar da daha küçük gruplar olarak dikkat çeker. Bunlar arasında yalnız Tacikler'in doğu fars dili ile konuşmaları dışında, hepsi Türkçe konuşan devlet ve gruplardır. Kazak ve Türkmenler geleneksel olarak göçerdiler. Karakalpaklar topluca Amuderya delta alanında yaşarlar.

---

³⁶ İpek Yolu araştırmasına katılan araştırmacılar; Prof.Dr.Gülçin Çandarlıoğlu, Doç.Dr.Madyar Elevov, Kandidat Ziyaeddin İsabekov, Yrd.Doç.Dr. Ergünöz Akçora'dır.

Orta Asya Türk müzik kültürü, bu müziği paylaşanların birbirine komşu alanlarda yaşamaları itibarı ile biçimlenir. Kuzey ve kuzeydoğuda Kazak ve Kırgız biçimi birbirinin benzeridir. Müzikal olarak, Kazaklar kendi sınır komşuları olan Tatar ve Başkırlar yolu ile Volga-Ural sahasına uzanırlar. Kazak “dombra”sının Rus halk çalgısı “balayka”nın öncüsü olduğu söylenir. “Yatığan”, kanunla akraba bir sazdır ve Altay Türkleri ile Moğollarda da ortak çalgıdır. Kırgızlarla paylaştıkları kemançe, “gobuz” adı ile anılır. Aynı çalgının Moğollardaki adı “kılkur”dur. Nefesli çalgı olarak Altaylar’ın “şur”u ve Tatar-Başkırların “Kuray”ı ile benzerlikler taşıyan “sıbizgi”yi kullanan Kırgızlar arasında 19.y.y.’dan itibaren Ruslar yolu ile “akordeon” da yaygınlık kazanmıştır.³⁷

Kazak ezgilerinde Kırgızlarla ortak olanlarda “diatonik”, Tatar ve Başkırlarla benzerlikler taşıyanlarda “pentatonik” yapı özellikleri gözlenir. Sözlü eser repertuarında Kırgız, Özbek ve Türkmenlerle ortak “Manas” destanın “dombra” ve hatta “akordeon” eşliği ile terennüm edilmesi yaygındır. Bir diğer örnek aynı tarzda “Alpamış” öyküsüdür. İki ayrı şiir söyleme tekniğini bu örnekler yolu ile tesbit ettiğimiz Kazaklarda “Terme” olarak anılan 7 hece ve “zeldirme” diye anılan 11 hece esaslı inşa biçimleri vardır. Kazak çalgı dağarcığı da, sözlü çığırdan aktarılmış şekli ile üç tarzdır. Biri şiirle bezenen çalgılı bölümler, diğeri saf çalgı parçaları, sonuncusu da programlı müziklerde görülen şekildir ve bu sonuncusu Kırgızlarla ortaktır. Bu üç şekle verilen ortak ad “küys”dür. Geleneksel Kazak müziğinden modern tarza geçiş 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Rusların tesiri ile gerçekleşmiştir. Zatayeviç tarafından derlenen binlerce Kazak şarkı örnekleri, armonize edilerek ilk korpusu oluşturdu ki bu modern Kazak müziğinin kuruluşunun başlangıcını teşkil etmektedir.

Cumbul Cabayev (1845-1945) ve onun talebesi Kenan Azerbayev (1884-?) bir grup Rus besteci ile birlikte yaptıkları çalışmalarla, modern müziğin yolunu açtılar ve ilk öncü Kazak bestecileri oldular. İlk defa olarak 1932’de müzik ve tiyatroyu içine alan bir meslek okulu kurulduktan sonra, 1944 yılında da Taşkent’ten sonra Orta Asya’daki yegane müzik okulu olarak Alma-Ata konservatuarı

---

³⁷ Jannat Ergalieva ve Nurhat Şakuzadalı, a.g.e., s. 319-326.

kurulmuştur.³⁸ Kazakistan’da kendi müzikleri ile geleneklerini sürdüren iki küçük gruptan da söz etmek istersek;gruplardan biri 1890’da Çarın emri ile bu bölgede iskan edilen bir grup Alman ile Çinli Müslüman göçmenler olan Dungan’lardır. Her iki grup da kendi müzik geleneklerini sürdürmektedirler.

Türk Müziği’nin diğer uluslar ve kültürler üzerindeki etkilerinin de incelenmesi ile ortaya çıkacak tablo, Türkiye’nin de, Türk dünyasının diğer bütün fertlerinin de birlikte kıvanç duyulabileceği tablo ortaya çıkacaktır. Bununla ilgili iki önemli noktanın altını çizilebilir. Birincisi, tarih kadar eski bir kültür mirasımız olduğunu bildiğimiz ve gördüğümüz Türk Müziği’nin “tarihi, ilmi, bedii” bütün yönlerinin araştırılıp, çağdaş uygulamalara giderken, ondan ya sarf-ı nazarla köksüz bir çağdaşlığı, ya da eksik, yarım yamalak aktarmalarla, sözde yararlanmalarla harab edilmiş, tarü mar edilmiş bir yapıyı bu topluma reva görmemek gerekir. İkincisi ise, zaman geçirmeksizin Türk Müziğini de, Türk Dünyasının müziğini de bilimsel yoldan incelemeyi mümkün kılacak bir yapılanmayı ülkemize kazandırmak üzerimize düşen ödevler arasında olmalıdır.

Bu konuda ülkemizde her bireye düşen bir vazife, tarihimizde yer almış, üstün kimliğimizi sergileyen müzik yapımızı ve sanat yapımızı tanımak; en azından bu altın değerinde kabul edilen kültür hazinemizden uzak durmamamız gerekir. Eğer güçlü bir Türk Dünyasını hayal ediyorsak kültürel manada da güçlü bir konuma gelmemiz ve çok sesli olmamız gerekiyor. Bu tamamlayıcılar ışığı altında Tüm dünya ulusları Türk Müziğinin sesini daha net duyabilme ve sanatımızı daha iyi izleme imkanını bulmuş olacaklardır.

1.4. Kazakistan’ın Siyasi Yapısı ve Ülkenin Siyasi Ortamı

Kazakistan, Sovyetler Birliğinin dağılmasını müteakip 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Devlet idaresine fiilen başkanlık sistemi hakim olup, politik sistem çok partili parlamenter demokrasidir. Ülke Oblas adı verilen 14 idari bölgeye ayrılmıştır. Parlamento 37 üyeli Senato (7 üye devlet başkanınca atanmakta, diğerleri oblaslardan seçimle gelmekte) ile 67 üyeli Meclisten oluşmaktadır. Parlamento, seçimleri 4 yılda bir yapılmaktadır. Kazakistanda idari ve

³⁸ Ruhi Ayangil, **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15, Türk Dünyası Özel Sayısı, s. 607.

siyasi yapılanmaların gelişimi, 1989'da Kazakistan Komünist Parti Birinci Sekreterliği'ne getirilen Nursultan Nazarbayev(24 Eylül 1990) Cumhurbaşkanı olmasıyla başlamış ve zamanımıza kadar sürdrülmektedir. Ülkede (1 Aralık 1991) yapılan doğrudan katılımlı ilk Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Nazarbayev oyların büyük çoğunluğunu alarak Cumhurbaşkanlığına tekrar seçilmiştir.

Kazakistan Komünist Partisi 7 Eylül 1991'de kendini feshederek Sosyalist Parti'ye dönüşme kararı almıştır. Ancak, daha önce Komünist Parti'den istifa eden Nazarbayev ve yakın danışmanları yeni partiye katılmamışlar ve böylece Cumhurbaşkanlığı'nı partiler üstünde tutmaya çalışmışlardır. Kazak Sosyalist Partisi 16 Mart 1992 tarihinde tamamlanan kongresinde ülkedeki tüm demokratik güçleri birleştirmeyi amaçladığını açıklamış ve parti başkanlığına tanınmış yazar Anvar Alimcanov getirilmiştir. Ülkede ayrıca, Nazarbayev'i destekleyen Kazakistan Halkın Kongresi Partisi, Cumhurbaşkanı'nın öncülüğünde kurulan ve 1993 Şubat ayı içinde kurucu kongresi yapılan Kazakistan Halklar Birliği, Sosyal Demokrasi Partisi ile daha ziyade etnik Kazaklar'dan oluşan ve milliyetçi bir akımı temsil eden Azat Partisi ve Jeltoksan gibi siyasi partiler ve hareketler de faaliyet göstermektedirler. Nazarbayev, aşırı akımlardan uzak merkezi bir politikadan yana olup, etnik huzursuzluk çıkarmak isteyen aşırı milliyetçi akımlarla mücadele edilmesi, komünist dönemdeki sınıf mücadelesi fikrinin tamamıyla terkedilerek yeni bir orta sınıfın geliştirilmesi gerektiği görüşündedir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Anayasası parlamentoda 28 Ocak 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Yeni Anayasa, demokratik, laik ve üniter devlet yapısını öngörmektedir. Vatandaşların medeni, siyasi ve ekonomik hak ve özgürlüklerden eşit şekilde yararlanacakları belirtilmekte, özel mülkiyet hakkı tanınmakta ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı teminat altına alınmakta, örgütlenme ve örgütlere üye olma özgürlüğü tanınmaktadır. Yeni Anayasa ile Kazakça ülkenin resmi dili, Rusça da etnik gruplar arası iletişim dili olarak kabul edilmiştir. Ancak ülkedeki siyasi gelişmelerin seyri ülkede yeni bir Anayasanın yapılmasını gerekli kılmıştır. 30 Ağustos 1995 tarihinde düzenlenen bir referandumla yeni Anayasa (% 89 lehte) kabul edilmiştir. (Yeni Anayasa, demokratik, laik ve üniter devlet yapısı, Senato ve Meclisten oluşacak iki kanatlı Parlamento, güçlü bir başkanlık sistemi ve Başbakan'ın Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun onayı alınarak atanmasını

öngörmektedir.) Cumhurbaşkanı'na parlamentoyu feshetme ve bir yıla kadar süre için yasama görevini üstlenme gibi ilave yetkiler verilmekte, bir Kazak vatandaşının aynı zamanda bir başka devletin vatandaşı olması yasaklanmakta, özel mülkiyet, örgütlenme ve örgütlere üye olma gibi haklar tanınmaktadır. Toprak ve yeraltı kaynaklarının devlete ait olması öngörülmektedir. Kazakça'nın devlet dili olması, Rusça'nın da merkezi ve yerel organlarda Kazakça ile birlikte kullanılması kabul edilmiştir. Ancak, Kazakça'nın devlet dili olarak önceliği bulunacaktır. Cumhurbaşkanı'nın Kazakça'ya tam anlamı ile hakim olması şartı konmuş, böylece bu makam esas itibariyle Kazaklara tahsis edilmiştir.

Ülke tarihindeki ilk serbest genel seçimler 7 Mart 1994'de yapılmıştır. Çok sayıda siyasi partinin yanı sıra çeşitli derneklerin de katıldığı seçimlerde yeni parlamentonun 177 üyesinden 135'i doğrudan, diğer 42 üyesi ise Cumhurbaşkanı tarafından oluşturulan devlet listesi yoluyla seçilmiştir. 177 milletvekilinden 102'si Kazak (%58), 49'u Rus (%28), 10'u Ukrayna (%6) asıllı olup, kalan 15 milletvekili diğer etnik gruplara mensuptur. Başbakan ve Hükümet üyeleri doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Ancak, Başbakan, Başbakan Yardımcıları ve Dışişleri, İçişleri, Savunma, Maliye Bakanları ile Devlet Güvenlik Komitesi (eski KGB) Başkanı'nın tayininde parlamentonun onayının alınması gerekmektedir. Yönetim fiilen ve tümüyle Cumhurbaşkanı'nın elindedir. Başbakanlık daha çok ekonomik-teknik bir konumda ve Cumhurbaşkanı'na yardımcı niteliktedir. Bakanlar Kurulu, Başbakan dışında, 1 başbakan birinci yardımcısı, 5 başbakan yardımcısı, 1 devlet sekreteri ve 10 icracı bakandan oluşmaktadır.

Kazakistan'da 7 Mart 1994 tarihinde yapılan genel seçimlerde usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesine yapılan bir başvurunun mahkeme tarafından haklı bulunmasının ardından doğan olaylar sonucunda parlamento 11 Mart 1995 tarihinde feshedilmiştir. Söz konusu karar üzerine Akejan Kajegeldin Başkanlığı'ndaki Hükümet de aynı gün istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev, Hükümetin istifasını kabul etmiş, yayınladığı bir kararname ile Kajegeldin'i yeniden Başbakan olarak atamış ve kendisinden yeni kabineyi oluşturmasını istemiştir.(47 üyeli Senato seçimlerinin ilk turu 5 Aralık 1995 tarihinde, 67 üyeli Millet Meclisi seçimlerinin ilk turu ise 9 Aralık 1995 tarihinde yapılmıştır. İkinci tur seçimler de 23 Aralık 1995 günü yapılmıştır. Parlamentonun iki kanadı ilk birleşik oturumunu 30

Ocak 1995 tarihinde gerçekleştirmiştir. Daha önce Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in başkanlığını yaptığı Halklar Birliği Partisi 24 milletvekili ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmış, ardından Demokrasi Partisi gelmiştir. Diğer taraftan, Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in 1 Mart 1995 tarihli kararnamesine istinaden Kazakistan Halklar Asamblesi kurulmuştur. Asamble sayıları 40'ı bulan çeşitli siyasi, etnik ve kültürel dernek ile vilayetler tarafından gönderilen 260 delegeden oluşmaktadır. 30'a yakın etnik grubun temsil edildiği Asamble'deki delegelerin %48'i Kazak, %42'si Rus kökenlidir. Asamble'nin kuruluşuna dair kararnamede Kazakistan Halklar Asamblesinin, Kazakistan Cumhurbaşkanı'na doğrudan bağlı olarak görev yapacak bir danışma kurulu şeklinde kurulmasına ilişkin bir madde bulunmaktadır. Nitekim parlamentonun feshi sonrası yeniden siyasi yapılanma çalışmaları içinde, etnik unsurlar arasında birlik, beraberlik, dayanışma ve hoşgörüyü sağlamak amacıyla kurumsal düzenlemelere gidilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kazakistan Parlamentosu 6 Temmuz 1994 tarihinde aldığı bir ilke kararı ile başkent Almatı'dan kuzeydeki Akmola kentine taşınmasını öngörmüştür. Geniş bir alana yayılan Kazakistan'da nüfusun güneyde yığılmasının önlenmesi ve idari işleyişin kolaylaştırılması amacıyla başkent Almatı'ya taşınması gündeme gelmiştir. Mevcut durum itibariyle ülkede siyasi istikrar hakimdir. Ülkenin uluslararası alanda siyasi sorun teşkil eden herhangi bir konusu yoktur. Bu sahadaki tek sorunu olan Hazar Denizi sınır anlaşmazlığı da, son günlerde Rusya ile yapılan anlaşmayla çözüme kavuşturulmuştur.

10 Ocak 1999 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Nursultan Nazarbayev %79.8 oranında oy alarak yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kazakistan Parlamentosu, Senato ve Meclis olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. 1998 yılı içinde yapılan Anayasa değişiklikleri çerçevesinde parlamentonun meclis kanadının üye sayısı 67'den 77'ye çıkarılmıştır. Parlamentosun iki kanadının da görev süresi 4 yıl iken, son Anayasa değişikliğiyle Meclis'in görev süresi 5 yıla, Senato'nun süresi ise 6 yıla çıkarılmıştır. Senato, her eyalet ve eski Başkent Almatı'dan mevcut yerel temsili organlar tarafından seçilen ikişer senatörden meydana gelmektedir. 7 senatör ise Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından atanmaktadır. Millet Meclisi, ülkenin idari-bölgesel bölünmesine uygun olarak oluşturulan seçim çevrelerinde eşit sayıda seçmen tarafından seçilen 67 üyeden

oluşmaktadır. Son Anayasa değişikliğiyle sayısı 77'ye çıkartılan Meclis üyelerindeki 10 milletvekili ilave siyasi partilerin listelerinden tek ulusal seçim bölgesine göre seçilecektir. Bu değişiklik, Meclis'in ikinci dönem seçimleri itibariyle uygulamaya konulacaktır.³⁹

1990'lı yıllarda Türk dünyası ile ilişkilerimizin genel bir değerlendirmesini yapmak için, siyasal kültürümüze ve millilik anlayışımıza bir göz atmak gerekmektedir. Siyasal kültürümüz içinde dayanışma noktaları neden hep mutlak bir benzerlikle açıklanır ya da neden bütün farklılıklar potansiyel tehdit olarak görülür? Siyaset teorilerinin ilham kaynağı felsefi açıdan da sosyal dinamikler açısından da daha mütecanis olanla gayrimütecanis olan arasındaki ilişkilerin iktidar alanındaki yansımalarıdır. İktidarlar ister "yasa"lara ister "töre"lere dayansın yönetilen toplumların türdeş ve türdeş olmayan özellikleriyle beslenirler. Farklı yapılar, benzeyen, türdeş olan yapılardan çok daha yaygındır. Ancak tarih boyunca özellikle de 18 ve 21. Yüzyıllar arası modern dönemde iktidar arayışları kuvvetini benzerleştirilen dinamiklerden almıştır. Benzerleştirme modern çağın iktidar projesidir, insanların ve kurumların ve aralarındaki mesajların benzerleştirilmesi, yasanın işlerliğinin garantisi ve ömrünün uzunluğu olarak değerlendirilir. Farklılaştırma üzerine yasa oluşturma çok daha meşakkatli ve riskli görülmüştür.

Türkiye birçok düzeydeki farklılık üzerine kurulu olan bir imparatorluğun mirasını devralarak küçülünce türdeşleştirme faaliyetine özel önem verdi. O dönemde dünyada siyasi iktidarı kuvvetlendiren temel özellik, etnik kökleri vurgulayan bir milliyetçilikti. Dolayısıyla türdeşlik bu konuda zorlandı, farklılıklar benimsenirse güçlü bir yasa oluşturulamayacağına inanıldı. Avrupa ile siyasal ilişkiler, Avrupa iktidarlarının kendi haklarına yakın olan özellikler çerçevesinde azınlık haklarını dayatırken diğer farklılıklar benzemek ve yurttaşlık esasında türdeş olmak durumunda bırakıldı. Oysa Türkiye'de, Avrupa'nın belirlediği farklılaşmalardan çok daha girift ve zengin farklılaşmalar vardı ve vardır. Bu farklılaşma bugün bazı çevrelerin nostaljik duygularla sık sık vurguladığı gibi Ermeni, Yahudi ve Rum azınlıklarla kısıtlı değildir. Türkiye halkı içindeki esas

---

³⁹ Kazakistan Ülke Raporu, <http://www.tika.gov.tr/index/ka.htm>, (Çevrimiçi) 15 Mayıs 2001.

farklılıkların bu noktada olduğunu varsaymak kolaycı bir yoldur, kültürel zenginliğimizi kavramanın sadece ufak bir parçasıdır.

Cumhuriyet rejiminin kuruluşu esnasında Türkiye modern iktidar anlayışını törelere ve yörelere terketmek istemedi, federalizm ve ademi merkeziyetçilikten uzak durdu. Milli hisler ise ağırlıklı bir biçimde varsayılan bir etnik türdeşliğe dayandırıldı. İmparatorluktan cumhuriyetçiliğe geçmenin 1920'lerdeki bu mücadelesi anlaşılabilir, dünyadaki akımlarla uyumlu idi. 1950'lerde ve 1960'larda sosyo-ekonomik olarak farklılaşma su yüzüne çıktı ancak, siyasi mücadeleye tam olarak yansımada daha doğrusu partileşme hareketleri sosyo-ekonomik bölünmelerden fazla kuvvet alamadı, net ideolojik ayrışmalar gösterilemedi. Siyasi rekabet anlayışına tamamen zıt bir biçimde kuvvet, türdeşlikten beklenmeye devam etti. Gösterilen farklılıklar sanki uslu farklılıkları gibi kaldı.

Türkiye'nin milliyetçilik serüveni aslında daima tasarlanan ve kuvvetlendirilen ancak, muhtevası tam olarak tespit edilemeyen bu benzerlik vurgusudur. Benzerlik meşrutiyet garantisi oluşturur. Toplumlarda türdeşlik beklenti haline gelir, coğrafya ile birlikte etnik, linguistik ve dini kimliklerin pekiştirilmiş ve sıkılaştırılmış saflar oluşturduğuna inanılır. Bu inanç ne kadar kuvvetli olursa iktidarın da o kadar güçlü, randımanlı ve şahsiyetli olduğu varsayılır. Oysa tabiat dokusuna da insan ilişkilerine de hakim olan farklılıktır. Siyasal ilişkilerin de sebebi hikmeti farklılıkları uzlaştırma yöntemlerini geliştirme ihtiyacıdır.

Kazakistan'da bırakın Türkiye Türkçesiyle anlaşabilmek Kazakların kendi dillerini dahi iyi bilmedikleri hemen anlaşılacaktır. Çünkü aydınların çoğu bundan şikayetçidir ve duyulan dil Rusçadır. Bu ülkede nükleer santrallere karşı mücadele ve demografik olarak kendini ispatlama çabaları bağımsızlık hareketinin ilk atılımları olmuştur. Demografik durum neredeyse siyasal mücadelenin en önemli ifade şeklini oluşturur. Bugünkü Kazak kaynaklara göre nüfusun % 44'ü Kazak, % 36'sı Rüstür. Bu oranın 1989 rakamlarında %40 ve %38 derecesinde birbirlerine yakın olduklarını biliyoruz. Dünyaca meşhur Kazak aydınlarından Olcas Süleymanov'un ve Kırgız Cengiz Aytmatov'un Rusya ile Federasyona yakın oldukları bilinmektedir. Bu yaklaşımın 19.yüzyıl Kazak aydınlarının genel eğiliminin bir devamı olduğunu da düşünebiliriz. Bununla birlikte ve kesinlikle bu yaklaşımla çelişmeyen bir biçimde Kazak dilinin resmi ve gayri resmi düzeyde geliştirilmesi için çeşitli tedbirler alındığı

da bir gerçektir. Çağdaş eğitim ve bilim konularına özellikle önem veren Kazakistan ile Türkiye'nin ortak kurdukları Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi'nde öğrenciler Türk dünyasının her yanından cezbedilmektedir.

Bu genel çerçevede Türkiye'nin siyasal kültür alanında da kültürel siyasallarında da farklılıklarından değil ayrımcılıktan kaçınması gerekiyor. Ortadoğu ve çevresindeki İslam ülkeleri lehine Asya Türklerini unutmak, Balkanlardaki ve Asya'daki Türklerin herbirini mutlak türdeş görüp mesela "Bulgarlar Türklüklerini unuttukları için kabalaşmışlardır" gibi ilim dışı, tarih dışı ve en kötüsü insanlık dışı yorumlar yapmak, İslam dünyası içinde Türklüğü yadırgamak, Avrupa'nın içinde olmaktan gocunmak, ya da tek medeniyet, tek coğrafya, tek bilim Avrupa'dır diye direnmek... bütün bu tutumlar sık sık gördüğümüz, resmi politikaya da yansıyan, akademik çevrelerde dahi yankılar bulan tutumlardır. Hepsi de ayrımcılık örnekleridir. Farklılıkları doğal kabul etmemek ayrımcılığa zemin hazırlıyor. Artık Türkiye dışında da bir gerçeklik olan farklı Türk Cumhuriyetleri'ni ve onlarla ilişkilerimizi uzun vadeli ve de özellikle kültürel vurgularla düşünmek zorundayız.

Tarihin rehberliğine başvurduğumuzda, Orta Asya'nın kültürünün benzeştiği en yakın ülkelerin Ya Türkiye ya da İran olabileceğini görürüz. Orta Asya halkının çoğunluğu Türki orijini olan Türk kökünden gelen insanlardı. Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki kültürel bağ nedeni ile bu cumhuriyetlerdeki halk Türkiye'ye karşı olan bu sempati batının Türk modelini ortaya atıp desteklemesinde olumlu rol oynadı. Diğer bir deyişle, Batı Müslüman Orta Asya Cumhuriyetleri'nin kendi toplumları ile ortak kültürü olan ve yakınlık duydukları bir yolu, modeli takip etmelerinin daha kolay olacağını, bu modelin daha kabul göreceğini düşündü. Bu nedenle alternatifler ya Türkiye ya da İran olacaktı fakat batı demokrasileri değil. Temel olarak ortak kültürel mirastan dolayı, Müslüman Orta Asya ülkelerindeki Türkiye'ye yönelik kamuoyu pozitif olarak algılandı.⁴⁰ Özellikle Türk Cumhuriyetleri'nin halkları Anadolu Türkleri'ne karşı akrabalık bağı ile yakınlık hissettiler ve bu gerçek Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki olası ilişkiler için pozitif bir faktördü.⁴¹ Şimdiye kadar Bu cumhuriyetleri gezme imkanı bulan Türk

---

⁴⁰ **International Herald Tribune**, 14 February 1990, Frank, op.cit., 1992, ss. 22-23.

⁴¹ Aydın Yalçın, "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", **Avrasya Etüdüleri**, Cilt 1, No:1, İlkbahar 1994, s. 38.

gözcülerinin araştırmalarında, burada yaşayan halkın Türkiye'ye karşı olumlu yaklaşıklarını ve kardeş olarak algıladıklarını ve Türkiye'yi ise kendilerinin yapılanmalarında doğru yolu gösterecek güçlü bir akraba ülke olarak telakki ettiklerini müşahede etmişlerdir.⁴² Bu konuyu iyi değerlendiren Kazakistan, siyasi kültür alanında daima başarıyı hedeflediklerinden kültür sahasında kendilerinden söz ettirebilmektedirler.

---

⁴² Halit Güler, **Sovyetler Birliği'ndeki Türkler**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.

2. KAZAKİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2.1. Kazakistan'ın Genel Ekonomik Durumu

Tablo 1. Kazakistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı İle İlgili Genel Bilgiler

Yüz Ölçümü (km ²)	2,724,900
Başkenti	Astana (Eyalet nüfusu: 837.400, şehir nüfusu: 318.100)
Başlıca Şehirleri	Almatı, Cambul, Çimkent, Türkistan, Karaganda, Semipalatinsk, Kökçetay, Kustanay, Turgay, Guryev Baykonur.
Konuşulan Dil	Kazakça
Para Birimi	Tenge
Komşuları	Kuzeyde ve batıda Rusya Federasyonu, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, Güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan.
Göller	Aral, Balkaş, Zaysan, Alakol, Tengiz ve Seletitengiz gölleri.
Nehirler	Ural, Emba, Siriderya, Sarısu, İli, İrtiş
İklimi	Ülke genelinde sert karasal iklim
Doğal Kaynakları(Madenler)	Krom, volfram, çinko, bakır, altın, demir, kömür, petrol ve doğal gaz
Toplam Orman Alanı	26.4 milyon ha
Tarımsal Ürünleri	Buğday, pamuk, şeker pancarı ve hayvancılık.
Sanayi Dalları	Tarımsal sanayiler, metalurji, hafif sanayi, Petro-kimyasallar ve tekstil.
<i>Nüfus (1999)Toplam</i>	14,953,126
Kent Nüfusu (%)	56
Kırsal Kesim (%)	44
Kadın Nüfusu (%)	51
Erkek Nüfusu (%)	49
Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km ²) :	5.5
<i>Nüfusun Kompozisyonu (1999 %)</i>	
Kazak Türkleri	53.40
Rus	29.95
Alman	2.36
Ukraynalı	3.66
Diğer	10.63
<i>Nüfusun Özellikleri (1998)</i>	

Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	64.4
Bebek Ölüm Oranı (binde)	2.08
Nüfus Artış Hızı (%)	0.43
<i>Çalışan Nüfus (1999)</i>	
Toplam	6.093.000
Sanayi (%)	17.3
Tarım (%)	18.2
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (1999)	15.7 Milyar Dolar
<i>BDT İle Ticaret (1998, Milyon \$)</i>	
İthalat	3653.7
İhracat	2586.3
<i>Diğer Ülk. Ticaret (1998, Milyon \$)</i>	
İthalat	3991.9
İhracat	3426.4
Kişi Başına GSYH (1999, \$) :	1.049.9
<i>Üye Olduğu Uluslararası Kuruluşlar ve Üyelik Tarihleri</i>	
IMF	27.04.1992
BDT	21.12.1991
BM	Mart 1992
AGİT	Ocak 1992
Avrupa Yatırım Bankası	1992
Dünya Bankası	1992
ECO	Kasım 1992
İslam Konferansı Örgütü	Aralık 1995
1997 Yılı Sanayi Üretimi	734.2 Milyar Tenge
1996 Yılı Enflasyon:	% 28.7
1997 Yılı Enflasyon:	% 11.2
1999 Yılı Enflasyon:	% 17.8
Ortalama Aylık Ücret:	100 Dolar
Ortalama Emekli Aylığı:	30-35 Dolar
1 \$ (Mart 2001)	145.5 Tenge

Kaynak: Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, <http://www.tika.org.tr> (çevrimiçi) (17 Mayıs 2001)'den düzenlenmiştir.

Yeni bağımsızlığını kazanmış Türk cumhuriyetleri, çok uzun bir zaman istila ve işgal altında bir sömürge idaresi altında yönetilmişlerdir. Bu sömürge idaresi, Türk cumhuriyetlerinin bugünkü yapı ve ilişkilerini tayin eden ana faktör olmuş ve bunların Rusya'ya ağır ölçüde bağımlı olmaları sonucunu doğurmuştur. Öyleyse bu cumhuriyetlerin sağlıklı bir sosyo-ekonomik bünyeye kavuşmaları ve hem kendi

aralarında, hem de dış dünya ile sağlam ilişkiler kurmaları, öncelikle bu “müstemleke ekonomisi”nden süratle kurtulmalarına bağlı olacaktır.⁴³

Kazakistan, eski Sovyetler Birliği içinde işlenebilir toprakların beşte birine sahip olup önemli bir tarımsal ürün üreticisi ve ihracatçısıdır. Ülke önemli ölçüde maden kaynaklarına sahip olup, bu sektörde geniş çaplı maden çıkarma ve işleme kapasitesine sahiptir. Kazakistan nihai tüketim mallarının yaklaşık %50’sini, aramalı ve hammadde ihtiyacının %75’ini ithal etmektedir. Kazakistan’da konuşlandırılmış bulunan iki önemli tesisi, Baikonur Uzay Merkezi ve Semipalatinsk Nükleer Silah Test Merkezi ülkenin siyasi ve ekonomik önemini artırmaktadır.

2.1.1.Geçmiş Dönemin Mirası

Sovyet Anayasası’na göre, tüm önemli üretim ve dağıtım araçlarının mülkiyeti, halk adına devlete emanet edilmişti. Bu sebeple devlet, tüm doğal kaynakların ve yeniden üretilen sermayenin hemen tamamına sahipti. Devlet ayrıca; madencilik, inşaat, ulaşım, toptan ticaret, iletişim, sağlık, araştırma-geliştirme ve eğitim alanındaki faaliyetleri yürütmekteydi. Buna göre devlet, toplam sanayi çıktısının %98’ini, kollektif çiftlikler de %2’sini üretmekteydi. Tarımdaki nihai ürünün ise, %47’sini yine devlet, %41’ini kooperatifler üretmekteydi. Bankacılık, sigorta ve diğer finansal hizmetlerin %100’ü devlet tarafından sağlanırdı. Sadece çiftlik hayvanlarının üretiminde devletin payı 1/3’ten az olmuş, perakende ticaretin ise %70’ini devlet, %28’ini kooperatifler kontrol etmişti. Eski ekonomik sistemde meşru bir şekilde özel sektöre ayrılanlar oldukça küçük olanlardır ve bunlar; küçük çaplı zirai faaliyetler, insanların kendi evlerini inşa etmeleri, el sanatları gibi olmuştur. Ama bunun yanında, büyüklüğünün ve etkisinin ölçülemediği gayri meşru özel girişimlerin varlığı da söz konusuydu ve sürekli artmaktaydı. Bununla beraber,

---

⁴³ Nevzat YALÇINTAŞ, “Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında İşbirliği İmkanları”, **İlim ve Sanat**, Sayı 31, Şubat 1992, s. 16.

gittikçe büyüyen bu özel sektör bile, önemli ölçüde devletin siyasi ve ekonomik kurumlarının kontrolü altındaydı.

Ekonomik ilişkilerin belkemiğini ise, tahmin edilebileceği gibi, “merkezi planlama” oluşturuyordu. Bu kurum, SSCB’nin kuruluşundan dağılına kadar sürekli değişikliklere ve reformlara maruz kalmıştı. Ama değişmeyen şeyler vardı ki, onlar da; katı bürokratik yapılanma, talebin yapısı dikkate alınmadan, plan gereği üretilen milyonlarca birim gereksiz ürün, eskimiş ve verimsiz teknoloji ve gelişmiş savunma ve uzay bilimleri sanayiinin yanında, geri kalmış temel tüketim malları sanayilerinin bulunmasıydı.

1977 Anayasası ile merkezi yönetim organlarına Sovyet topraklarının tümü üzerinde tam yetki verildiği halde, cumhuriyetlerin iktisadî hakları üzerinde durulmaması nedeniyle, o dönemden beri ekonomide merkezîleşmenin giderek arttığı gözlemlenmiştir. Cumhuriyetlerde bürokrasinin büyük gücü; iktisadi, ekolojik ve sosyo-kültürel yerel çıkarları yadsıyan, merkezî bakanlıkların ve yönetimlerin yasal hale getirilmiş keyfi uygulamaları ile kendini göstermiştir. Bu sebeple cumhuriyetlerin ekonomileri açık vermeye başlamış, göçler artarak önlenemez hale gelmiş, ekolojik felaketler genişlemiş, sonuçta halklar ekonomik çıkarların savunulmamasından rahatsız hale gelmişlerdir. Bilim adamları, 1970’lerden beri cumhuriyetler arası farklılıkların gözle görülür biçimde azaldığını, ancak 70’li yılların başında büyüme hızında genel bir düşüşün yaşandığını ve bu durgunluktan en çok Orta Asya Cumhuriyetleri’nin etkilenmiş olduklarını ifade etmektedirler. Bu gelişmeler sonucunda, daha gelişmiş olan diğer cumhuriyetlerle (özellikle Rusya) aradaki fark genişlemiş ve bu bölgenin özel olarak desteklenmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁴⁴

---

⁴⁴ Mehmet Dikkaya, “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Bu Süreçte Uygulanan İktisat Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, İst. Ün. Sosyal Bilimler Ens. İktisat Politikası Ana Bilim Dalı, İstanbul 1996, s. 103-104.

Tablo 2. Bağımsızlığın İlk Yıllarında Bağımsız Devletler Topluluğu
(BDT) Ülkeleri'nin İktisadî Potansiyelleri
(Ölçek: 1-30)

<i>Cumhuriyetler</i>	<i>Ölçek Değerleri</i>
Ukrayna	27
Rusya Federasyonu	24
<i>Kazakistan</i>	19
Baltık Cumhuriyetleri	18
Gürcistan	17
Beyaz Rusya	14
Azerbaycan	13
Özbekistan	12
Moldova	11
Ermenistan	10
Türkmenistan	10
Kırgızistan	8
Tacikistan	6

Kaynak: Lester Thurow, “Komunizmden Kapitalizme Geçiş”,
Küresel Rekabet, (Der. ve çev. Mustafa Özel), İz Yayıncılık,
İstanbul, 1994, s.133.

Yukarıdaki tablo, 1991’de, yani dağılmanın hemen sonrasında Deutche Bank tarafından hazırlanan bir raporun sonuçlarını göstermektedir. Dağılma sonucu, eski SSCB’yi iktisadî parçalara ayırmanın ne derece karışık sonuçları da beraberinde getireceği tablodan görülmektedir. Bu noktada, bu Cumhuriyetlerin kısa bir sürede kendi kendilerine yeterli olacaklarını iddia etmek, inandırıcı olmayacaktır. Çünkü Stalin’in, iktisadî başarısının sırrını ölçek ekonomilerinde araması sonucu SSCB’de, piyasa ekonomilerinde kurulanlardan çok büyük fabrikalar kurulmuştu. Yaklaşık 6000 ürünü kapsayan bir araştırma, eskiden imal edilen ürünlerin %77’sinin “sadece bir fabrikada” üretildiğini göstermiştir. Bu bakımdan yeni cumhuriyetler, bir-iki

alandaki çok fazla üretim kapasitesine sahipken, çoğu alanlarda hiç bir üretim kapasitesi taşımamaktadırlar. Bu durumda Türk Cumhuriyetleri'nin seviyesinin, kısmen Kazakistan hariç, diğer bazılarına göre fazla bir potansiyel taşımadığı görülmektedir.⁴⁵ Kazakistan için öngörülen bu potansiyel ise, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine (özellikle Rusya'ya) aşırı bağımlılık, aşırı uzmanlaşma ve alt yapıdaki yetersizlikler gibi faktörler sebebiyle kısa dönemde değerlendirilmekten uzak görünmektedir.

2.1.2. Bağımsızlık Sonrası Yeniden Yapılanma Çabaları

Sovyet mirasının doğal bir sonucu olarak ülkenin ekonomik hayatında kamu sektörü ağırlığını korumaktadır. Kazakistan hükümeti, 1991 yılında Pazar ekonomisine yönelik hızlı bir reform programını uygulamaya sokmuştur. Bununla birlikte kamuya ait mal varlıklarının özelleştirilmesi çalışmalarına başlanılmış ve çalışanların içinde oturdukları ev, iş yaptıkları dükkan ve çalıştıkları işyerinin hisse senetlerini satın almasına imkan tanımak açısından Kupon Sistemi geliştirilmiştir.

Kazakistan ekonomisi 1980'li yıllarda istikrarlı bir büyüme göstermiştir. 1989'da gerileme dönemi yaşamış ve 1992'deki yaşanan reformlardan sonra istikrar dönemine tekrar bir geçiş yapmıştır. Ayrıca, dış ülkelerle bir takım ekonomi üzerine anlaşmalar sürecine girilerek ülke için yatırım adına bir dizi ticaret imkanları ortaya çıkartılmıştır. Bundan dolayı yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amacıyla değişik sayıda "Serbest Ekonomik Bölgeler" geliştirilmiş olup ayrıca, bu amaçla 1991'de Yabancı Sermaye Kanunu çıkartılmıştır.

Dağılmadan sonra ortaya çıkan ekonomik ve siyasi kaos, her cumhuriyetin kendi başının çaresine bakması gündeme gelince, Kazakistan dış politikada, iki önemli aracı kullanmaya yönelmiştir. Bunlardan ilki, uluslararası ilişkiler açısından çok önemli olan "stratejik doğal kaynaklar", diğeri ise, özellikle Batı dünyası ve ABD açısından büyük değer verilen "nükleer güç"tür.⁴⁶ Bu dönemde Nazarbayev, stratejik enerji kaynaklarına yatırım yapan Bir Batı sermayesi konsorsiyumunu

---

⁴⁵ Thurow, "Komünizmden Kapitalizme Geçiş", **Küresel Rekabet**, (Der. ve çev. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.134.

⁴⁶ A. Ahat Andican, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s. 366.

meydana getirerek, ülkenin bilgi ve teknoloji iletişimini arttırmaya hız vermiştir. Batı'yla olan ilişkilerini çok iyi değerlendiren Kazakistan, diğer cumhuriyetlere kredi açma konusunda çok hasis davranan Batı dünyasından 1994 yılı için 1milyar dolar krediyi almayı başarmıştır. Konum itibariyle özel bir yere sahip olan Kazakistan, ülkenin geleceği ve ekonomisi hususunda daima atacağı adımını iyi kontrol etmesi gerekecektir.

Dünya ekonomisinde elde edilen deneyimler de göstermektedir ki herhangi bir ülkenin ulusal ekonomik yapısında yeniden yapılanmaya gitmesi ve bir takım ekonomik reformlar gerçekleştirmesi, öncelikle onun ulusal şartları ve sorunları ile çok yakın bir ilişki içindedir. Bununla birlikte ülke içi eğitim ve yapılanma, her zaman arzulanana sonuca ulaştırmayı geciktirdiği gibi zaman zaman başarısızlığa da yol açmakta olup emeğin uluslararası olarak paylaşılması temelinde mikroekonomik ilişkilere girişte verimliliği azaltmaktadır. Pazar ekonomisine geçişte Kazakistan'ın dış ekonomik faaliyetler konusundaki en büyük sorunu, ülkenin yıllarca böyle bir ilişki içinde olmamasının verdiği rahatsızlık ve geri kalmışlıkla mali sistemler ve işletmelerdir. Ülke, Sovyetler Birliği bünyesinde kaldığı uzun yıllar boyunca her türlü ticaret işini Birlik üzerinden yürütmüştür. Sovyetler Birliği'nin ihraç ettiği ürünlerin bazılarının neredeyse tamamı Kazakistan'a ait mallar olmuşsa da, hiçbir zaman gerçek değeri üzerinden bir kazanç elde edilememiştir.

Bütün bir Birlik ihracatı içinde Kazakistan'ın krom madeni ihracat payı % 100, fosfor ihracat payı % 90, çinko ve ferro krom ihracatı % 70, tahıl (sert buğday) ihracatı % 60, et konservesi ihracatı payı % 25-30'dur. Önemle belirtmek gerekir ki diğerleri ile Kazakistan arasındaki fark büyük boyutlardadır. Birkaç örnek verilirse bu fark, kromda 23 kat, bakırda 16 kat ve demir alaşımında 5 beş kata ulaşmıştır. Ülke çok büyük bir hammadde ihracatçısı olmanın yanı sıra, önemli bir hazır ürün ihracatçısı olması gereğinin de bilincindedir. Ancak henüz bu hedefe ulaşamamış olup hazır ürün ihracatı toplam içinde sadece % 10'luk bir hacme sahip olup bu, Kazakistan ulusal ekonomik üretim bütçesi içinde yüzde 1.5'e denk gelmektedir. Kazakistan, geçmişte ihracatının sadece % 30'luk kısmını döviz ile yurtdışına gerçekleştirebilirken, % 70'lik büyük bir payı, ucuz fiyatlara ve uygun koşullarda eski sosyalist ülkelere ihraç edebilmekteydi. Demir-çelik komplekslerinden elde edilen ürünün sadece % 30'luk kısmının ihraç edilmesine izin verilirken, petrol ve

petrol ürünlerinin ülke dışına ihraç edilmesi, neredeyse tamamen imkânsızdı.⁴⁷ Ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından ülkenin serbest pazar ekonomisine geçiş döneminde dış ekonomik şartlar alanında en yetkili devlet organlarını ve devletin dış ekonomik politikasını belirlemek amacıyla “dış ekonomik faaliyetlerin temel prensipleri” konulu kanun kabul edilmiştir. Bu kanunla alınması istenen önlemler şunlardır:

- Dış ekonomik konularda doğru, güçlü ve uzun süreli bir üretim birliği oluşturulması;
- Ülkenin daha da ticari hale döndürülmesi;
- Ekonominin dünya üretimine uyarlanarak açık ekonomi haline getirilmesi;
- Kazakistan’ın ihracat potansiyelinin artırılması.⁴⁸

Eski Sovyetler Birliği içinde 2. en geniş yüzölçümüne sahip ülke olan Kazakistan’ın, Sovyet üretim sistemi ile entegre olmuş ekonomisi, 1990 öncesinde metalurji ve maden çıkartılmasında uzmanlaşmıştı. Sovyetler Birliği’nin dağılması, bu ekonomik bağları koparmış ve yüksek enflasyon ile birlikte ekonominin yeniden yapılanmasının sebep olduğu genel düzensizlik ortamında 1990-1995 yılları arasında GSYİH %48,9 oranında gerilemiştir. 1996 ve 1997 yıllarında pozitif büyüme sağlanmış olmasına rağmen, bu iyileşme, Asya ve Rusya’da yaşanan ekonomik krizler nedeniyle petrol ve maden fiyatlarındaki şiddetli düşüşlere bağlı olarak kısa süreli olmuştur.

---

⁴⁷ Mehmet Dikkaya, a..g.e., 107-110.

⁴⁸ “Kazakistan Ekonomisi” (Çevrimiçi) <http://www.farabiedu.org/turkce/kazakistan/ekonomi.htm>
10 Mayıs 2001.

Tablo 3. Kazakistan GSYİH'sındaki Yıllık Değişim Miktarı ve Oranları
(1996-2000)

YILLAR	1996	1997	1998	1999	2000*
GSYİH (milyar Tenge)	1 415,7	1 672,1	1 733,3	1 893,5	2 243,3
Değişme oranı (%)	0,5	1,7	-1,9	1,7*	7,5

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) **Kazakhstan Country Report**, October 2000.

(*): Tahmini.

1998 yılında, Rusya Krizi'ne bağlı olarak GSYİH'da negatif bir gelişme yaşandıktan sonra, bir sonraki yıl ve 2000 yılı içerisinde pozitif ekonomik büyüme devam etmiştir. Bu gelişmede en büyük etken olarak bu ülkeye devam eden yabancı sermaye yatırımları belirtilebilir.

Tablo 4. Kazakistan'da GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (%)
(1993 ve 1999 Yılları İçin)

SEKTÖRLER	1993	1999
Tarım ve Ormancılık	16,2	9,9
Endüstri	28,3	25,6
İnşaat	10,5	4,8
Taşımacılık, Telekomünikasyon	9,9	12,9
Ticaret	7,8	15,0
Diğer	27,3	31,8

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) **Kazakhstan Country Report**, October 2000.

Kazak GSYİH'sı, ekonomik dönüşüm sürecinde içerik olarak değişim göstermektedir. Bu konuda dikkat çeken bir olgu hizmetler sektörünün giderek artan oranda GSYİH payının artmakta olmasıdır. Geçiş ekonomileri adı verilen yaklaşık tüm ülkelerde görülen bu gelişme doğal olarak Kazakistan ekonomisi için de geçerlidir.

Bu çerçevede dış ekonomik ilişkiler de büyük hızla gelişmektedir. Geleneksel ticaret ortaklarının yerini, dış ticaret içerisinde artan oranlarda diğer dünya ülkeleri almaktadır. Bu ülkeler, başta Türkiye olmak üzere ABD ve Avrupa Birliği'ne dahil olan ülkelerdir.⁴⁹

2.2. Sektörler İtibarıyla Kazakistan Ekonomisinin Genel Yapısı

2.2.1. Sanayi Sektörünün Yapısı

Kazakistan, önemli ölçüde maden yataklarına sahip olup, geniş miktarda maden çıkarma ve işleme kapasitesine sahiptir. Ülkede metalürji sanayii için gerekli makina ve ekipmanı, petro-kimya, tarımsal ürünleri işleme ve tekstil alanında iyi bir sanayi altyapısı bulunmaktadır.

Kazak sanayii, doğal kaynakların çıkarılıp işlenmesi ile makine üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. En büyük alt sektör 1997 yılı itibarıyla sanayi üretiminin %25,6'sını ve toplam ihracatın %30,2'sini oluşturan petrol sektörüdür. İkinci en büyük sektör ise, yine 1997 itibarıyla sanayi üretiminin %25,4'ünü ve toplam ihracatın %32,4'ünü oluşturan metalürji sektörüdür. 1990 yılında toplam endüstriyel üretimin %64'ünü oluşturan ağır sanayi, 1997 yılında bu oranı %71'e yükseltirken, hafif sanayi sektörü, bağımsızlıktan bu yana sürekli daralmaktadır. 1990 yılında toplam endüstriyel üretimin %15,6'sını oluşturan hafif sanayinin payı 1997'de %2,1'e düşmüştür. Madencilik ve petrol alanlarında 1996-1997 yılları içinde kaydedilen iyileşmeler ise, artan yabancı yatırıma bağlı olmuştur. 1997 yılında en fazla büyüme gösteren sektörler, demir metalurjisi (%24), doğal gaz üretimi (%20), demir dışı metal üretimi (%15) ve petrol üretimi (%11) olurken, en fazla küçülen

---

⁴⁹ Bu ülkelerle olan ekonomik ilişkiler III. Bölüm'de ayrıntılarıyla inceleneceği için bu bölümde üzerinde fazlaca durulmayacaktır.

sektörler; kimyasal ve petrokimyasal işleme (%34), makina üretimi (%30) ve işlenmiş petrol ürünleri (%15-20) olmuştur.⁵⁰

Kazakistan'da tüketim malı üretimi yok denecek kadar azdır. Örneğin, 1995 yılının toplam ihracatının sadece %0,3'ü tüketim malıdır. Bölgesel olarak az miktarda üretilen tüketim malları da genellikle düşük kalitededir. Ülkenin sanayi yapısında geçmiş dönemin mirası olarak şu problemler ve çelişkiler bulunmaktadır:

- Ülkenin doğu ve batısında buluna üç petrol rafinerisine rağmen, bunları birleştirecek boru hattının bulunmaması;
- Elektrik enerjisi şebekesinin birbirinden bağlantısız olması;
- Demir tozları, ülkede rafine edilerek konsantre hale getirilmesine rağmen, daha sonra çelik üretimi için Rusya'ya gönderilmesi;
- Boksit açısından zengin olmasına rağmen ülkede alüminyum tesisinin bulunmaması;
- Bazı istisnalar dışında dayanıklı tüketim mallarının ithal ediliyor olması;
- En büyük traktör üreticisi ve ihracatçısı olmasına rağmen biçerdöver açısından diğer BDT ülkelerine bağımlı olması.⁵¹

2.2.2. Tarım Sektörü

Kazakistan, eski SSCB'nin işlenebilir topraklarının yaklaşık beşte birine sahip olup önemli bir tarımsal ürün ihracatçısıdır. Bu sektörde, bağımsızlığı izleyen yıllarda başlayan özelleştirme politikaları uzun vadeli kiralama şeklinde olmaktadır. Ama bu özelleştirme dağıtım ve pazarlama açılarından mevcut engellerin kaldırılmasına bağlıdır. Kazak tarımı 1960'ların Türkiyesi'ni hatırlatmaktadır. Şimdilik hububatta verimlilik düşük olup rekabete açılmamaktadır. Tarımın gelişmesi, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi ve karşılaştırmalı üstünlük yapısının elde edilmesiyle sağlanacaktır. Sulama konusunda tam bir çevresel felaket

⁵⁰ <http://www.farabiedu.org/turkce/kazakistan/ekonomi.htm>, (Çevrimiçi) 10 Mayıs 2001.

⁵¹ **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, 1995, s. 32-36.

olan Aral Denizi, aşırı sulamadan kaynaklanan küçülme sorunları ile karşı karşıya olup acil çözüm beklemektedir.⁵² Aral Denizi'nin yol açtığı çevresel kirlenme, küresel tahrip edici etkilerle birlikte bölgenin çevresel dengesi için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bir zamanlar dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral, son kırk yıl boyunca kurumaktadır. 1995 yılında bu deniz, kıyı şehirleri çöl kentlerine dönüşerek 100-150 km. kadar çekilmiştir. Suların çekilmesine maruz kalan bölge, büyük tuzlanmalara konu olmaktadır. Şiddetli rüzgarlar bu tuzları atmosfere yollamaktadır. Bu açıdan Aral, global ölçekte bir felaket olarak kalmaya devam etmektedir. Bölgeye kıyısı olan beş ülke (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) 1994'te bir Aral Denizi İyileştirme Fonu kurarak bu göl için acil önlem planını kabul etmişlerdir.⁵³

1990 yılında GSYİH'da %34,9 olan tarımın payı, 1997 yılında %10,9'a düşmüştür. Ancak tarım sektörü hala toplam işgücünün %20-25'ini barındırmaktadır ve ihracatın 3. büyük kaynağıdır. Başlıca tarımsal ürünler; tahıl, et ve yündür. Tarımsal alanların yüksek kalitesine rağmen, iklim koşullarının değişkenliği nedeniyle bazı yıllarda tarımsal üretim düşmektedir. Aral Gölü'nün kurumakta olması da özellikle Güney Kazakistan'ın Çimkent ve Kızıl-Orda bölgelerindeki pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Tarımsal gelişmenin önündeki önemli bir engel de tarımsal arazi için serbest mülkiyet haklarının olmayışı ve buna bağlı olarak iyi işleyen bir arazi piyasasının gelişmemesidir.

---

⁵² **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1994, s. 27-32.

⁵³ Mustafa Ökmen ve İhsan Çolak, "Çevre Sorunlarının Sistemler Üstü Niteliği ve Orta Asya", **Uluslararası Doğu Üniversitesi Dergisi**, C. 1, S. 1, Ocak 1999, s. 81-82.

2.2.3. Madencilik

Kazakistan madenler açısından çok zengindir. Ülke, eski Sovyetler Birliği'nin krom rezervlerinin %90'ına, kurşun, tungsten, bakır ve çinko rezervlerinin yarısına ve bölge kömürünün %20'sine sahiptir. Ancak 1991'den beri gerek Rusya'nın talebinin azalması, gerek de Rus firmaların Kazak girişimcilerinin talep ettiği dünya piyasa fiyatlarını ödeme gücünün olmamasından dolayı tüm işlenmemiş madenlerin üretimi şiddetli şekilde azalmıştır. Kazakistan oldukça büyük altın rezervlerine sahip olmasına rağmen, yabancı şirketler, bunlardan yararlanmak üzere ortaklıklar kurmakta başarılı olamamışlardır. Gelecek yıllarda, ülkede bulunan ve çok az miktarda işletilen 137 altın ve gümüş yatağının değerlendirilmesine öncelik verilecektir.⁵⁴

2.2.4. İnşaat Sektörü

1990 yılında toplam GSYİH içindeki payı %12,1 iken 1997 yılında %4'e düşen inşaatçılık sektörü, toplam işgücü içindeki payı açısından da daralmaktadır. Sektör, 1990 yılında 908 000 kişiyi barındırırken, 1997 yılında bu rakam 193 000'e düşmüştür. Devletin bağımsızlıktan bu yana yürüttüğü tek kayda değer inşaat projesi olan başkentin Almatı'dan Akmola'ya aktarılması, sektörün 1997 yılı içinde gösterdiği büyümenin en önemli sebebidir.

İnşaat alanında, ülkenin altyapısının yeniden inşa edilmesi ya da

modernizasyonunun sağlanması için çok fazla kaynak gerekmektedir. Bu alanda

Kazak hükümeti ile Türk girişimciler arasında iyi bir dayanışma mevcuttur.

Çünkü Türk inşaat firmaları karayolu, havaalanı, otel gibi yapıları hem daha az

fiyat teklif ederek, hem de modern inşaat teknikleriyle gerçekleştirerek karşılıklı

işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

---

⁵⁴ Bu konuda özellikle Kanada'lı firmalar yoğun olarak faaliyet göstermektedir. Yabancı yatırımların geniş olarak inceleneceği III. Bölüm'de bu konu üzerinde yeniden durulacaktır.

2.2.5. Ulaştırma ve Haberleşme

Kazakistan'ın, ulaştırma ve iletişim kanalları oldukça yetersizdir. Ulaşım sisteminin temelini demiryolları oluşturmaktadır. Yolcu taşımacılığı açısından ise karayolları daha fazla tercih edilmektedir. Demiryollarının da önemli bir kısmı yeniden elden geçirilmeye muhtaç olup yedek parça gibi konularda yaşanan sıkıntı modernizasyonu zorlaştırmaktadır. Ulaşımın ağırlıklı olarak dayandığı demiryolları, bağımsızlığın ardından Rusya ve Ukrayna'dan ithal edilen yedek parça ve diğer gerekli malzemenin azalması sebebiyle bakımsız kalmıştır. 1990 yılı itibarıyla toplam 189 000 km uzunluğunda olan karayolları da, eski ve kötü durumdadır. Ayrıca yetersiz güvenlik önlemleri, bazı bölgelerde özellikle değerli yük taşımacılığını tehlikeli kılmaktadır.⁵⁵ Sovyetler Birliği'nin dağılması ve dolayısıyla devlet destekli iç hat uçuşlarının sona ermesinden sonra, bağımsız hükümetin etkin ve karlı bir hava taşımacılığı geliştirme çabaları başarısızlığa uğramış ve 1993 yılında kurulan Kazakistan Havayolları 1996 yılında iflas etmiştir. Daha sonra kurulan Air Kazakistan ise mevcut filonun % 80'ini elden çıkarıp yeni uçaklar almayı planlamaktadır. Bunun yanısıra hükümet de belli başlı havaalanlarının işletmesini yabancı şirketlere vermeyi düşünmektedir. Halen Almatı Havaalanı'nın yönetimini Alman Lufthansa yürütmektedir. Kazakistan'ın telefon sistemi, genel olarak az gelişmiş olan bölge içinde, en kötü durumda olanlardan biridir. 1994 itibarıyla her 100 kişiye sadece 13. 8 hat düşerken, bu hatlarda da aşırı yüklenme ve malzeme yetersizliğine bağlı olarak sık sık kesilmeler görülmektedir. Kazak hükümetinin telekomünikasyon sistemini geliştirmek üzere giriştiği çabalar da başarısızlığa uğramıştır. 1997 yılında Güney Kore'den Daewoo şirketi, iletişim ağının geliştirilmesi için 990 milyon \$ yatırım yapmak üzere Kazakhtelekom'un %40'ını satın almıştır, ancak şirket kendi mali sorunları nedeniyle 1998 yılının Şubat ayında projeden çekilmiştir. Mobil telefon kullanım alanı da genişlemekle birlikte, halen oldukça pahalıdır.⁵⁶

⁵⁵ Kazakistan Ülke Raporu, TİKA Yayınları, a.g.e., s. 36-39.

⁵⁶ <http://www.farabiedu.org/turkce/kazakistan/ekonomi.htm> (Çevrimiçi) 10 Mayıs 2001.

2.2.6. Boru hatları

1992 itibarıyla, Kazakistan'ın 2.850 km ham petrol, 1.500 km işlenmiş ürün ve 3.480 km doğal gaz boru hattı mevcuttur. Kazakistan'ın tüm petrol ve doğal gaz boru hatları halen Rusya Federasyonu'nda sona ermekte, bu durum da Rusya'ya Kazakistan'ın ihracat fiyatı, miktarı ve yönü üzerinde kontrol imkanı vermektedir. 1993 yılında Rusya'nın Karadeniz limanı olan Novorosik'e kadar uzanan 1.500 km uzunluğunda yeni bir petrol boru hattı oluşturmak üzere Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu adında uluslararası bir konsorsiyum kurulmuştur. Proje esnasında, Rusya'nın 23,3 Kazakistan'ın ise 8,2 milyar ABD doları elde edeceği tahmin edilmektedir.

Orta Asya devletlerinin dünya piyasalarına uzak düşmeleri, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın açık denizlere çıkışlarının olmaması, petrol ürünlerinin dünya piyasalarına taşınması için komşu ülkelerin topraklarının kullanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu açıdan bölge kaynaklarının dünyaya pazarlanması için çeşitli boru hatlarının inşası gerekmektedir. Finansman kıtlığı yaşanan bir zamanda bu ülkeler için milyarlarca dolar tutacak petrol boru hattının inşasını yapacak büyük şirketler arasında rekabet de buna paralel olarak hızlanmaktadır. Bu çerçevede Rusya, Türkiye ve İran'ın probleme bakış açıları her zaman uyuşmamaktadır. Durumun sertleşmesinin en büyük sebeplerinden birisi Hazar petrolünün Karadeniz boğazları yoluyla taşınması problemi olmuştur. Türk tarafının tüm Hazar petrolünün boğazlardan taşınması planından dolayı büyük endişeler taşıması, Boğazların Rusya'nın güneye açılarak, sıcak denizlere inmek için tek su yolu olması ve petrolün boğazlardan geçerek taşınmasından yana olması iki ülke arasındaki görüş farklılıklarını en üst düzeye çıkarmıştır.⁵⁷ Türkiye, bu konuda, hem en büyük kenti olan İstanbul'un güvenliği, hem de Rusya'nın Orta Asya ve

---

⁵⁷ “Çernomorskiye Prolivı-Arteriya Jizn” *Mejdunarodnaya Jizn*, S. 1996/4, s. 56.

Hazar enerji kaynakları üzerinde etkili olmasını önlemek amacıyla Montrö'de imzalanmış olan uluslararası düzenlemeleri tek taraflı olarak bozmuştur.⁵⁸

Montrö Anlaşması, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından gemilerin geçişini düzenleyen bir anlaşma ve Novrosisk de, SSCB dağıldıktan sonra Rusya'nın dünya piyasalarına çıkışını sağlayan en önemli pencerelerinden birisidir. Türk Dış İşleri Bakanlığı'nın savunduğu boğazların büyük petrol tankerleri için kapatılması planı gerçekleşirse Kazakistan'ın Tengiz petrol yataklarından petrolün Novrosisk'e taşınması planı anlamını yitirecektir. O. Asya petrol ve gazının taşınmasına İran'ın da iştirak etmesi ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Gerçek şu ki ABD, en son ana kadar yeni bağımsız devletlerin petrol yataklarının işlenmesinde ve taşınmasında İran ortaklığına kesinlikle karşıdır. Uzlaşma noktası ise, Rusya, Türkiye ve İran topraklarından geçecek birden fazla petrol boru hattının inşa edilmesiyle yakalanabilir. Çünkü O. Asya devletlerinin petrol ve gaz potansiyeli o kadar büyüktür ki, bu maddelerin ihraç edilmesi için birden fazla boru gerekecektir.⁵⁹

Tablo 5. Tengiz Petrollerinin Taşınmasında Çeşitli Alternatiflerin Ekonomik Etkinliği

	<i>Boru Hattının Uzunluğu (Mil)</i>	<i>Yatırım Hacmi (Milyon \$)</i>	<i>Taşıma Maliyeti (\$/Varil)</i>
<i>Tengiz-Novrosisk</i>	930	1.100	3.25
<i>Tengiz-Bakü-İran-BOTAŞ</i>	1.750	2.325	5.55
<i>Tengiz-Bakü-Gürcistan-BOTAŞ</i>	1.850	2.480	5.80
<i>Tengiz-Bakü-Poti(Gürc.)</i>	1.250	2.380	4.55
<i>Tengiz-Hark Adası</i>	1.730	3.300	5.5.

Kaynak: **Business M.N.**, No: 40, 29/10/1994, s. 6.

⁵⁸ George S. Harris, "The Russian Federation and Turkey", **Regional Power Rivalries in the New Eurasia Russia, Turkey and Iran**, Edited by: Alvin Z. Rubinstein and Oles M. Smolansky, M. E. Sharpe, New York, 1995, s. 20.

⁵⁹ Paul A. Goble, "Eski SSCB'de Boru Hattı Siyaseti", **Yeni Forum**, Ocak 1996, s. 22-23.

2.2.7. Enerji

1997 yılında, bağımsızlığın ardından en yüksek üretim düzeyine ulaşan petrol üretimi, dünya petrol fiyatlarında yaşanan şiddetli düşüş nedeniyle 1998 yılının Eylül ayında gerileme göstermiştir. Kazakistan'ın petrolüne olan talep 1992-1994 yılları arasında şiddetli şekilde daralmış, 1994 sonrası ise artan ham petrol ihracatı üretim artışının itici gücü olmuştur. Bu ihracatın, para birimi sağlam olan piyasalara yönelmesi, dolar bazında dünya petrol fiyatları nisbi olarak düşük kalırken Kazakistan'ın ortalama ihracat fiyatlarının yükselmesini sağlamıştır. Petrol üretiminde yabancı firmaların sayısındaki artış dikkat çekicidir.

Kazakistan ayrıca önemli bir kömür üreticisidir, ancak kömürün çıkarma maliyetleri yüksektir ve özellikle Rusya kaynaklı desteklerin kaldırılmasından sonra, pek çok kömür madeni ekonomik olmaktan çıkmıştır. Kazakistan, elektrik ithalatçısıdır. Tüm ithalat harcamalarının yaklaşık %10'u, Rusya'nın ürettiği elektriğe gitmektedir. Kazakistan'ın enerji nakil ve dağıtım sistemleri, bakım ve onarıma ihtiyaç duymaktadır. Kazak hükümeti, güç şebekesi ve doğal gaz boru hattı ağlarını yabancı şirketlere kiralama yoluyla yabancı yatırım çekmeye çalışmaktadır.

Kazakistan, Türkistan topraklarının büyük bir kısmını kaplayan coğrafi alanıyla petrol, doğal gaz ve diğer madencilik alanlarıyla göz dolduran Türk cumhuriyetlerindedir. Bu ülkenin en önemli enerji kaynakları kömür, doğal gaz ve petroldür. Bu özellikleriyle ülke, eski SSCB içerisinde petrolde ikinci, kömürde ikinci, doğal gazda altıncı büyük üretici olmayı başarmıştır. Ülke gelecekte, mevcut enerji rezervleriyle ekonomik kalkınmasını tamamlamayı ummaktadır.⁶⁰

Büyük bir coğrafi alana yayılmış bu ülkede geniş ve gelişen petrol ve doğal gaz rezervleri mevcut olup, yabancı firmalar tarafından çok kapsamlı araştırmalar yapılmaktadır. Mevcut petrol rezervlerini değerlendirmek çok zordur. BP Enerji istatistiklerine göre 1996'nın sonunda toplam rezervlerin 8 milyar varil olduğu ve bunun da dünyadaki rezervlerin %0.8'ine eşit olduğu (%47.7 rezerv/üretim oranı ile) açıklanmıştır. Bir karşılaştırma olarak; S. Arabistan 1996'nın sonunda 261.5 milyar varil rezervle, %83.4 rezerv/kullanım oranı ile ve dünya kaynaklarının %25.2'sine

---

⁶⁰ Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1, Sayı: 3, s. 45-47.

sahipti. Daha iyimser bir şekilde, Edinburg'taki bir danışmanlık örgütü olan Wood Mackenzie, Kazak petrol rezervlerini 16.3 milyar varil, gaz rezervlerini de 1.6 trilyon m³ olarak tahmin etmişti. Petrol kuyularının yaklaşık %85'i Hazar Denizinde bulunmaktadır. Hazar Denizi'nin mevcut ve muhtemel gaz rezervleri, keşfedilmediği tahmin edilen 6.23 trilyon m³'lük rezerv hariç 1.84 trilyon m³'tür. Hazar gaz rezervlerinin bir kısmının paylaşımı konusunda Rusya ile anlaşmazlık mevcuttur. Ülke dünya gaz rezervlerinin 65.1 rezerv/üretim oranı ile %1.3'üne sahiptir ve gaz üretiminin büyük kısmı kuzey batı Kazakistan'dan sağlanmaktadır. Bunun yanında geniş kömür, krom (eski Sovyet rezervlerinin %90'ı), kurşun, tungsten, bakır, çinko ve demir yataklarına sahiptir. Ayrıca yaklaşık 7 milyon ons altın içeren Vasilkovskoye madeni de içinde olacak şekilde büyük altın kaynakları mevcuttur. Ama Vasilkovskoye madenindeki altın rezervlerin tespiti konusunda henüz başarı sağlanamamıştır.⁶¹

Ülkede 1991 itibarıyla petrol üretimi 26.6 milyon ton, doğal gaz üretimi, 8-8.5 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin en yeni üretim birimi olan ve önemli bir gelecek vadeden Tengiz petrol yatakları, 1985'te kurulmuş olup 20-30 yıl içerisinde Batı Kazakistan'ın en önemli petrol üretim bölgesi olacağı belirtilmektedir. Sovyet döneminde Sibirya'daki kolay elde edilebilir rezervler üzerinde yoğunlaşması sebebiyle ülkedeki çok geniş petrol ve doğal gaz rezervleri fazla kullanılmamıştır. Eski SSCB'nin üçüncü büyük kömür havzası Kazakistan topraklarındadır ve bu havzadan SSCB'nin kömür üretiminin %20'si sağlanmıştır. Özellikle yazının başında belirtilen Karaganda bölgesindeki rezervin 50 milyar ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bölgeden üretilen kok kömürünün metalürji sanayiinde ve elektrik üretiminde kullanılması bu kaynağın önemini daha da artırmaktadır. Ülke 1993 yılında 112 milyon ton kömür üretmiştir.⁶²

Kazakistan'da, neredeyse dünyada mevcut olan bütün madenler bulunmaktadır. Petrol, gaz ve kömüre ilaveten ülkede krom, bakır, kurşun, çinko, alüminyum, asbest, tungsten, barit, berilyum, bizmut, fosfat, titanyum ve bor madenleri de önemli miktarlarda bulunmaktadır. Bu çerçevede ülke, rezervler

---

⁶¹ **Kazakistan 1998-99**, EIU (The Economist Intelligence Unit) Country Profile, s. 23-24.

⁶² **Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu**, DPT, 1996, (Ülke Profilleri, Kazakistan), s. 23.

açısından tungstende dünya birincisi, krom ve manganezde dünya ikincisi, molibden ve fosfatta dünya dördüncüsüdür. Bor rezervleri açısından Türkiye ve ABD'den sonra dünya üçüncüsü, bakır üretiminde dünya yedincisidir.⁶³

Kazakistan, Sovyet döneminde ulaşılabildiği üretim potansiyeline daha sonraki dönemde doğal olarak ulaşmakta zorlanmaktadır. Bunun diğer cumhuriyetleri de etkileyen en önemli sebepleri eski ekonomik bağların bozulması, teknolojik yetersizlik, finansman yetersizlikleri olarak sayılabilir. Fakat bağımsızlıktan sonra devlet, büyük umut bağladığı bu sektörlerde kapılarını hemen yabancı yatırımcılara açmış ve bunlarla önemli üretim paylaşımı anlaşmaları imzalamıştır.

Bunların en önemlisi, ABD'li petrol firması Chevron ile yapılan ortak yatırımdır ve bunun için Tengizchevroil adı altında Tengiz yataklarındaki petrolün işletilmesi ile ilgili yeni bir şirket kurulmuştur. Bu girişimde Kazak petrol firması Tengizneftgaz ile Chevron yarı yarıya ortak olup, 40 yıl boyunca Tengiz ve Korolev yatakları geliştirilecek ve 4 bin km² lik bir sahada arama yapılacaktır. İkinci bir konsorsiyum da Hazar Denizi'nin Kazakistan'a ait kıyılarında petrol ve doğal gaz aranması için çeşitli uluslar arası şirketlerle imzalanmıştır. Aralık 1993'te imzalanan bu konsorsiyumda Tablo 6'daki şirketler yer almaktadır.

Tablo 6. Kazak Hazar Petrol ve Doğal gaz Konsorsiyumu Şirketleri⁶⁴

⁶³ Kazakistan Ülke Raporu, TİKA Yayınları, a.g.e., s. 23.

⁶⁴ Turkish Daily News, 4 Aralık 1993.

<i>Firma Adı</i>	<i>Firmanın Orijini</i>
Kazakistankaspişelf	Kazak Devlet Şirketi
AGİP	İtalya
BP	İngiltere
British Gas	İngiltere
Statoil	Norveç
Mobil	ABD
Dach-Shell	İngiliz-Hollanda
Total	Fransa

Kaynak: **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1995, s. 26

Bu anlaşma çerçevesinde ilk planda 20, ikinci planda 60 milyar dolar dolayında büyük bir gelirin elde edilmesi hesaplanmıştır. 3.5 milyar ton ham petrol ile 1,5 trilyon m³doğal gaz rezervinin bulunduğu tahmin edilen söz konusu petrol bölgesinde yapılacak jeofizik araştırmaların 300 milyon doları bulacağı ve bu miktarın yine Batılı devletler tarafından temin edilerek araştırmaların üç yıl içinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵ Hazar Denizi petrolerinde söz sahibi olacak şirketlerden, BP'nin İngiliz, Dach-Shell topluluğunun İngiliz-Hollanda ortak, British Gaz'ın İngiliz, Total'ın Fransız, AGIP'in İtalyan, Statoil'in Norveç uyruklu olduğu hatırlanırsa Kazakistan'ın petrol ve gaz rezervlerinden elde edilecek gelirden Avrupa ülkelerinin payına oldukça önemli bir miktarın düşeceği açıklık kazanır. Nitekim, Kazakistan'daki BP sorumlusuna göre Hazar dünyada en fazla petrol rezervine sahip bölgeler arasındadır.⁶⁶

Karaçanak bölgesi gaz ve petrol kaynaklarının çıkarılması ile ilgili 2 Mart 1995'te imzalanan anlaşmada yine ağırlıklı olarak Avrupalı şirketler bulunmuştur. 1994 meclis seçimlerinin illegal ilan edilmesi ile yabancı konsorsiyumlarla imzalanan anlaşmaların geçerliliğini yitireceğine dair, kısa da olsa olumsuz bir dönemden sonra bu anlaşmalar kanun hükmünde kararname ile yasallaştırılmıştır. Tengiz yataklarından çıkarılmaya başlanan petrol üretimi gün geçtikçe hızla artmakta

⁶⁵ Türkiye, 7 Aralık 1993.

ve Kazakistan'ın toplam petrol üretimi içerisindeki payı büyümektedir.⁶⁷ Bu durum Tablo 7'den görülebilir.

Tablo 7. Tengizchevroil'den Petrol Üretimi

	1993	1994	1995	1996	1997
Bin varil/gün	23	45	51	100	140
Toplamın (%)'si	5.0	11.1	12.4	21.8	27.1

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Report**, , 3rd quarter 1998, s. 27.

Tablo 8. Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz Üretimi

	1993	1994	1995	1996	1997
Petrol					
Milyon ton	23	20.3	20.6	23	25.8
Bin varil/gün	460	407	414	459	517
Yıldan yıla % değişim	-10.9	-11.8	1.7	11.3	12.3
Doğal Gaz					
Milyar m3	6.7	4.5	5.9	6.4	8.1
Yıldan yıla % değişim	-17.3	-33.1	31.8	8.2	24.4

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Report**, 3rd quarter 1998, s. 27.

2.2.8. Bankacılık

Kazakistan'ın finansal hizmet sektörü, gelişmenin erken aşamasındadır. Pek çok büyük banka hala Kazakistan merkez bankası olan Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası'nın (National Bank of Kazakhstan/NBK) yönetimi altındadır. NBK'ye göre, Nisan 1997 itibariyle, ticari bankaların toplam kredi portföylerinin %24,3'ünü şüpheli, %19,8'ini ise tahsil edilmesi imkansız hale gelmiş olan krediler oluşturmaktadır. Yani sektörün Sovyetler Birliği döneminden miras kalan esas

⁶⁶ **The Economist**, 25 Eylül 1993.

⁶⁷ **Turkish Daily News**, 14 Mart 1995.

sorunu, bankaların kredi portföylerinin düşük kalitede olmasıdır. Yaygın atıl kapasiteye yol açan uzun süreli durgunluk dönemi, başarısız kredi-risk analizi teknikleri ve girişimlerin yeniden yapılanmasının sınırlı kalması nedeniyle, bankalar özel teşebbüs kredisi açma konusunda isteksizdir. Bununla beraber, ülkede enflasyonun yavaş seyretmesi, bu eğilimi değiştirmeye başlamıştır.

Ağustos 1998 itibariyle ticari bankaların toplam aktifleri GSMH'nin %11,7'sini oluştururken, bu oran AB ülkelerinde %50'dir. Aynı dönemde toplam ticari banka varlıklarının %11,5'ini devlet kağıdı oluştururken, %45,5'i özel teşebbüse açılan kredilerden oluşmaktadır. Mevduat sigortasının olmaması ve banka aktiflerinin düşük kalitesi, 90'lı yılların başında oluşan negatif faiz oranları ve hiperenflasyon nedeniyle zaten zedelenmiş olan mali sisteme duyulan güveni, daha da azaltmıştır. Hükümetin başarısız müdahaleleri de durumu daha kötüleştirmiştir. Özelleştirme ile bankaların kontrolü rekabetçi olmayan ve hesapları iyileştirmeyen işletmecilere geçmiştir. Ancak, başarısız sonuçlar neticesinde bazı özelleştirmeler iptal edilmiştir. NBK, Ocak 1997'de Alem Bank ve Turan Bank isimli iki bankayı birleştirerek, Turan-Alem Bankası'nı devreye sokmuş ve bu yeni banka Kazak bankacılık sektörünün %20'sini kontrol altına almakla birlikte, Alem Bank'ın toplam kredilerinin %80'inin, Turan Bank'ın ise %54'ünün geri alınamayacağı tahmin edilmektedir.

Bankaların durumu, 1995 yılında NBK'nin yürürlüğe soktuğu konsolidasyon programı ile genel olarak iyileşmiştir. Bu program tüm bankaların 1998 itibarıyla %8 sermaye yeterlilik oranı dahil tüm uluslararası bankacılık standartlarına uyum sağlamasını öngörmüştür. Ayrıca ticari bankaların ve yatırım bankalarının işlevleri açık olarak belirlenmiştir. Söz konusu programın doğal sonucu olarak 1998 Şubat sonu itibarıyla, Ocak 1996'da 130, 1993 ortasında 210 olan banka sayısı 74'e düşmüştür. 1999 yılı sonu itibariyle ülkede 55 adet ticari banka bulunmaktadır. Banka sayısı 1998 yılı Aralık ayında 71 iken %22 oranında düşüşle 1999 yılı sonunda 55'e ulaşmıştır. Faaliyetteki 55 adet bankanın bir tanesi kamu, bir tanesi uluslararası ve 22 tanesi yabancı sermayeli bankalardır.

Türkiye ile Kazakistan arasında bankacılık alanında da işbirliği vardır. TCMB ile NBK, 1995 yılında, NBK'nin TCMB nezdinde hesap açmasına imkan sağlayan bir "Bankacılık Düzenlemesi" imzalamış ve Ocak 1997 itibarıyla bu hesaba Kazakistan tarafından 2,3 milyon ABD doları transfer edilmiştir. Ayrıca Ziraat Bankası ile Kazkommertzbank "KZI Bank" isimli banka ile, Emlak Bank (%41) Kramds Bank (%25), Yukstar Ortaklığı (%25)ve Banque Warms (%9) ortaklığı ile "Türkiye-Kazakistan International Bank" kurulmuş ve her ikisi de 1993 yılında faaliyete geçmiştir. Ayrıca Demirbank Demir Kazakhstan Bank isimli bankanın en büyük ortağı konumundadır.

Kazakistan'da tamamı Türk sermayeli ilk Türk bankası olarak açılan Demir Kazakhstan Bank, bu ülkedeki ikinci şubesini, yabancı petrol şirketlerinin üssü haline gelen Atırau kentinde açmıştır. Demirbank, Kazakistan'daki ilk şubesini ise Ağustos 1998'de Almatı kentinde faaliyete geçirmiştir. Bu yıl içinde başkent Astana'da üçüncü şubelerini açmayı planladıklarını söyleyen Demir Kazakistan Bank Genel Müdürü Hasan İncekara, 2000 yılının ilk yarısında aktifleri 60 milyon dolara, öz varlığı 15 milyon dolara, karı da 1.2 milyon dolara ulaşan bankanın, Kazakistan'daki en büyük bankalar sıralamasında sekizinci durumda olduğunu açıklamıştır. Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası'nın (EBRD), Demir Kazakhstan Bank'ın yüzde 20'sine ortak olma kararı aldığını ifade eden İncekara, ortaklığın önümüzdeki aylarda gerçekleşeceğini ve EBRD'nin kendilerine 3.5 milyon dolarlık dış ticaret finansmanı için kredi açtığını da vurgulamaktadır.⁶⁸

Bankacılık sektörüne yabancıların girişine de sınırlandırmalar getirilmiştir. Buna göre yabancı bankaların toplam sermayesi Kazak bankalarının toplam sermayesinin ¼ünü aşamaz. Ayrıca yabancı banka temsilciliklerinin, tam işlevli şubeler haline gelmesi için 1 yıllık süre öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, hükümetin, yabancı banka faaliyetlerini sınırlandırma yetkisi geniştir. Ancak, bu sınırlandırmalar, Rus bankalar için gevşek tutulmuştur.

---

⁶⁸ "Demirbank Kazakistan'da İkinci Şubesini Açtı" (Çevrim İçi)
<http://www.activefinans.com/activeline/say16/demirbank.html> 5 Mayıs 2000.

2.3. Dış Ticaret Politikaları

Vergi ve Harçlar: Malların ithalatı sırasında alınan gümrük vergilerine ek olarak, ithal edilen mallardan %20 oranında KDV ile lüks mallar, tütün ve alkollü içkilerden %25-160 oranında tahsil edilen tüketim vergisi sayesinde ithalat kontrol altında tutulmaktadır.

Yapısal Engeller: Kazakistan gümrük sistemi, gümrük prosedürlerinin düzgün, tutarlı ve iyiniyetli bir şekilde düzenlenmemiş olmasından dolayı dış ticaretin önünde engel oluşturmaktadır. ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) ve ABD Gümrük Hizmetleri, Kazakistan gümrüklerini geliştirmek üzere eğitim ve teknolojik imkan sağlamaktadır. Zayıf ticari hukuk sistemi, ihtilafların çözülmesi için etkin bir adalet sürecinin eksikliği ve hantal bürokrasi, Kazakistan'ın ticaretinin önündeki yapısal engeller arasında sayılabilir.

Miktar Kısıtlamaları: İthalatta madde bazında uygulanan bir miktar kısıtlaması bulunmamaktadır. Ancak Mart 1996'da alınan kararlar gereği, Kazakistan'a uyuşturucu, silah ve cephane ithalatı yasaktır. Bu türden malları ithal etme yetkisi sadece Kazakistan Savunma Bakanlığı'na aittir.

Standartlar: Kazakistan uluslararası standartlardan farklı olan Gosstandart (GOST) Standart sistemini benimsemiştir. İthal edilen pek çok üründe, GOST standartlarına uygunluk aranmaktadır. "Kazakistan Cumhuriyeti GOSSTANDART-Standardizasyon Ajansı", 01.07.1994 tarihi itibarıyla Kazakistan için ISO üye organizasyonu olarak tanınmıştır. GOST sisteminde, 19 bölgesel standardizasyon, metroloji ve sertifikalandırma merkezi vardır. Bu merkezler kanunlar çerçevesinde (Tüketici Haklarının Korunmasına dair, Ölçü Birliğinin Sağlanmasına dair, Standardizasyon ve Sertifikalandırma hakkındaki kanunlar) faaliyet gösterirler. 1996 yılında, uluslararası kural ve uygulamalara uygun metroloji metodlarının ülkeye yerleştirilmesini sağlamak üzere, ABD Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü, Kazak Hükümeti ile bir anlaşma imzalamıştır.

2.4. Ekonomide Liberalizasyon Çalışmaları

2.4.1. Özelleştirme Çalışmaları

Kazakistan'da bağımsızlıktan bu yana ekonomi politikaları, neredeyse tüm varlıkların devlet mülkiyetinde olduğu merkezi planlamadan, özel sektörün ağırlık kazandığı piyasa temelli ekonomiye geçme üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu geçişin ilk 5 yılında Sovyet sistemi içinde kurulan ihracat piyasasının çöküşü ve büyük ölçekli Sovyet mali yardımlarının kaybedilmesi nedeniyle çok şiddetli üretim düşüşü yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kazakistan'ı çok büyük ölçekli, üretkenliği ve rekabet gücü düşük bir ağır sanayi sektörü ile başbaşa bırakmış, üretkenliği artırma fırsatı olmasına rağmen dünya piyasaları ile rekabete girmek üzere girişimlerin yeniden yapılanması yavaş bir süreç olmuştur.

Kazakistan'daki özelleştirme, Orta Asya'da en başarılı olanlardan biri olarak kabul edilmiş olsa da, özellikle yeterince şeffaf olmamasından dolayı yolsuzluklarla özdeşleşmiştir. Hükümet kamu teşebbüslerinin satışı ve bunlardan elde edilecek gelirler konusunda, ısrarla gerçekçi olmayan hedefler belirlemektedir. Kazakistan'ın Özelleştirme Kurumu, 1991-1997 yılları arasında hisseleri satılan 17.070 adet işletme olduğunu ve yalnızca 1997 yılında 1.206 şirketin anonim ortaklığa dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Bunların çoğu küçük ve orta ölçekli işletmeler olmakla birlikte, Kazakistan'ın endüstriyel çıktısının %80'inden fazlasını üreten 204 büyük endüstriyel firma da özelleştirilmiştir. Kazakistan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne yapmış olduğu üyelik başvurusu kabul edilirse, ülkenin dünya ekonomisi ile entegrasyonu kolaylaşacak ve yabancı yatırım miktarı artacaktır.

Tablo 9. Kazakistan'da Özelleştirme (1995-1998)

<i>Yıllar</i>	<i>1995</i>	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998^a</i>
Küçük	2 477	3 393	5 590	1 223
Orta ölçekli	147	497	1 122	285
Tarımsal	514	138	18	0
Büyük	5	28	47	9
TOPLAM	3 143	4 056	6 777	1 517

^a Ocak-Haziran Dönemi,

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Profile** 1999-2000,s.32

Özelleştirme politikaları açısından ülkenin genel anlamda başarılı ama büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi açısından, verimsizlik ve hantal yapıdan kaynaklanan sorunlar sebebiyle daha yavaş bir gelişimin ortaya çıktığı söylenebilir. Benzer sorunlar tarım sektörünün özelleştirilmesinde de yaşanmaktadır.

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan'ın tutarlı bir ekonomik reform programı uygulaması da zaman almıştır. Ülkenin ruble kullanım alanının dışına çıkması, 15 Kasım 1993'te yeni bir para birimi olan Tenge'nin kullanılmaya başlanmasını zorunlu kılmıştır. ABD doları ile tam konvertible olan Tenge, 1997 yılında Dolar karşısında sadece %2,8 değer kaybederek genel olarak değerini korumuştur. Enflasyonun önlenmesi yönünde de çalışmalar yapılmış, 1992-1993 yıllarında %1 000'lerin üstünde olan enflasyon oranı 1996'da %26,8'e, 1997'de ise %11,2'ye çekilmiştir. Kasım 1998 itibarıyla Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası (National Bank of Kazakhstan/NBK) ülkede enflasyonu, diğer eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok düşük bir oran olan %2,8'e kadar düşürmüştür.⁶⁹

⁶⁹ Kazakistan Ülke Raporu, TİKA Yayınları, (çevrimiçi) <http://www.tika.org.tr> 17 Mayıs 2001.

Bağımsızlıktan sonra, Kazakistan'ın karşılaştığı bir diğer önemli sorun da vergi gelirindeki büyük çöküş ve Rusya'dan gelen dış yardımların kaybolması sonucu toplam kamu gelirlerinin 1990 yılında GSYİH'nin %39,8'i iken 1993 yılında %23,3'e düşmesi olmuştur. Bu da özelleştirmeden elde edilecek gelirin önemini arttırmaktadır. Nitekim 1997 yılı boyunca elektrik ve petrol şirketlerinin özelleştirilmesi sayesinde bütçenin durumu ciddi boyutta iyileşmiştir. Bununla beraber, ülkenin ihtiyaç duyduğu mali reformların gecikmesi nedeniyle 1995 yılında GSYİH'nin %3,2'si oranına kadar düşürülmüş olan bütçe açığı, 1997 yılında yeniden yükselerek GSYİH'nin %7'sine ulaşmıştır. Mali ve yapısal reformların yetersizliği ülkeyi dışarıdan gelecek ekonomik şoklara karşı da korunmasız bırakmış ve bunun sonucunda 1998 yılında özellikle de petrol fiyatlarında yaşanan ani ve şiddetli azalma karşısında hükümet önlem almakta gecikince ülkede ekonomik kriz başlamıştır. Bu koşullar altında, Tenge'nin değer kaybetmesi ve ülke ihracatçıları ile yerli üreticilerin rekabet güçlerini kaybetmesi beklenmektedir.⁷⁰

---

⁷⁰ Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu, DPT, 1996, (Ülke Profilleri, Kazakistan), s. 23..

Tablo 10. Kazakistan İçin İleriye Yönelik Makroekonomik Projeksiyonlar,

(Yıllık % Değişim)

Değişkenler	1999 ^a	2000 ^b	2001 ^c	2002 ^c
GSYİH artışı	1,7 ^b	7,5	7,5	8,0
Tüketici fiyatları				
Yıllık ortalama	8,4	13,0	6,3	5,0
Yıl sonu	18,1	8,2	5,0	5,4
Döviz kuru (ort.,Tenge:\$)	119,5	142,0	146,5	151,7
Cari işlemler dengesi (milyar \$)	-0,2	0,9	-0,4	0,0

^a Gerçekleşen, ^b EIU tahmini, ^c EIU Projeksiyon; Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit)-**Kazakhstan Country Report** October 2000, s.34

Kazakistan için 2002'ye kadar öngörülen makro ekonomik projeksiyonlarından şu sonuçlar çıkarılabilir:

- GSYİH büyümesi açısından 2002'ye kadar büyük oranda gelişmeler sağlanacaktır;
- Enflasyon oranının ılımlı bir düzeye çekilmesi planlanmaktadır;
- Cari işlemler dengesinin de bu dört yıllık periyotta sağlanacağı öngörülmektedir.

2.4.2. Yabancı Yatırımlar

Ekonomik gelişmenin göstergelerinden birisi de yabancı yatırımlardır. Bu açıdan Kazakistan eski SSCB cumhuriyetleri içerisinde ilk sıralarda yer almaktadır ve diğer Türk Cumhuriyetlerinin tamamından daha fazla yatırım çekebilmektedir. Genel olarak bakıldığında yabancı yatırımları daha çok doğal kaynakların işletilmesi,

yani petrol ve doğal gaz üretimi ile bazı madencilik alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir.⁷¹

Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla yabancı yatırıma maruz kalan ülkedir. 1993-1996 dönemde bu ülkeye yaklaşık 3.5 milyar dolarlık yabancı sermaye girişi olmuştur. Bu yatırımların %54'ü petrol ve doğal gaz, %23'ü madencilik ve metalürji sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki Tablo, bu durumu ülkeler açısından yansıtmaktadır.

Tablo 11. Kazakistan'daki Yabancı Yatırımların Ülkeler Arası Dağılımı
(kümülatif rakamlar)

<i>Ülke</i>	<i>Milyon Dolar</i>	<i>Toplamdaki Payı (%)</i>
ABD	1.526	44
G. KORE	564	17
TÜRKİYE	226	7
İNGİLTERE	223	7
FRANSA	172	6
JAPONYA	136	4
DİĞERLERİ	602	15
TOPLAM	3.449	100

Kaynak: USA Country Commercial Guide (Kazakistan); Aktaran; **Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör**, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1998, s.17

Kazakistan, bağımsızlığın kazanıldığı 1991'den bu yana yabancı yatırım çekmede, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında birinci sırada yer almıştır. Devlet İstatistik Ajansı verilerine göre Kazakistan ekonomisine, bağımsızlığın kazanıldığı yıldan bu yana 10 milyar dolarlık yabancı yatırım gelmiştir. Yabancı mali kuruluşlar ve şirketlerden gelen bu yatırım ile Kazakistan, sadece Orta Asya ülkeleri içinde değil, BDT ülkeleri arasında da ilk sırayı almaktadır. Geçen yıl 1.3 milyar dolarlık yabancı yatırım geldiği açıklanan

⁷¹ Yabancı yatırımların ülkeler arasındaki dağılımı III. Bölüm'de ayrıntılı olarak inceleneği için bu

Kazakistan'a gelen yabancı yatırımın yüzde 70'inin tercihi petrol ve maden sektörü olurken, kalan yüzde 30'luk bölüm de ekonominin diğer alanlarında dağılmaktadır.⁷²

---

bölümde genel açıklamalarla yetinilmiştir.

⁷² "Kazakistan Yabancı Yatırım Sıralamasında BDT Birincisi" **Zaman-Kazakistan**, 29 Haziran 2000, <http://www.zaman.com.tr/dzaman/kazakistan/ekonomi.htm> (Çevrim İçi), 20 Ocak 2001.

3. KAZAKİSTAN'IN DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Dış ekonomik ilişkiler açısından Kazakistan oldukça dışa açık bir görünümde bulunmaktadır. Bunda en etkili faktörler Şüphesiz, dış ticaretin serbestleştirilmesi gibi ülkenin dışa aılmasında atılan cesur adımların ve yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye yönlendirilmesinde teşvik edici uygulamaların payı büyüktür. Öyle ki, Kazakistan, kendisiyle ekonomik yarıŐta hemen hemen aynı noktadan başladığı diğer eski SSCB cumhuriyetlerine oranla son zamanlarda çok büyük miktarlarda yabancı sermaye çekebilmekte ve dış ticaret hacmi yıldan yıla yüksek büyüme oranlarına ulaŐmaktadır. Bu bölümde incelenecek konular dış ticaret için mevcut alt yapı, dış ticaret politikaları, dış ticaretin içeriği ve bölgesel dağılımı ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yöneldiği alanlar ve bu yatırımların geldiği ülkelerle olan uluslararası iktisadi ilişkiler olacaktır.

3.1. Dış Ticaret ve Yabancı Yatırımlar İçin Mevcut Ortam ve Dış Ticaret Politikaları

Devletin dış ekonomik ilişkileri geliştirme temelinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik geliŐiminde dengeyi sağlayabilmek amacıyla hükümet, bazı düzenlemeleri de hayata geçirmiştir. Bunlar; dış ekonomik faaliyette bulunanların sicile kaydedilmesi, devlet sınırlarından geçen her türlü malın deklare edilmesi, ihracat ve ithalat sisteminin düzenlenmesidir.

Dış ekonomik faaliyetleri gerçekleŐtirenler, mülkiyet formundan bağımsız olarak tür, hacim ve faaliyet yönü olarak münferiden belirlenir. Bu faaliyetleri gerçekleŐtirenler, Kazakistan Cumhuriyeti bankalarında olduğu gibi yabancı bankalarda da hesap aıtırma hakkına sahiptir. Bunların faaliyetlerinden elde ettikleri krları, gerekli vergi ödemelerinden sonra tamamen kendi tasarrufları altındadır. Bu arada bunlardan, üretim faaliyetlerini gerçekleŐtirirken, uluslararası bu faaliyet alanında kabul görmüŐ olan norm ve kurallara uygun hareket etmeleri beklenir. Bu konuya ilişkin en önemli noktalardan biri de, dış ekonomik faaliyette bulunanların kesinlikle doğal koruma önlemlerine uygun davranmaları ve gerek iş gerekse üretim sırasında güvenlik garantisi vermeleridir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin pazar ekonomisine geçiş döneminde yöneldiği ekonomik politikalardan biri de, Kazakistan mallarının pazar rekabetinin artırılması, uluslararası emeğin bölüşümü sisteminde Kazakistan durumunun iyileştirilmesi amacıyla ülkenin dış ekonomik faaliyet koşullarının liberalleştirilmesidir. Bununla ilişkili olarak devlet tekeli prensibinden vazgeçilmiştir.

Ülkede dış ekonomik faaliyetlerin yeniden canlandırılması için, dış ticaret konusunda çok sayıdaki kısıtlama ortadan kaldırılmıştır. Kotalı mallarda bulunan kesin kısıtlamalar ise daha serbest bırakılmıştır. Kotalı malların dış pazarlarda çok çetin bir rekabet temelinde pazarlanması mümkün olmuştur. Lisans verme görevini yüklenmiş olan bakanlıklar arası lisans komitesi, aynı zamanda ihraç ve ithal sözleşmelerinin ekspertizini yapmakla yükümlüdür. Dış ekonomik ilişkilerin hızla gelişmesi, yabancı sermaye ile kreditorlerin teşvik edilmesi için yatırım projeleri ile uygun teknik ve ekonomik temellerin bir an önce tamamlanmasını zorunlu bir hale getirmiştir. Önemli ticari partnerler ile yatırımların karşılıklı olarak korunmasına yönelik iki taraflı anlaşmaların da genişletilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bu konuya ilişkin henüz yürürlükte olan uluslararası anlaşmalara da ülkenin bir an önce katılması şart olmuştur. Yabancı yatırımcıların ülkede yatırım yapmaları için düzenlenen rejimin stabil olması için gerekli bütün konular gözden geçirilmelidir.⁷³

Dış ekonomik ilişkilerin gelişmesi için yatırım projelerinin hazırlanarak yabancı sermayenin teşvik edilmesi için uygun teknik ve ekonomik temellerin oluşumunun hızlanması gerekir. Yabancı yatırımcılar için uygulanacak rejimler, mutlaka stabil olmalıdır. Kazakistan'ın bu konuda gerekli gördüğü konular şunlardır :

- Yatırımın teşviki ve işletmelerin geliştirilmesi için şartların oluşturulması;
- Ulaştırma, haberleşme, finansal pazar, bankacılık ağı ve çağdaş bilgi sistemlerinin çok hızlı bir şekilde geliştirilmesi;
- Uluslararası hukuk, pazarlama, finans, bankacılık ve dış ticaret konularında uzman kadroların yetiştirilmesi; ve
- Dış ticaret alanında her türlü konunun eksiksiz olarak hazır bulundurulması

Dış ekonomik ilişkilerdeki reformlar, etaplar halinde hayata geçirilmektedir. Birinci etap, pazar reformları esnasında dış ekonomik ilişkilerin teşvik edici

---

⁷³ **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1995, s.39

özelliğini hayata geçirmek, bütün dış ekonomik faaliyetlerde liberalizm yoluna giderek makroekonomik stabilizasyonu sağlayarak diğer ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirmek olmuştur. 1993 yılına kadar bütün iç ticaret cumhuriyetler arasında ve dış ticaret de devlet emirleri sistemi içinde düzenlenmiştir. İhracat lisansları ve kotalar, 200 adet markalı mal ile kısıtlı kalmıştır. Stratejik malların ihracatı ise, sadece tekelci dış ekonomik yapı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'ni oluşturan devletler ile ticaret, clearing temelinde, hükümetler arasında imzalanan iki taraflı anlaşmalar ile düzenlenmiştir. 1993 yılında kota 34 mala indirilmiş, 1994 yılında bu sayı 7 olmuştur. Lisanslı mal sayısı 1993'te 61 iken, 1994 yılında 34 olmuştur. 1995 yılında bütün kotalar kaldırılmış, ulusal ve kişisel güvenlik içeren mallar dışında her türlü ihracat ve ithalat lisansları da iptal edilmiştir. Dış ticaretteki geleneksel tekel ve barter ticareti yasaklanmış, borsaya dayalı ticaretin artırılması için önlemler alınmıştır. Cumhuriyet; Avrupa Birliği, Kanada, ABD, Japonya, İskandinav ülkeleri ile en uygun koşullarda tanınma statüsünü elde etmiştir. Kazakistan, Dünya Ticaret Örgütü'nün yanı sıra Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması'na da (GATT) üye olmuştur. Bütün bunlar, ülkenin dünya pazarlarına girişinde yardımcı olmuştur. Kazakistan, bugün 145 ülke ile ticaret yapmaktadır. İkinci etap olarak ise, Kazak ihracatçıların ürünlerini dünya pazarlarına çıkarmaları için teşvik edilmesi sağlanmıştır.⁷⁴ Ülkenin ulusal ekonomisinin rekabet edebilmesi için kalitesi yükseltilmiştir. Bu etap, ülkenin makroekonomik ve finansal stabilizasyonu tamamlandığı anda yürürlüğe konacak ve üretimde yatırım projesinde bir yoğunluk başlayacaktır.

Orta vadeli bir bakış açısıyla dış ekonomik politikalarda öngörülenler ise şunlardır:

- Karşılıklı uygun ekonomik çerçevede eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerle yeni ekonomik ve politik temelde yeniden entegrasyonun sağlanması;
- Yüksek kaliteli üretim yapmak ve bunları ihraç etmek konularında Kazak ihracatçıları himaye etmek;
- Başarılı hükümetler arası anlaşmalar temelinde liberal ithalat politikalarını uygulamaya sokmak, ithalata yönelik gümrük vergi oranlarını indirmek;

---

⁷⁴ Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu, DPT, 1996, (Ülke Profilleri, Kazakistan), s. 28.

- Uluslararası pazarlarda mal üreticisi olarak yerini almak ve WTO ile GATT'a uyum sağlamak;
- Finans, enformasyon ve ticari konularda dünya ticaret piyasası çerçevesinde ilerleme sağlamak.

Kazakistan'ın ana ticaret bölgesi olan SSCB'nin dağılmasıyla birlikte dış ticaretin yapısı tamamen değişmiştir. Ülkede dış ticaretin gelişmesinde çeşitli yönelimler başlamıştır. Bu ülkeler; Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri, Çin, Güney Kore, Japonya ve güneydoğu Asya devletlerinin içinde bulunduğu Asya-Büyük Okyanus ülkeleri, Türkiye, Arap yarımadasının içinde bulunduğu Asya ülkeleri, Almanya, İngiltere, İsviçre'nin oluşturduğu Avrupa ülkeleri ve Amerika'dır.

Kazakistan'ın yüksek bir ithalat-ihracat potansiyeli vardır. Ülkede çok büyük krom, volfram, kurşun, çinko, fosfor, bakır yatakları vardır. Ülke volframda dünya birincisi, krom ve fosforda ikinci, manganezde üçüncü, kurşun ve molibdende dördüncü olup çok büyük demir yataklarına sahiptir.

Dış ekonomik ilişkileri yönetmek amacıyla başlangıçta Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi oluşturulmuştur. Daha sonra bu komite, Kazakistan Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Dış ticaret, aynı zamanda Kazakistan Cumhuriyeti Endüstri ve Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bakanlığın gerçekleştirdiği temel fonksiyonlar şunlardır:

- Lisans vermek, ihraç ve ithal mallar üzerinde uygulanacak kota tekliflerini hazırlamak;
- Kazakistan toprakları üzerinde faaliyet gösteren bütün dış ekonomik faaliyetlere katılanların çalışmaları üzerindeki koordinasyonu artırmak;
- Yabancı partnerler ile bilimsel-tenik, döviz-finans ve ticari işbirliği gerçekleştiren ve Kazakistan'da faaliyet gösteren tüm dış ekonomik faaliyet katılımcılarına yardım etmek;
- Dünya pazarlarındaki fiyatlar, rekabet şartları gibi gerekli olaylarda bütün Dış Ekonomik faaliyet katılımcılarına bilgi sağlamak.

Ülkede uluslararası ekonomik ilişkileri ve dış ticareti geliştirmek için toplumsal bir organizasyon olan Kazakistan Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Odası kurulmuştur. Bunun amacı; ekonomik reformları uygulamada hükümete yardım etmek olup en

önemli görevi de ulusal işletmelerin çıkarlarını korumaktır. Sanayi ve Ticaret Odası'na ülke içinden çeşitli anonim şirket, firma, ortaklık ve çeşitli mülkiyet normlarından 400 kuruluş üye olmuştur. Sanayi ve Ticaret Odası'nın birçok yetkisi vardır. Bunlar; bilgi. Ekspertiz, yatırımcı araştırma, iş dünyası ile ilişkileri sağlama gibi konulardır. Sanayi ve Ticaret Odası, merkezi organizasyon yapısı olarak beş kısımdan ibarettir : Dış ilişkiler, bilgi, yatırım, hukuki işlemler ve serbest ödeme işlemleri kısmı.

Sanayi ve Ticaret Odası bünyesinde dış ekonomik faaliyetlerde bulunanların aralarındaki anlaşmazlık ve tartışmaların incelendiği bir arbitraj komisyonu da bulunmaktadır. Ülkenin bölge merkezlerinde 19 bölgesel sanayi ve ticaret odası faaliyet göstermektedir. Bu ticaret ve sanayi odaları "Kazakistan Ekspertiza" firması ile birlikte uluslararası antlaşmalar ve dış ticaret sözleşmeleri şartlarıyla uygunluk içinde olan ülkedeki işletmelere aşağıdaki ekspert hizmetlerini vermektedir :

- Dış ekonomik faaliyetlerde hukuki dayanak temini;
- Mücbir sebepler hal ve şartında muayene;
- Uluslararası ilişkiler ve dış ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların arbitraj mahkemesinde incelenmesi;
- Ülkede ulusal ve uluslararası sergi, prezentasyon, seminer, sempozyum hazırlamak ve sergilemek;
- Kazakistan'da yabancı ve uluslararası sergi ve fuarları haber vermek;
- Kazakistan'dakileri ise yurtdışında duyurmak;
- Mal hammadde ve donanımlarının nitelik ve nicelik olarak ekspertizini yapmak;
- Malların menşei şahadetnamelerini hazırlamak;
- Ortak işletmelerin kurulması için doğrudan ilişki sağlamak üzere partnerler bulmak;
- Yazılı veya sözlü olarak çeviri hizmeti vermek;
- Yurt dışında Kazakistan uzmanlarını ve yönetici kadrolarını eğitmek için eğitim kursları organize etmek; ve
- Dış ekonomik faaliyetler konusunda bilgi sağlamak.⁷⁵

---

⁷⁵ Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu, DPT, 1996, (Ülke Profilleri, Kazakistan), s. 33.

Sanayi ve Ticaret Odası; Kazakistan Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı ve El-Farabi Milli Devlet Üniversitesi ile birlikte kadro yetiştirmek için ulusal bir merkez organize etmiştir. Uzak ve yakın ülkeler ile ticari-ekonomik ilişkileri geliştirmek ve malların ihracatı için TACIS programı çerçevesinde kurulmuş olan Kazakistan iş ve işbirliği merkezinin faaliyetleri çok yardımcı olmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı emirleriyle Almatı kentinde kurulmuş olan “Atakent” serbest bölgesinin sorunları arasında ise şunlar yer almaktadır :

- Uluslararası öneme sahip bir bilgi-araştırma, ticaret-ekonomi merkezi oluşturma;
- Karşılıklı ve en uygun iş ve işbirliği şartlarını hazırlama, yabancı yatırımcıyı teşvik etme ve endüstri-teknoloji konusundaki operasyonu genişletme çalışmalarını sürdürme;
- Dış ticaret operasyonlarını derinleştirme ve ölçeğini genişletmeye yardım etmek, ulusal ürünlerin dış pazarlara sevkini sağlamak;
- Enformasyon, pazarlama, servis hizmetleri de dahil olmak üzere endüstriyel hizmeti geliştirme. Atakent serbest bölgesi arasında faaliyet göstermekte olan birimlerden beş yıl boyunca vergi alınmayacak olup bu birimler ihracat vergisinden de muaf tutulacaklardır. Serbest ticaret bölgesinde ithal edilen mal ve hizmetler de, lisans ve kotadan muaf olacaktır;
- Zengin kaynakları olan bölgelerin geliştirilmesi, ekolojik dengenin korunması şartıyla yabancı sermayenin teşvik edilmesi;
- Pazar ekonomisine geçişte teknoloji ve yönetim konularında ilerici deneyimler edinilmesi;
- Ülkenin ihracat imkânlarının artırılması;
- Yabancı ülkelerle teknik-bilimsel ve ticari ekonomik işbirliğinin artırılması, Yerel işletmelerin üretim potansiyellerinden daha efektif bir biçimde yararlanılması.⁷⁶

---

⁷⁶ <http://www.farabiedu.org/turkce/kazakistan/ekonomi.htm> (Çevrimiçi) 10 Mayıs 2001.

3.2. Dış Ticaretteki Gelişim ve Ticaretin Bileşimi

Dış ticaret açısından Kazakistan son yıllarda büyük gelişmeler göstermiştir. İhracat 1998'deki %13'lük daralmadan sonra büyük bir yükselişe geçerek 2000 yılında, bir önceki yıla göre %38'lik artış göstermiştir. 1999 ve 2000 yılları için dış ticaret dengesi pozitif olarak hesaplanmıştır. Bu durumla ilgili aşağıdaki tablo önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 12. Kazakistan'ın Dış Ticareti

(Milyon \$)

	1996	1997	1998	1999	2000*
İhracat	6 291,6	6 768,5	5 870,5	5 988,7	8 275,5
% Değişim	---	7,5	-13,2	2,0	38,1
İthalat	6 626,7	7 153,9	6 671,7	5 645,0	6 982,0
% Değişim	---	7,9	-6,7	-15,3	23,6
Hacim	12 918,3	13 922,4	12 542,2	11 633,7	15 257,5
% Değişim	---	7,7	-9,9	-7,2	31,1
Denge	-335,1	-385,4	-801,2	343,7	1 293,5

* EIU tahmini.

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Report**, October 2000'den hesaplanmıştır.

Kazakistan'ın ağırlıklı ithalat tarife ortalaması, yaklaşık %9'dur. Hem BDT, hem de BDT dışı ülkelerden ithal edilen 27 ürün grubuna % 0-35 arasında değişen oranlarda gümrük vergisi uygulanmaktadır. Temmuz 1998'de yapılan düzenleme ile, tarımsal ürünler ve gıda maddelerine uygulanan KDV oranı, %20'den %10'a düşürülmüştür. Ayrıca, gümrük, malın beyan edilen değeri üzerinden %0,2 ithalat işlem vergisi kesmektedir.

1994 yılında, dış ticarete liberalizasyon yönünde çeşitli adımlar atılmıştır. Buna bağlı olarak tüm ithalat kotaları feshedilmiş, ithalat ve ihracat tarifeleri indirilmiştir. Madencilik, metalurji ve mobilya üretimi yapacak tesislerin ithalatında gümrük vergisi muafiyeti sağlanmıştır. Ancak, et ve tuz gibi bazı ürünlerin tarifeleri yükseltilmiştir. Kazak hükümeti, ithalat lisansı zorunluluğunu pek çok mal üzerinden kaldırmış olmakla birlikte, sağlık ve güvenlik gerekçeleriyle tıbbi ve teknik ilaçlar, koruma için kullanılan kimyasallar, uyuşturucu ve psikoterapik madde, zehirler, sanayi atıkları, barut, patlayıcı madde, havai fişekler, silahlar ve şifre araçları, etil alkol ve votka gibi belirli ithal malları hala lisansa tabidir. Ülkeye ithalat yapan şahıs ve firmaların, ticari fatura ve nakliye belgelerinin yanısıra AB Tek İdari Belge'sine uygun olarak düzenlenmiş bir gümrük beyannamesini teslim etmeleri gerekmektedir. Ayrıca, ithalatın şekline bağlı olarak Kazakistan Gümrüğü, bir menşe şahadetnamesi talep edebilir. Ülkeye geçici olarak sokulan belirli mallar, gümrük vergi ve harçlarından muafır. Bu tür mallar, Kazakistan'da 1 yıl boyunca gümrüksüz olarak bulunabilirler. Bazı istisnaları olmakla beraber, tüm diğer mallar da 2 yıllık bir süre için kısmi gümrük vergisi muafiyeti altında Kazakistan'a ithal edilebilir. Kısmi veya tam gümrük muafiyetine girmeyen mallar ise, yiyecek maddeleri, endüstriyel atık ve tüketim mallarıdır.

1997 yılında çıkarılan Doğrudan Yatırıma Devlet Desteği Kanunu'na göre, önceden belirlenmiş öncelikli sektörlerde yatırım malı olarak kullanılacak her türlü ithal ürün, gümrük vergisinden tamamen veya kısmen muaf tutulabilecektir. Bu özel ithalat izni, diğer bazı sektörlerin yanısıra, Kazakistan'ın yeni başkenti Akmola'nın inşası ile ilgili faaliyetlere bağlı olarak ithal edilen tüm mallara uygulanmaktadır. Ayrıca, Maliye Bakanı, endüstriyel üretimde kullanılacak tüketim mallarının ithal eden şirketlerin KDV ödemelerinin 3 ay erteleneceğini açıklamıştır.⁷⁷

---

⁷⁷ **Kazakistan**, İTO Yayınları İst., 1995, s. 89.

Tablo 13. 1999 Yılı Verilerine Göre Başlıca İhraç Ürünleri (%)

Mal Gurubu	Oranı (%)
Petrol ve Petrol Ürünleri	40,9
Metaller	29,0
Hububat	5,6
Kimyasallar	5,8
Makineler	1,1

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit) **Kazakhstan Country Report**, October 2000, s.28

Yukarıdaki tabloda verilen rakamlar, Kazakistan'ın ihracat açısından büyük oranda enerji mallarına dayandığını göstermektedir. Enerji mallarını doğal kaynakların işletilip ihraç edilmesi izlemektedir. Hububat ihracatı ise, geçmiş yıllara oranla düşüş göstermiştir. İhracatın büyük oranda petrol ve petrol ürünlerine bağlı olması, ülkenin, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar karşısında büyük oranda etkilenmesi sonucunu doğuracaktır. İthalat açısından ise, durum tam tersi bir görünüm arz etmektedir. Bu alanda en yüksek ithalat kalemi makine ve ekipman satın alımında görülmektedir.

Tablo 14. Kazakistan İthalatının Kompozisyonu (1999)

Mal Gurubu	<i>Oranı (%)</i>
Makine ve Ekipman	29,0
Enerji ve Yakıtlar	9,3
Taşıtlar	9,7
Metaller	7,6
Gıda Ürünleri	1,8

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Report**, October 2000, s.29

Tablo 15. Kazakistan'ın En Büyük Dış Ticaret Ortakları

(1999 Yılı)

İHRACAT	%	İTHALAT	%
Rusya	19,8	Rusya	36,7
Çin	8,5	ABD	9,5
İngiltere	3,4	Almanya	7,8
Avrupa Birliği	22,9	Avrupa Birliği	25,3
BDT (Rusya hariç)	6,3	BDT (Rusya hariç)	3,9

Kaynak: EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Report**, October 2000, s.29

Tablo 15'e göre Kazakistan'ın en büyük ticaret ortakları Rusya, Çin ve Avrupa Birliği (AB) Ülkeleri'dir. 1999 yılı için belirlenen bu oranlar diğer yıllarda da küçük farklarla dahi olsa büyük oranda benzer bir eğilim göstermektedir. Rusya'nın bu ülkenin eski ticaret ortağı olması ve halen güçlü ilişkiler ağının bulunması gerçeği ve Çin'in Kazakistan'la geniş ortak sınırlara sahip ve dünyaya yabancı yatırımların yoğunlaşmasının bir sonucu olarak sanayi malları ihraç eden bir ülke olduğu gerçeği göz ardı edilmeksizin AB ülkeleri ile ticaretin bu denli güçlü olmasının çeşitli nedenleri vardır:

İlk önce, Almanya, bu ülkedeki önemli sayıdaki Alman azınlıkla ilişkilerini genişletmek istemekte ve kendisinin de dünyadaki en büyük ihracatçı ilk üç ülke arasında bulunduğu düşünülürse ikili ilişkilerin bu denli yüksek olmasının sebebi daha iyi anlaşılabilir. Bunun yanında Kazakistan'ın cari ihtiyaçları, sermaye malları teminine yönelik olarak son zamanlarda önem kazanmaktadır. Kalitesiyle dünyada bilinen Avrupa ürünleri bu açıdan Kazakistan için de tercih sebebidir;

Bu ülkede ABD ve AB'ne ait firmaların büyük miktarlarda yatırım yaptığı göz önünde bulundurulursa, bu firmalar aracılığıyla ticaretin artması mümkün görünmektedir.

Kazakistan'ın, son yıllardaki ticaret tercihlerini yönlendirmesini sağlayacak bir örgüte üye olması (Ekonomik İşbirliği Örgütü-ECO) ile Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere Asya'daki bazı İslam ülkeleri ile ticaretinin artmakta olduğu söylenebilir. Üstte verilen tablodan farklı bir sınıflandırma sağlayan bu örgütle ve dünya ile ticari ilişkiler açısından Kazakistan Tablo 17'de görüldüğü gibidir.

Ekonomik İşbirliği Örgütü, hükümetlerarası bölgesel bir organizasyon olup, 1985 yılında üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini desteklemek amacıyla İran İslam Cumhuriyeti, Pakistan ve Türkiye tarafından kurulmuştur. 1992 yılında organizasyon 7 ülkeyi kapsayacak şekilde genişlemiştir. Organizasyonun temel amaçları; karşılıklı ticareti arttırmak, bölgede sürdürülebilir gelişme için koşullar yaratmak ve kültürel ve dostluk ilişkilerini güçlendirmektir. 1992 yılında ECO'nun genişlemesiyle birlikte Quetta Plan of Action formunda bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayacak kapsamlı bir proje geliştirilmiş, İstanbul Deklarasyonu ile de 2000 yılı ve uzun dönem hedeflerle, sektörel öncelikler

belirlenmiştir. Sektörel öncelikler ekonomik kalkınma için önemli olan ticaret, endüstri, tarım, ulaşım ve haberleşme, enerji, uyuşturucu bağımlılık önlemleri ve insan kaynakları alanlarını içermektedir.

Bölge içindeki faaliyetlerin teşvikinde ulaşım ve haberleşmenin önemi dolayısıyla, Ekim 1993’de ulaşım ve haberleşme sektörlerinin gelişimi için Almatı Planı benimsenmiştir. Seçilmiş mallarda %10 indirim sağlayan Tercihli Tarife Düzenlemeleri bölge içindeki ticaret engellerini kaldırmada ilk adım olmuştur. Ayrıca uygulanabilir çalışmalar için bir ECO Özel Fonu kurulmuştur. Bölge içi ticareti ve ekonomik aktiviteyi desteklemek amacıyla, ECO Transit Ticaret Anlaşması ve ECO’ya üye ülke işadamları için Vize İşlemlerinin Basitleştirilmesi Anlaşması Mart 1995 tarihinde İslamabad’daki üçüncü dönem toplantısında imzalanmıştır. ECO’nun Afganistan, Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan’dan oluşan on üyesi bulunmaktadır.⁷⁸

---

⁷⁸ “Ekonomik İşbirliği Örgütü”, (Çevrimiçi)

<http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/62ekois.htm>, 10 Mayıs 2001.

Tablo 16. Kazakistan'ın Dış Ticareti ve ECO Bölgesi İle Ticari İlişkilerin Gelişimi (1993-1999, Milyon Dolar)

	İHRACAT					İTHALAT				
	1995	1996	1997	1998	1999	1995	1996	1997	1998	1999
DÜNYA	5250	5931	6366	5404	5279	3807	4279	4275	4257	4187
Gelişmiş Ülk.	1418	1495	2242	2150	1949	654	730	1239	1460	1416
Gel. Ol. Ülk.	3831	4435	4123	3185	3193	3152	3524	3015	2752	2701
ECO Ülkeleri										
Afganistan	3	6	9	8	8	...	...	...	...	1
Pakistan	3	12	3	2	...	1	...	...	1	8
Azerbaycan	23	10	23	30	23	25	23	19	9	4
İran	49	63	83	67	68	14	6	9	10	11
Kırgızistan	75	112	66	62	66	31	91	56	48	49
Tacikistan	40	61	55	42	72	12	18	6	4	4
Türkiye	70	52	102	94	269	124	151	177	202	106
Türkmenistan	48	39	50	12	12	241	176	33	13	13
Özbekistan	153	202	148	119	120	270	89	66	96	128
ECO TOPLAMI	464	557	539	436	638	718	554	366	383	324
<i>Toplamdaki Oranı (%)</i>										
Gelişmiş Ülk.	27,0	25,2	35,2	39,8	36,9	17,2	17,1	29,0	34,3	33,8
Gel. Ol. Ülk.	73,0	74,8	64,8	58,9	60,5	82,8	82,4	70,5	64,6	64,5
ECO	8,8	9,4	8,5	8,1	12,1	18,9	12,9	8,6	9,0	7,7
<i>Yıllık Değişim (%)</i>										
DÜNYA	56,4	13,0	7,3	-15,1	-2,3	6,9	12,4	-0,1	-0,4	-1,6
Gelişmiş Ülk.	87,3	5,4	50,0	-4,1	-9,3	-22,8	11,6	69,7	17,8	-3,0
Gel. Ol. Ülk.	47,6	15,8	-7,0	-22,8	0,3	16,6	11,8	-14,4	-8,7	-1,9
ECO	2,7	20,0	-3,2	-19,1	46,3	-8,9	-22,8	-33,9	4,6	-15,4

Kaynak: **Direction of Trade Statistics Yearbook**, IMF, 2000, s. 280-281'den düzenlenmiştir.

Tablo 16 ışığında, Türkiye'nin Kazakistan ile ticari ilişkilerinin beklenen düzeyde gerçekleşmediği söylenebilir. Çünkü gerek ihracat, gerek ithalat açısından ikili ilişkiler Kazakistan için %10'luk bir düzeye bile çıkamamıştır. ECO ülkelerine yapılan ihracat ve ithalat da %10'lar düzeyinde kalmaktadır. Buna göre, ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve Orta Asya dışındaki BDT ülkeleri ile olan ticari ilişkilere alternatifler olmaya çalışılmalıdır.

BDT ülkeleri ve özellikle Rusya ile olan dış ticaret açığının Moskova tarafından finanse edildiği bir gerçektir. Bu açıdan ticarete karşılıklı ödenen fiyatların dünya fiyatları ile ilgisi bulunmamaktadır. Sistem değişikliğinden sonra, cumhuriyetler arası ticarete kullanılan öncelikli malların fiyatlarının süratle değiştirilerek, döviz esasına göre ödeme talep edilmektedir. Bu nedenle denize kıyısı olmayan ve dolayısıyla yüksek geçiş ücretlerinin talep edilebileceği bir ticaret ortamından çekinen Kazakistan, yeni düzende BDT ülkeleri arasında bir çeşit serbest ticaret bölgesi kavramını devam ettirmek için uğraş vermektedir.

Kazakistan'ın diğer cumhuriyetlere başlıca ihracatı sanayi hammaddeleri ve sanayi ürünleridir. İhracatın önemli bir bölümünü enerji ürünleri oluşturmakla beraber, diğer cumhuriyetlerden doğal gaz ve elektrik ithal etmekte, kömür ve ham petrol ihraç etmektedir. Diğer ülkelere mineral, metal ürünleri ve kimya sanayi ürünleri ihraç etmekte, makine, ulaşım araçları ve teçhizatı, tekstil ürünleri, giyim eşyası ve gıda, tarım ürünleri ithal etmektedir.

Kazakistan'ın AB'ye ihracatında en önemli paya sahip olan mal grupları demir çelik ürünleri ile yakıtlarıdır. Bu iki mal grubunun toplam ihracat içindeki payı yüzde 59.1'dir. diğer taraftan Kazakistan'ın AB'den ithalatı içinde en yüksek paya sahip olan mal gurupları makineler ve ulaşım araçları ile içkiler ve tütündür. Bu iki mal grubunun toplam ithalat içindeki payı % 59'dur. Kazakistan'a yapılan ihracatta en önemli paya sahip olan mal grubları tekstil ve giyim ile gıda ürünleridir. Bu iki malın söz konusu ülkeye yapılan toplam ihracat içindeki payı % 50.8'dir. 1993-1996 yılları arasındaki Kazakistan'a tahsis edilen kredilerin kaynakları şöyledir: IMF-644 milyon dolar, IBRD-779.4 milyon dolar, Japon Eximbank-485 milyon dolar, Asya Kalkınma Bankası-245 milyon dolar, ABD Eximbank-180.5 milyon dolar, EBRD-204.6 milyon dolar, Japon OYCF Bank-352.4 milyon dolar, Alman KFW Bank-35.8 milyon dolar ve diğer kaynaklarla genel toplam 2.996 milyon dolar oluşturmakta idi.

Yetkililerin açıklamalarına göre, yabancı direk yatırımlar 1995 yılında 961 milyon dolara ulaşmıştı. Kazakistan, BDT dışındaki ülkelerden İsviçre'ye yoğun biçimde ihracat yapmıştır. Bu ülkeyi Çin, ABD, Almanya, İsveç, İngiltere ve Türkiye izlemektedir. Türkiye %1.2'lik payla Kazakistan'ın toplam ihracatı içerisinde düşük bir paya sahiptir.⁷⁹ Söz konusu yılda Kazakistan'ın BDT dışındaki ülkelerden özellikle Türkiye'den ithalatta bulunduğu görülmektedir. Kazakistan, BDT dışındaki ülkelerden Türkiye'ye göre payları düşük olan Çin, Almanya, ABD, Avusturya ve İsviçre'den ithalatta bulunmuştur. Türkiye'nin bu yılda Kazakistan'ın toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payının %1.5 olduğunu da belirtmek gerekmektedir.⁸⁰

3.3. Kazakistan-Türkiye Ekonomik İlişkileri

3.3.1. Mal Ticareti

Türk-Kazak İlişkilerinin ulaştığı düzeyi gösteren önemli kanıtlardan birisi iki ülke arasındaki dış ticaret rakamlarıdır. Çünkü, bu aynı zamanda Kazakistan'da iş yapan Türk firmalarının da ihtiyaçlarını yansıtmaktadır. Bağımsızlığın başından beri 10 yıl geçmiş olmasına rağmen iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin dalgalı bir seyir izlemesi, ticari ilişkilerin cari ihtiyaçlar çerçevesinde geliştiğini göstermektedir. Bu arada Kazakistan ve Türkiye'nin 1990'ların ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Rusya ve Uzak Doğu krizlerinden derin bir biçimde etkilendikleri de göz önünde bulundurulduğunda rakamlardaki iniş çıkışlar anlamak daha kolay olacaktır.

---

⁷⁹ **Kazakistan Ülke Raporu**, TİKA Yayınları, Ankara, 1995, s.49

⁸⁰ **Kazakistan**, İTO Yayınları İst., 1995, s. 93.

Tablo 17. Türkiye-Kazakistan Dış Ticaret Rakamları

(1995-2000 Yılları Arası, 1000 \$)

	1995	1996	1997	1998	1999	1999*	2000*
İhracat	150 775	162 363	210 573	214 300	96 595	59 088	56 886
İthalat	86 631	93 652	165 279	253 662	295 911	131 414	270 700
Hacim	237 406	256 015	375 852	467 962	392 506	190 502	327 586
Denge	64 144	68 711	45 294	-39 362	-199 316	-72 326	-213 814

* Ocak-Temmuz Dönemi

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri. (Çevrimiçi),2001

<http://www.foreigntrade.gov.tr>

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı 1995-1998 yılları arasında sürekli artış göstermiştir. Rusya Federasyonu'nda 1998 yılında yaşanan ekonomik ve finansal krizin olumsuz etkileri neticesinde Kazakistan'a ihracatımızda %122 oranında daralma olmuştur. Bunun başlıca sebebi dış ticareti büyük ölçüde Rusya Federasyonu'na bağlı olan ülkenin krizden olumsuz etkilenmesi ve Rus malı ürünlerin Türk ürünlerine kıyasla ucuzlaması sebebiyle Rus malı ürünlerin daha fazla tercih edilir olmasıdır. Öte yandan, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 1995-1999 yılları arasında sürekli artış göstermiş olup, 2000 yılı Ocak-Temmuz döneminde bir önceki yıla göre artış % 106 olmuştur. İthalattaki artışın başlıca nedeni petrol ve petrol ürünlerindeki artıştır.⁸¹

1999 yılında, Kazakistan'ın, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı % 0,4, toplam ithalatı içindeki payı ise % 0,7 olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'a ihracatımızda gıda sanayi ürünleri, dokumacılık mamulleri, elektrikli cihazlar ve makineler önemli yer tutmaktadır. Kazakistan'dan ithalatımızda ise, demir dışı metal

⁸¹ Kazakistan Ülke Raporu, TİKA Yayınları,Ankara,1995, s.51

sanayi mamulleri, demir-çelik sanayi mamulleri, ham deri ve postlar, petrol sanayi ürünleri önemlidir.

Tablo 18. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatının Bileşimi (1999 Yılı)

<i>İhraç Malları</i>	<i>Değeri (\$)</i>
Hayvansal, Bitkisel, Katı ve Sıvı Yağlar	3 949 450
Sabunlar	7 625 388
Plastik ve Mamulleri	5 992 750
Kağıt ve Karton	4 692 025
Hahılar	6 826 822
Ayakkabılar	2 753 725
Demir veya Çelikten Eşya	4 938 798
Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar	12 751 520
Elektrikli Makine ve Cihazlar	15 044 020
Kara Taşıtları ve Bunların Aksam, Parçaları	2 583 546
Mobilyalar	3 600 383

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri (Çevrimiçi),2001
<http://www.foreigntrade.gov.tr>

Tablo 19. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatının Bileşimi

(1999 Yılı)

<i>İthal Malları</i>	<i>Değer (\$)</i>
Hayvansal Menşeli Ürünler	715 733
Hububat	3 435 103
Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	174 380 875
Organik Kimyasal Ürünler	669 976
Ham Postlar, Deriler	651 714
Pamuk, Pamuk İpliği, Pamuklu Mensucat	637 922
Demir ve Çelik	15 549 199
Bakır ve Bakırdan Eşya	96 547 897
Alüminyum ve Alüminyumdan Eşya	1 303 648

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri (Çevrimiçi),2001
<http://www.foreigntrade.gov.tr>

Gelecekte de ihracatımızın yine gıda sanayi ürünleri, tekstil, konfeksiyon, makine sanayi, taşıt, ev aletleri, tarım makineleri ve inşaat malzemeleri üzerinde yoğunlaşması beklenmektedir.

3.3.2. Eximbank Kredileri

Kazakistan'a Türk Eximbank tarafından 240 milyon ABD Dolarlık kredi çerçevesinde toplam 213,12 milyon ABD Dolarlık kredi kullanılmıştır. Eximbank Kazakistan'a açılan söz konusu kredi kapsamında gıda, ilaç, mobilya, inşaat malzemesi, otomotiv, telekomunikasyon ve tıbbi teçhizat ihracatı ile turizm,

konaklama, deri işleme, giyim, gıda ve telekomünikasyon projeleri finanse edilmiştir. Kazakistan tarafından yapılan proje başvuruları Türk Eximbank tarafından değerlendirilmeye alınabilmektedir. Kazakistan'a yapılan ihracat, İhracat Kredi Sigortası programları çerçevesinde de desteklenmektedir.⁸²

3.3.3. Türkiye'nin Kazakistan'daki Yatırımları

Kazakistan, yabancı yatırımları özendirme noktasında almış olduğu cesur adımlar sebebiyle Türk cumhuriyetleri içerisinde en fazla yatırımın gerçekleştiği ülkedir. Öyle ki son yıllarda dev Rus ekonomisine olandan bile daha fazla yabancı yatırım çekmektedir. Bu büyük potansiyelden pay alan ülkelerin başında tabii ki Türkiye gelmektedir. Türk girişimcilerinin bu ülkede gerçekleştirdikleri yatırımın değeri 1996'ya kadar 1.6 milyar dolara ulaşmış, planlanan işlerin hacmi de 1.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Türk firmalarının Kazakistan'daki faaliyet alanları başta müteahhitlik hizmetleri olmak üzere, gıda, süt ürünleri, tuğla, bakır, demir-çelik, tekstil, dericilik ve petrol gibi geniş bir yelpazede meydana gelmektedir. Bu firmalar petrol boru hatlarının belli bölümlerinin inşasında ve bazı bölgelerde petrol arama çalışmalarında da önemli işler yapmaktadır. Eximbank'ın bu ülkeye açmış olduğu 200 milyon dolar kredinin 1995 başı itibarıyla 88 milyon doları kullanılmıştır⁸³.

En başta belirtilmesi gereken inşaat kompleksleridir. Türk özel sektörü güçlü bir şekilde dış ilişkiler kurmaya yönelmiş ve bu inşaat faaliyetleri alanında daha fazla görülmüştür. Türkiye dünya piyasasındaki pastanın paylaşımında geç kaldığı için 1980'li yıllarda dünya pazarlarında inşaat faaliyetlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. SSCB'deki Türk inşaat sermayesi 80'li yılların sonlarında gelişme trendine girmeye başlamış ve 90'lı yıllarda bu faaliyetler daha da hızlanmıştır. Bu firmalar bir çok açıdan karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Bunun sebepleri; O. Asya kriterlerine göre işin çok büyük ölçekli ve kaliteli olması, fiyatların nispi olarak düşük olması ve

---

⁸² Emin Çarıkçı, "Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye'nin Rolü", **Bilgi**, S. 7, Güz 1998, s. 4.

⁸³ Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri..., a.g.e., s. 30.

firmaların çeşitli ödeme şekillerine açık olmalarıdır. Mesela; Türk firması olan Berk, Kazakistan'da yapılacak yeni Atırâu havaalanının inşaatı ihalesini kazanmıştır. Bu şirket, Batılı firmaların bu iş için talep ettikleri 26-46 milyon \$'a karşılık 14 milyon \$'a razı olmuştur⁸⁴. Benzer şekilde Entes inşaat şirketi 25 milyon dolar değerindeki bakır işlenecek fabrikayı Kazak yetkililere teslim etmeyi başarmıştır⁸⁵. Türk firmaları ayrıca imalat, hafif sanayi ve gıda sanayii alanlarında etkili olmaktadır. Daha sonra otel-motel vs. turizm alanlarında faaliyet göstermektedirler. Kazakistan'da Türk işadamlarının yardımıyla makarna, süt, deri işleme fabrikalarının kurulması ve Ankara Oteli'nin inşası gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1998'e kadar bu ülkede 200'den fazla Türk şirketi çeşitli alanlarda yatırımlarda bulunmuştur. Bunlara paralel olarak 319 joint-venture ile Türk şirketleri ilk sırayı almaktadır⁸⁶.

Bu ülkedeki Türk firmalarından Etibank, çinko, kurşun, bakır ve bor madenlerinin işletilmesiyle ilgili olarak Japon Mitsui ve başka bir Kazak firmasıyla birlikte faaliyetlere başlamıştır⁸⁷. Nihayet Türk işletmeleri, O. Asya'da Dünyanın en büyük firmaları ile ortaklık kurmakta, bu firmaların bölgeye gelmesine aracılık yapmaktadır. Mesela; Türk firmaları Siemens ile Kazakistan'da ortaklık kurarak elektrik üretim tesisi, Coca-Cola firması ile Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'da plastik şişe üretimini gerçekleştirmişlerdir. Buna benzer ortaklıklarda dünyanın büyük firmaları işin teknik kısmını üstlenmektedir. Türk kesiminin ise işin diğer kısmını üstlenerek yaptığı bu işler uzun zamandır Türkiye'de de gözlenmektedir. Ankara ve İstanbul'da dünyanın en büyük firmalarının irtibat büroları vardır.

Kazakistan'da Simtel A.Ş.'nin, 900 kişiye istihdam sağlayacak ve ilk etabı 37.5 milyon dolar değerindeki elektrikli ev aletleri üretilmesine yönelik yatırımı için Avrupa Yatırım ve Kalkınma Bankası'ndan (EBRD) 14 milyon dolar kredi temin etmesi de Türk firmalarının başarılarından birisi olmuştur⁸⁸. Yine Türk-Kazak ortak

---

⁸⁴ **Interfax Business Report**, No:54, Mart 1996, s.3.

⁸⁵ **Turkish Daily News**, 5 Kasım 1994, s.2.

⁸⁶ **Avrasya Dosyası Bülteni**, TİKA, Ocak 1998/1, Kazakistan Özel Sayısı, s.3.

⁸⁷ **Türkiye**, 18 Nisan 1995, s.7.

⁸⁸ **Turkish Daily News**, 30 Mayıs 1995, s.5.

yatırımı olarak 600 bin dolar değerinde inşa edilen bir grosmarket Karanganda'da faaliyete geçmiştir⁸⁹.

Kazakistan'da gerçekleştirilen sanayi yatırımları için önemli bir destek olarak 1997'nin başlarında, daha önce Türk devlet bankası olan Ziraat Bankası'nın bankacılık faaliyetlerine Türk özel sektörü tarafından açılan ilk özel banka da katılmıştır. Bu çerçevede kurulmuş olan Uluslararası Almatı Bankası, ülkede modern bankacılık hizmetleri, sigorta ve kiralama hizmetleri verecektir⁹⁰.

Kazakistan'ın Almatı şehrinde kurulacak Uluslararası Havaalanı İnşaatını da bir Türk firması üstlenmiştir. Almatı Valiliği, Orta Asya'nın en büyük havaalanı olacak Almatı Havaalanı için Altunbaş İnşaat şirketi ile masaya oturmuştur. Altunbaş İnşaat, Almatı'da, "Orta Asya'nın Frankfurt Havaalanı" olarak gösterilen Almatı Havaalanının temelini önümüzdeki günlerde atacak. Altunbaşlar İnşaat ve Ticaret A.Ş. tarafından gerçekleştirilecek havaalanının yapım maliyetinin 400 milyon dolar olacağı açıklanmıştır. Almatı Havaalanı'nın ilk pistinin 24 ay sonra tamamlanması planlanırken, havaalanını tümünün 2002 yılında hizmete gireceği tahmin edilmektedir.⁹¹

GSM iletişimde Orta Asya'da bölge liderliğini hedefleyen Turkcell, İpek Yolu üzerindeki üçüncü operatörünü Kazakistan'da hizmete sokmuştur. Azerbaycan ve Gürcistan'daki çalışmalarını Kazakistan'a da taşıyan Turkcell, Kazakhtelekom şirketiyle ortak şirket kurdu. Kazakistan GSM şirketinin yüzde 51'lik hissesi Turkcell'e, yüzde 49'luk hissesi ise Kazakhtelekom'a ait bulunuyor. Lisansı 15 yıl geçerli olan Kazakistan GSM'nin resmi açılışını Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev yapmıştır. Nazarbayev, Türk firmalarının ülkesinde gerçekleştirdiği yatırımlardan büyük memnuniyet duyduğunu söylemiştir. Kazakistan'ın ilk GSM operatörü olan Kcell, yıl sonuna kadar Astana, Almatı ve Aktöbe'deki santrallerle kapsama alanını genişletmeyi planlamaktadır. Yıl sonuna kadar kadar 100 milyon dolarlık yatırım yapacak olan Kcell, 2000 yılında 160 bin aboneye ulaşmayı hedeflemektedir.⁹²

---

⁸⁹ **Turkish Daily News** 16 Ocak 1995, s.4.

⁹⁰ **New Europe**, 12-18 Ocak 1997, s.40.

⁹¹ "Almatı Havaalanını Türkler İnşa Ediyor" **Hürriyet**, 14 Haziran 1999.

⁹² "Turkcell Kazakistan'da", **Hürriyet**, 3 Mart 1999.

Tablo 20. Kazakistan'da Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Yatırım ve İstihdam Verileri (2000 Yılı Ortası)

Sektör	Firma Sayısı	Yatırım Tutarı		İstihdam			
		000 \$	%	Türk	Yerel	Toplam	%
Petrol	2	380,819	32.4	28	231	259	2.6
Telekomünikasyon	3	238,100	20.2	33	295	328	3.3
Çok sektörlü (Holdingle)	2	204,000	17.3	80	1,550	1,630	16.5
Eğitim	3	144,975	12.3	380	1,407	1,787	18
Otelcilik	2	97,000	8.2	25	375	400	4
Ticaret- pazarlama	27	41,676	3.5	111	1,038	1,149	11.6
Bankacılık	4	35,230	3	16	313	329	3.3
Gıda	9	6,729	0.6	53	626	679	6.9
Taşıma	2	6,500	0.6	8	15	23	0.2
Plastik malzemeler	3	3,340	0.3	19	107	126	1.3
Kimyasallar	2	3,025	0.3	3	156	159	1.6
Gıda ambalajlama	1	3,000	0.3	2	25	27	0.3
Elektrik malzemeleri	3	2,188	0.2	8	66	74	0.7
İmalat	5	1,655	0.1	7	72	79	0.8
Restaurant-bar-kafe	10	1,605	0.1	24	219	243	2.5
Basın yayın	1	1,600	0.1	6	35	41	0.4
İnşaat-taahhüt*	11	1,565	0.1	583	1,668	2,251	22.7
Temizlik malzemeleri	2	1,515	0.1	6	40	46	0.5
Mobilya	4	490	0	7	42	49	0.5
Diğer hizmetler	3	460	0	2	19	21	0.2
Halı	1	250	0	3	9	12	0.1
Deri	1	200	0	3	10	13	0.1
Reklamcılık	3	191	0	4	69	73	0.7
Tekstil	2	160	0	3	15	18	0.2
İnşaat malzemeleri	4	130	0	11	47	58	0.6
Oto yedek parçacılığı	2	35	0	3	10	13	0.1
Optik-saat	1	25	0	1	7	8	0
Bilgisayar	1	25	0	2	4	6	0
Haber ajansı	1	10	0	1	2	3	0
İlaç	1	10	0	1	2	3	0
TOPLAM	116	1,176,508	100.0	1433	8,474	9,907	100.0

Kaynak: http://www.deik.org.tr/main/duyurular_kirgiztb.html (çevrimiçi) 10.07.2001

Türk işletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerinde faaliyette bulunmalarını teşvik edici uygun bir ortamın varolduğu düşünülmektedir. Bu ortamı hazırlayan sebeplerin bazıları ülkeler arasındaki ortak değerlerden; bazıları ise Türk işletmelerinin ya da gidilecek ülkelerin kendi özel istek ve hedeflerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu, kendisi de Orta Asya kökenli olan Türk siyasetçisi Ahat Andican şöyle değerlendirmektedir:

“Türkiye’nin dünya ticaretinden aldığı paya baktığımız zaman karşınıza çok küçük rakamlar çıkar. Ancak Türkiye’nin dış dünyada yatırım manasında yönlendirdiği toplam meblağın yüzde yirmisi Türk cumhuriyetlerinde. Dış dünyada bizim iş adamlarımızın yönlendirdiği toplam yatırım hacmi kırk milyar dolar civarında ve bunun yaklaşık altı ila yedi milyar dolarlık kısmı burada dönüyor. Mesela sadece Türkmenistan’da yaklaşık üç milyar dolar civarında bir yatırım hacmine hükmediyor Türk iş adamları. Ayrıca Kazakistan’da iki milyar ve Özbekistan’da da en az bir milyar dolar civarında bir yatırıma hükmediyorlar. Buna bilhassa Rusya, Ukrayna ve Kafkaslar’ı da eklediğiniz zaman toplam yatırım hacmimizin yarısı ortaya çıkıyor. Bu rakamlara ticaret dahil değil. Hep yatırım bunlar ve dolayısıyla da kalıcı şeylerdir. Yani Avrasya Türkiye açısından çok geniş bir alan ve yepyeni bir ufuk. Gelecekteki yatırım alanı. Bunu böyle görmemiz lazım.”⁹³

Türk iş adamlarımızın buradaki ticari girişimleri Kazakistan hükümetini çok memnun etmiştir. Çünkü bu girişimler sonucunda dünya ticaret literatüründe yerlerini almış ve günden güne gelişmeye devam etmektedirler. Bununla birlikte Kazakistan’ın iş adamlarımızdan birçok beklentileri olacaktır. Bunlar:

- Her çeşit gıda sanayiinde yatırım;
- Her çeşit tekstil ve konfeksiyon alanında yatırım;
- Ulaşım ve haberleşme sahasında yatırım;
- Deri sanayiinde yatırım;
- Petrol çıkarma ve bununla ilgili makine ve teçizatını üretimi. Bu sahada yatırımın kapasitesi 30 milyon dolar civarındadır;
- Elektrikli makinelerin üretimi. 5 milyon dolar yatırım kapasitesi vardır;

---

⁹³ **Zaman**, (Hasan Ünal ile Röportaj), 17 Ocak 1998.

- Soğutucu alet ve makineler üreten fabrikaların inşaaı. Isıtma tesislerinin kuruluş ve üretimi. Bu konuda 8 milyon dolarlık yatırım imkanı bulunmaktadır;
- Teknolojik teçhizat üretimi yapan fabrikaların inşaaı. Bu inşaatın mali portresi 15 milyon dolardır;
- Tıbbi teçhizat üretecek fabrikaların inşaaı. 5 milyon dolarlık yatırım imkanı;
- İki dispenserin ve bir hastahanenin yapımı. Bu inşaatlar 18 milyon dolar yatırım kapasitesine havidir;
- Şeker fabrikalarının inşaaı;
- Tutkal ve jelatin fabrikalarının inşaaı. 3 milyon dolarlık yatırım kapasitesi olan bir iş sahasıdır;
- Kombine yem farikaları için pres veya öğütücü fabrikaların inşaaı. Bir milyon dolarlık yatırım imkanı vardır;
- İrili-ufaklı ekmek ve hamurlu mamuller üreten fabrikalar;
- Yılda 3 milyon ton tuz üretecek fabrikalar kombinesi inşaaı. Yatırım değeri 40 milyon dolardır;
- Çeşitli makarna üretecek fabrikaların inşaaı. 10 milyon dolar civarında yatırım imkanı vardır;
- Çocuk beslenmesine yönelik yılda 30 milyon konserve üretecek fabrika inşaaı istenmektedir ki, bunun mali portresi 5 milyon dolardır;
- Yılda 100 bin ton ambalaj malzemesi üretecek fabrika inşaaı için teklif yapılmaktadır. Mali portresi 20 milyon dolar civarındadır;
- 10 milyon dolar mali portresi olan bir margarin fabrikası inşaaı istenmektedir;
- Alma-Ata şehrinde bulunan tütün kombinesinin modernizasyonu istenmektedir. Bunun mali portresi 10 milyon doları bulmaktadır;
- Çu şehrinde mısır işleme kombinesinin inşaaı istenmektedir. Yatırım kapasitesi 10 milyon dolardır;
- 10 milyon dolar mali yatırımı gerektiren soya ve keten fabrikasının inşaatına ihtiyaç vardır;

- Karagan şehrinde sucuk salam gibi etli mamulleri üretecek 10 milyon dolar değerinde bir et kombinesinin inşası istenmektedir. Ayrıca Alma-Ata'da 150 bin ton eti muhafaza edecek soğutucu et kombinesinin inşası istenmektedir;
- Muhtelif ayakkabı üretimini sağlayacak deri ve ayakkabı fabrikası istenmektedir. Mali portresi 25 milyon dolardır;
- Çeşitli kumaşlar üreten tekstil kombinesi inşaatı istenmektedir. Ural şehrinde yapılacak bu fabrikanın maliyeti 25 milyon dolardır;
- Yünlü kumaş, çuha kombinesi, deri fabrikası, deri eşyalarının işlenmesi, iplik ve kumaşların boyanması için üç ayrı fabrikanın Semipalatinsk ve Palodas şehirlerinde inşası istenmektedir. Bu fabrikaların mali tutarı 52 milyon doları bulmaktadır;
- Plastik maddeleri, ısı izolasyon boruları yapan bir fabrikanın Arıs şehrinde kurulması istenmektedir. Yılda 500 km. üretecek olan bu fabrikanın yatırım portresi 60 milyon dolardır;
- Muhtelif inşaat malzemeleri üreten bir fabrikanın inşası için 60 milyon dolar mali portre gösterilmektedir. Aynı konuda tuğla ve seramik üretimi için kurulacak 10 milyon dolar maliyetli bir başka fabrikanın kurulması istenmektedir;
- Yılda 6 milyon ton petrol işleyebilecek petrol tasfiye fabrikasının inşası istenmektedir. Çevşenkov şehrinde kurulacak bu fabrikanın maliyeti 300 milyon dolardır;
- Metalurji sanayii dalında kurulacak üç ayrı fabrika için 80'er milyon dolarlık yatırım kapasitesi vardır;
- Çimkent'te 65 milyon dolar mali portresi olan kurşun fabrikasının inşası istenmektedir;
- Taldıkurgan şehrinde yine 65 milyon dolar mali portresi olan akümülatör fabrikasının kurulması istenmektedir.⁹⁴

Türk işadamlarının Kazakistan'da yatırım yapması için Kazak yetkililerinin çok açık teşvikleri bulunmaktadır. Nitekim Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev, başkentin Almatı'dan Akmola'ya taşınması ve bu yeni başkentin inşası konusunda

---

⁹⁴ Mehmet Saray, **Kazak Türkleri Tarihi**, a.g.e., s. 120-121

çok açık bir şekilde “Akmola’ya gelin, yol yapın, santral kurun, bina yapın, her şeye ihtiyacımız vardır.” demiştir. Ayrıca “Bizim bağımsızlık ilanı ile birlikte önce siz geldiniz. Ama daha sonra diğer ülkeler sizden daha etkin oldu. Onlar bize projelerini kredileriyle birlikte getirdi. Siz şimdi neden bekliyorsunuz?..” serzenişlerine de yer vermek gerekecektir. “Türkiye’ye her türlü özel imtiyazı tanıyabiliriz. Yeter ki, somut projeleri kredileriyle birlikte getirin. Elli milyar dolarlık yatırım yapıyoruz. Enflasyon gelecek yıl yüzde sekiz-dokuz olacak. Size çağrıda bulunuyoruz.” sözleriyle inanılmayacak bir dostluk gösteren Kazak lider, ulaştırma ve savunma sanayii alanında “Van-Irak-Özbekistan-Kazakistan demiryolu” nu önermektedir. Sovyet sisteminden ayrıldıktan sonra, “NATO standartlarına uygun savunma sanayiini kurmak niyetini” açıklamaktan da çekinmemektedir. Türkiye bu ülkeye savunma sanayii ile ilgili daha önce çeşitli projeler göndermiş, ama bu konularda fazla bir ilerleme olmamıştır.⁹⁵

Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev’in dış ilişkilerde Türkiye’ye vermiş olduğu büyük önem halen devam etmektedir. Kendisiyle 2000 Yılı’nın sonlarında yapılmış bir röportajda bu güven ve beklentiler açıkça görülmektedir.⁹⁶ Buna rağmen Orta Asya Cumhuriyetleri’nin en büyüğü ve en önemlisi olan Kazakistan’da Türkiye’nin çok önde olduğu söylenemez. Şayet hızlı davranılmazsa büyük fırsatlar kaçırılabilir. Halen Almanya, Çin, İngiltere, Hindistan, İtalya, Amerika, Pakistan ve Endonezya bu ülkede çok aktif ticari faaliyet göstermektedirler. Bir diğer sorun da Türkiye’nin büyük firmalarının Kazakistan’da henüz ciddi yatırıma girişmemiş olmalarıdır.

Birkaç müteahhitlik firması dışında, bu ülkeye gelen Türk girişimciler genellikle orta ve küçük boy firmalardır. Bu ülkede iş yapmayı engelleyen mevcut zorlukları göz ardı etmemek gerekir. Ama bu şartlarda Alman, Hint, Çin ve İtalyan firmalarının iş yapabildiğini de görmek gerekmektedir. Rusya’nın da bu ülke üzerinde çok büyük etkisi bulunmaktadır. Bu yüzden Moskova diğer Türk

⁹⁵ Yalçın Doğan, “Türk-Kazak Aşkı”, **Milliyet**, 17 Eylül 1997.

⁹⁶ “Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Özel Söyleşi” **Yeni Avrasya**, Ekim 2000, Yıl 1, Sayı: 4. Bu söyleşinin tamamı, bu çalışmanın ekler kısmında Ek 4 Başlığı ile verilmiştir.

Cumhuriyetleri'nden vazgeçebilir ama Kazakistan'dan vazgeçmesi zor görünmektedir.⁹⁷

Kapsadığı 2.717.000 km² lik alanla bölge ülkeleri arasında en büyük devlet olan Kazakistan'ın yönetimi 1994 yılının ortalarından itibaren sıkı para ve mali politikalar izlemiş ve bunun sonucunda enflasyonu frenlemek ve ekonomik istikrara ulaşma konusunda önemli başarılar elde etmişlerdir.1992 yılından 1995 yılına kadar sürekli küçülen ekonomi 1996 yılında ilk defa küçük bir oranla da olsa (yüzde 1.1) büyümüştür. Enflasyon ise 1994 yılında yüzde 1880 ve 1995 yılındaki yüzde 176 oranlarından sonra 1996 yılında yüzde 39'a inmiştir. İhracat ve ithalatta elde edilen artışlarla kriz öncesi dış ticaret verileri yakalanmıştır.

Bütçe açığı GSMH'nin yüzde 2.8'ine eşit olmuş ve bu açıdan IMF'in koyduğu hedef yakalanmıştır. Ancak bütün gözlenen gelişmeler arasında şüphesiz yabancı yatırımcılar için en önemli gelişme petrol üretiminin kriz öncesi dönemine yakın bir seviyeye yükselmesidir.22.96 milyon tona yükselen petrol üretiminin 1997 yılında 27 milyon tona yükselmesi beklenmektedir.

Kazakistan'ın başka bir özelliği Orta Asya'ya yapılan yabancı yatırımların yüzde 75'inin bu ülkede yapılmış olmasıdır.1992-1996 döneminde ülkede yapılan yabancı yatırımların miktarı 3.5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımların önemli bir kısmını Türk şirketleri gerçekleştirmiştir.

Azerbaycan'dan farklı olarak Türk ve yabancı firmalar Kazakistan'da hizmet sektörü yerine imalat sektörü ve alt yapıya ağırlık vermiştir. Bu eğilimin sürmesi durumunda gelecek yıllarda firmalarımızın inşaat-taahhüt, elektronik sanayi, metal işleme, petrokimya, gıda, makine imalat gibi sektörlerde faal olmaları beklenmektedir. Kazakistan'ın başka bir özelliği küçük firmalar yerine büyük ve uluslararası finansman temin eden firmaların yatırımlar açısından daha başarılı olmalarıdır.

Kazakistan hükümetiyle ortak petrol üretimine girişen, aynı zamanda bu ülkede süt ve süt ürünleri alanında yatırım yapan Tekfen, şimdi de Özbekistan'da yapımını bitirme aşamasına geldiği büyük bir pamuk ipliği fabrikasına ortak olmuştur. Temeli 1957'de atılan Tekfen, bugün kırka yakın şirketi ve 1.5 milyar

---

⁹⁷ İsmail Kapan, "Kazakistan'ı Kazanmalıyız", **Türkiye**, 12 Mayıs 1996.

dolara ulaşan ciro hedefi ile Türkiye'nin en büyük grublarından biri. Grubun ortaklarından Nihat Gökyiğit, Tekfen'in yeni stratejisini şöyle açıklıyor :“Kurumsallaşma yolunda hızla ilerlemek ve BDT’de kalıcı olmak.” Aynı zamanda Türk-BDT İş Konseyi Başkanı olan Nihat Gökyiğit Orta Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri’ne yapılan girişim hususundaki görüşlerini dile getirmiştir:

“Sovyetler Birliği ile olan ticaretimiz 10 yıl önce 500 milyon dolardı. Bugün tüm BDT ülkeleri ile birlikte 6 milyar dolara ulaştı. 2000 yılında bu rakamın 10 milyar dolara ulaşacağını tahmin ediyoruz. Fakat bavlul ticaretinin 6 milyar dolar, taahhüt ve inşaat sektörünü de 7 milyar dolar olarak alırsak bu rakamın daha da fazla olduğu ortaya çıkar. Burada iş yapan inşaat firmalarını takdir etmek gerekir. Çünkü buradaki başarılarıyla tüm dünyadaki firmaların ilgisini çekmeye devam ediyorlar. Kazakistan Hükümetiyle ortak, petrol alanındaki inşaat ve taahhüt işlerini yürütüyoruz. Azerbaycan’da da petrol depolama tesisleri inşaatını yürütüyoruz. Bakü-Gürcistan arasında boru hattı inşaatını da biz aldık. Özbekistan’da inşaatını gerçekleştirdiğimiz bir iplik fabrikasını bitirmek üzereyken buraya ortak olmamız için baskı yaptılar. Biz de bu teklifi kabul ettik. Fakat tekstil alanında burada yeni bir yatırım düşünmüyoruz. Kazakistan’da süt ve süt ürünleri üretimi devam ediyor. Buradaki yatırımlarımızı genişletmeyi düşünüyoruz. 97 yılına yönelik toplam yatırımlarımız 100 milyon dolara yakın. Bu girişimlerimiz ve diğer girişimci arkadaşlarımızla birlikte yapılan faaliyetler sonucunda Türkiye söz sahibi olacaktır. Bunun gibi Türkiye er ya da geç AB’ye girecektir. Kısacası Türkiye kilit konumunda bir ülke.”⁹⁸

Diğer iş adamlarımız da bütün gayretlerini sergileyerek yatırımlarına devam etmektedirler. Anadolu kökenli iş adamlarımız Kazakistan’da yaptıkları yatırımlarla takdir topluyorlar. Zor şartlarda bulunan kredilerle bu ülkede yaptıkları yatırımlar, Türkiye’nin ve Kazakistan’ın medar-ı iftiharını oluyorum. Kazakistan’a ilk girdikleri yıllardaki zorlukları aşan Türk iş adamları, hedef büyütmetedirler.

Fedakar Anadolu yatırımcısı müteşebbis ruhuyla değişik ülkelerden ve kaynaklardan büyük mücadeleler sonucu bulduğu kredilerle bu ülkelerde kurduğu müesseseler ve yatırımlar, Türkiye’nin medar-ı iftiharını olarak mükemmel çalışmalarını sürdürüyorlar. Bilhassa Türk müteahhitlik sektörünün Kazakistan’da

---

⁹⁸ Nesrin Şirvan, “Şirketler” **Liberal Bakış**, 11 Temmuz 1997.

başta Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev olmak üzere diğer hükümet ve devlet yetkilileriyle sağladığı ikili ilişkiler çerçevesinde büyük projelere imza attılar.

Kazakistan Yabancı Yatırımlar Dairesi'nden edinilen bilgiye göre 1997 yılı içinde Türk müteahhitlik şirketlerince alınan işlerin tutarının yaklaşık 300 milyon dolar civarında olduğu belirtildi. Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Türk müteahhitlik sektörünün çalışmaları hakkında görüşlerini açıklarken şunları belirtmektedir:

“Türk inşaat sektörü, bilhassa yeni başkent Akmola olmak üzere ülkemizin yeniden yapılanmasında kısa bir süre içinde sağladığı performansla büyük başarılarla imza atmış durumda. Halihazırdaki durum itibariyle şunu çok rahatlıkla söyleyebilirim ki; ülkemde inşaat alanına tamamen Türk kardeşlerimiz ve yatırımcılarımız hakim. Bu tür başarılarla imza tan ve iki dost ülkenin geleceği için çalışmalarını sürdüren herkesi yürekten kutluyorum. Ülkemde yatırım yapmamış ve çalışması olmayan Türk şirketlerine bütün kapılarımız açıktır.”

Ağırlıklı olarak şimdiye kadar petrol ve yeraltı madenleri konusunda çalışmalarını sürdüren, ancak ihtiyaç hammaddesi yönüyle tamamen dışa bağlı olan Kazakistan, yatırım dengesini sağlamak için bilhassa küçük ve orta ölçekli sanayicilerinin gelişmesi konusunda önemli çalışmalar içerisinde. Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in özel kararnamesiyle küçük ve orta ölçekli sanayicilerin gelişmesi, desteklenmesi ve yabancı yatırımcıların desteklenmesi konusunda büyük teşvikler sağlanıyor.

Kazak makamlarının verilerine göre 1992 ile 1996 yılları arasında Kazakistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda Türkiye, ABD, G.Kore, İngiltere ve Fransa'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır. İkili ticari ilişkiler açısından ise durumu diğer ticaret ortakları ile karşılaştırıldığında çok parlak değildir. Aşağıda 1996 yılına ait olan dış ticaretin ülkeler açısından dağılımı tablosu bu durumu özetlemektedir.⁹⁹ Buna göre 1996'da eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını elde etmiş olan ülkelerle olan ticari bağlar, ülkenin dış ticaretinde en önemli kısmı oluşturmaktadır.

⁹⁹ **Kazakhstan**, EIU (The Economist Intelligence Unit) Country Profile 1997-98, s. 32-33.

Tablo 21. Kazakistan'ın Dış Ticaretinin Ülkeler Açısından Dağılımı
(1996, %)

İhracat	%	İthalat	%
Eski SSCB	55.7	Eski SSCB	69.6
Rusya	44.5	Rusya	55.0
Ukrayna	3.4	Ukrayna	2.2
Özbekistan	3.3	Özbekistan	2.1
Diğer BDT Ülk.	4.6	Diğer BDT Ülk.	10.3
Çin	7.4	Almanya	4.6
Hollanda	5.2	Türkiye	3.6
İngiltere	3.7	İngiltere	1.8
Almanya	2.9	ABD	1.6
Diğer AB Ülk.	6.1	Çin	0.8
Türkiye	1.0	Avusturya	0.5
ABD	0.8	Diğer AB Ülk.	6.1
Diğerleri	17.2	Diğerleri	11.5
Toplam	100.0	Toplam	100.0

Kaynak: EIU, **Kazakhstan Country Profile**, 1997-98, s. 32.

İthalatla işe başlayan Türk şirketler grubu tarafından Almatı'da bir sabun fabrikası açılırken, bir akü atölyesi, çok sayıda büyük ve küçük un değirmenleri, bir makarna fabrikası, bir süt ve süt mamulleri ve meyve suyu fabrikası, çeşitli plastik işletme tesisleri, Menba Şirketler Grubu tarafından bir halı fabrikası, bir mobilya imalathanesi gibi birtakım tesisler işletmeye açılarak çalışmalar sürdürülmektedir.

Kazakistan'da Yabancı Sermaye Kanunu'na göre kurulmuş olan 200'den fazla Türk şirketi vardır. Adı geçen kanun kapsamı dışında da şirketler kurulmuştur. Türk firmalarının Kazakistan'daki ilgi alanları şöyle sıralanabilir: İnşaat ve Mühendislik Hizmetleri, Sınai Tesis Yapımı, Hafif Sanayi, Gıda, Madencilik,

Ticaret, Metalurji, Tekstil, Telekomünikasyon, Elektrik Santralleri Yapımı, Otel ve İş Merkezleri Yapımı.

Kazakistan'ın Türk firmaları için, uygun sayılabilecek iş alanları ise şöyle sıralanabilir:

- Kömür, bakır, çinko, petrol, petrol ürünleri, kimyevi malları, ham deri ihracı ve takası, şeker, bitkisel yağ, fındık, mısır ve diğer tarımsal ürünler, giyim eşyası, ev aletleri ve çeşitli ekipman ithali ve takası;
- Hazar Denizi'nde liman inşası;
- Kargo taşımacılığı ve demiryolu kapasitesini artırılması;
- Uydu ile irtibat için yer istasyonu;
- Hareket halindeki araçlar için radyo-telefon sistemi;
- Yeni rafineri inşası ve mevcut tesisleri yenileme;
- Etilen, polietilen, 3 kat polimer film üretimi;
- Tengiz petrol yataklarının geliştirilmesi;
- Gaz proses tesisinde methyl trebutylether üretimi;
- Hafif sanayi ve gıda prosesinde işbirliği;
- Et hane tesisinde kapasite artırılması;
- Serbest kapasitelerin kullanılmasında işbirliği;
- Kontrplak-lif levha üretimi;
- Mevcut tesiste ofset kağıt üretimi;
- Pencere camı dahil cam ve seramik üretimi;
- Mobilya üretimi;
- Deri işleme ve deri eşya üretimi, ayakkabı fabrikasında yenileme;
- Konut ve otel inşası;
- Çimento dahil inşaat malzemeleri üretimi;
- Slab'dan levha ve hurda raydan inşaat demiri üretimi;
- Maden atıklarından demir dışı ve nadir metaller üretimi;
- Endüstri atıklarından inşaat malzemesi ve gübre üretimi;
- Kömür ihracı ve kömür çıkarmada modernizasyon;
- Metal üretim tesislerinde kapasite artırma;
- Akümülatör üretimi;
- Bakır çubuk üretimi;

- Polimetalik maden işleme;
- Manganez maden hazırlama tesisi;
- Kurşun-çinko işleme tesisi;
- Maden artıklarından altın çıkarma tesisi;
- Düşük güçlü elektrik motoru imalatı;
- Mermer işleme tesisleri;
- Çimento ve deri eşya üretimi, el sanatları ve iş idaresi eğitimi;
- Uluslararası kargo taşımacılığı ve ilaç depolama, eczane açılması;
- Kazakistan röntgen aksamı ile Türkiye’de röntgen cihazı üretimi;
- Türkiye’den gelecek aksam ile Kazakistan’da tüketim malları üretimi;
- Bilgisayar ve elektronikte işbirliği ; yüksek kalitede çimento üretimi;
- Sabun ve kozmetik üretimi ;demir cevheri işleme;
- Otomobil ve kamyon üretimi ; tarım aletleri üretimi;
- Sondaj ve petrol madenleri donanımı, makine yapım fabrikası;
- Petrol tasfiye fabrikası; Şevçenkovsky plastik madde fabrikası;
- 5 milyon ton petrol tasfiye kapasiteli faaliyetteki Guryevsky petrol arıtma fabrikasının yeniden imalatı;
- Et kombinasının yenilenmesi ve et kombinası inşası;
- Matbaa ; Tütün kombinasının modernizasyonu;
- Margarin fabrikasının genişletilmesi ; ambalajlama malzemeleri fabrikası;
- Çocuk beslenmesine yönelik konserve üretimi yapan fabrika;
- Düşük randımanlı ekmekek fabrikası ; çubuk makarna üretim tesisleri;
- Kombine yem fabrikası ; tutkal jelatin fabrikası;
- Şeker ve yün işleme fabrikası; bira fabrikası; ısır işleme fabrikası;
- Tıp tekniği kapsamına giren mamullerin üretildiği fabrika yatırımı.¹⁰⁰

---

¹⁰⁰ Mehmet Dikkaya, “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Bu Süreçte Uygulanan İktisat Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, İst. Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Ana Bilim Dalı, İstanbul 1996, s. 92-95

3.4. Kazakistan'ın ABD İle İlişkileri

3.4.1. Siyasi İlişkiler

ABD'nin Orta Asya'daki siyasi hedeflerinin, öncelikle, istikrarı artırmak, demokratikleşmeyi hızlandırmak, serbest pazar ekonomisini yerleştirmek ve işlemlerini sağlamak, ticareti artırmak, nükleer silahları kontrol altına almak ve insan hakları standartlarını yerleştirmek olduğu gözlenmektedir. Washington tüm bu hedeflerini bölgede radikal rejimlerin gelişimine ve faaliyetlerine engel olmak şeklinde formüle edilebilecek politika önceliği ile desteklemektedir.¹⁰¹ Daha genel bir ifade ile ABD'nin amacı Orta Asya cumhuriyetlerinin dünya ile entegrasyonuna yardımcı olmak, dolayısıyla bu devletlerin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin farkına varmalarını sağlamaktır. Bu şekilde söz konusu cumhuriyetler güvenlik ve benzeri politikalarda sorumluluk yüklenecek, bölgesel ve uluslararası barış ve istikrar açısından tehlike yaratabilecek Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselişine izin vermeyeceklerdir.

Amerikan siyaset yapıcılarında yukarıda sıralanan hedefler açısından bir uzlaşma bulunmasına karşılık, Orta Asya'ya Amerikan müdahalesinin boyutları üzerinde birtakım fikir ayrılıkları vardır. Orta Asya'ya yönelik aktif politika uygulanması taraftarı olan grubun temel dayanağı bu bölgedeki muhtemel bir istikrarsızlığın içerisinde Türkiye gibi ABD ile dost olan ülkelerin de bulunduğu komşu ve yakın devletlerde olumsuz etkilere sebep olabileceği endişesidir.¹⁰²

Bu düşünce ekolü, öte yandan, bölgede nükleer silah imalatına uygun ekipman ve kaynakların bulunmasına, dolayısıyla olası bir silahlanmaya ve bu silahların radikal üçüncü dünya ülkelerine yada terörist örgütlere yayılması tehlikesine dikkat çekmektedirler. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin bölgeye yönelik desteği artmalı, hatta ikili ilişkileri geliştirme yönünde çaba harcanmalıdır. Ayrıca, bölgedeki müttefikler ile çıkarların her zaman örtüşmediği ve söz konusu dost

---

¹⁰¹ "Statement before the Subcommittee on Foreign Operations, Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee" Washington, DC, May 10, 1994" **Dispatch 5**, no.21, 23.05.1994, s. 332-338.

¹⁰² Warren Christopher, "Toward a Secure, Free, and Fully Integrated Europe," **Dispatch 5**, no.25 20 Haziran 1994, s. 403

ülkelere oldukça sınırlı bir yardım ödeneği ayrıldığı da unutulmamalıdır. Bir diğer önemli faktör uluslararası prestiji açısından doğrudan ABD'nin müdahalesi ile teşvik edilen dönüşümün gerçekleşme şansının daha fazla olduğuna inanılmasıdır. Doğrudan ABD müdahalesini savunanlar artan ABD yardım ve yatırımının bölgenin Washington'a bağımlılığını artıracığına ve Rusya'yı dengeleyebileceğine işaret etmektedirler.¹⁰³ Son iddia ise Orta Asya pazarına nüfuz eden Çin, Güney Kore ve bazı Avrupa ülkelerine karşı rekabetten geri kalınmasının ABD'nin global rekabetteki konumunu etkileyeceği yönündedir.¹⁰⁴ ABD'nin Orta Asya'ya yönelik cari politikasını eleştiren ve daha az müdahale edilmesi gerektiğini savunanlar iddialarını bu bölgenin Amerikan çıkarları açısından çok şey ifade etmediği, hatta bu bölgedeki gelişmelerin Amerika açısından marjinal kaldığı teziyle temellendirmektedirler. Bu gruptakiler bölgede bir İslami radikalizm tehlikesi bulunduğu ve ABD'nin Ortadoğu yada başka bir yerde çıkarlarına zarar verebileceği iddialarını göz ardı ederek, Washington'un bölgesel menfaatlerinin Türkiye ve diğer dost devletler tarafından gözetilebileceğine dikkat çekmektedirler. Bir kısmı farklı kültürlerle demokratikleşme yönünde yapılan müdahalelerin tarihi süreç içerisinde otoriteryenizme yol açtığına işaret ederken, diğer bir grup devlet politikalarına göre yardım verme yada kesmenin daimi ABD müdahalesi anlamına geleceği için İslami radikalizmin yegane muhalefet vasıtası haline getirilebileceğini iddia etmektedir. Bir diğer yaklaşımda ise bu yeni devletlerdeki petrol ve diğer doğal kaynakların Amerika açısından hayati öneme sahip olmadığı, ayrıca yine bu devletlerin Batı pazarlarına açılmalarının çok uzun yıllar alacağı üzerinde durulmaktadır. Diğerleri kadar önemli addedilen bir diğer faktör de bölgedeki çatışma ve istikrarsızlığın ABD personeli ve diğerleri için tehlike yaratabileceği endişesidir.¹⁰⁵

Ana hatları ile değinilen iki yaklaşımdan, cari konjunktürde, birincisinin ağır bastığı görülmektedir. Bu durumun en açık delili, Sovyetlerin 1991 sonunda çöküşünü takip eden süreçte Amerikan yönetiminin yeni kurulan Cumhuriyetleri tanıma hızıdır. Bu noktada söylenmesi gereken, Dışişleri Bakan yardımcısı Strobe

---

¹⁰³ Jim Nichol, **Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests**, CRS Issue Brief, (Washington: Library of Congress, 1996), s. 2.

¹⁰⁴ Strobe Talbott, Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia," **Dispatch** 5, no.19 5 Eylül 1994, s. 281.

¹⁰⁵ Nichol, a.g.e., s. 2.

Talbott'un da belirttiği gibi, Washington'un Orta Asya devletleri ile özelliklerini dikkate alarak farklı boyutlarda ilişkiler kurduğudur.¹⁰⁶

Bu bağlamda ABD'nin Kazakistan'la diplomatik ve siyasi ilişkileri şöylece özetlenebilir: Amerikan yönetimi Kazakistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımıştır. Kazakistan ABD tarafından tanınan ilk Orta Asya devleti olmuştur. Kazakistan ile devam eden ilişkilerin köşe taşı 1992 Kasımında kabul edilen Rusya ve Yeni Ortaya Çıkan Avrasya Demokrasileri ile Serbest Pazarlarının Özgürlüğünün (FREEDOM) desteklenmesi kanunudur. Bu kanun doğrudan askeri, siyasi ve ekonomik dönüşüme yönelik içeriğe sahiptir.¹⁰⁷ Washington gönderdiği yardımlarla bu ülkenin serbest pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Washington'a ilk resmi ziyaretini 18-20 Mayıs 1992 arası gerçekleştirmiştir. 1994 Ekiminde Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın Almatı'yı ziyareti Başkan yardımcısı Gore'ın Eylül 1993'teki ziyaretini izlemiştir.¹⁰⁸ Nazarbayev Şubat 1994'teki ikinci ziyareti sırasında Başkan Clinton ile demokratik değerler, insan hakları ve hukukun geçerliliğine vurgu yapan Demokratik İşbirliği anlaşması imzalamıştır.¹⁰⁹ Nazarbayev'in ziyaretinden sonraki üst düzey temas ABD Savunma bakanı William Perry'nin 1995 Nisanında Kazakistan'ı ziyareti ile gerçekleşmiştir.¹¹⁰

Amerikan yönetimi, üst düzey ziyaretlerin yanı sıra, Kazakistan'da demokrasiye geçişe yardım edebilmek amacıyla çeşitli konularda eğitim programlarının başlatılmasına öncülük etmiştir. Bu programlar siyasal parti ve seçmen eğitimi, seçim düzenlemeleri, kamu yönetimi, sivil eğitim, hukuk ve yasal reform, kanun tasarılarının hazırlanması, insan hakları, hoşgörü ve çoğulculuk, bağımsız medya, dış politika, diplomasi, üniversite idaresi ve İngilizce eğitimi gibi

---

¹⁰⁶ Strobe Talbott, "An Address by US Deputy Secretary at the US-Central Asia Business Conference Washington, DC, USA, May 3, 1994," **Presidents&Prime Ministers** 3, no.5, September/October 1994, s. 34.

¹⁰⁷ "Statement by White House Press Secretary Dee Dee Myers, Washington, DC, July 15, 1994." **Dispatch** 5, no.30 (25/7/94), s. 510.

¹⁰⁸ **Turkish Daily News**, 11 Aralık 1993.

¹⁰⁹ **Turkish Daily News**, 16 Şubat 1994.

¹¹⁰ **Turkish Daily News**, 6 Nisan 1995.

farklı konuları içermektedir. Öte yandan makale ve kitapların çevrilmesi gibi hizmetler de ihmal edilmemiştir.¹¹¹

ABD yönetiminin Kazakistan ile ilişkilerinden de anlaşılabilceği gibi soğuk savaşın sona ermesi yeni bağımsızlığını kazanan devletler ve Amerika arasında ikili ilişkiler kurulabilmesi fırsatını doğurmuştur. Washington, Kazakistan'ı 25 Aralık 1991'de tanımış ve Şubat 1992'de de Bişkek'te bir büyükelçilik açmıştır.¹¹²

ABD'nin yeni bağımsızlığını kazanan devletlere yaptığı yardımların öncelikli hedefinin özel sektörü destekleme olduğu gözlenmektedir. 1995 mali yılında Washington Kazakistan ve Kırgızistan'da özel sektör kuruluşlarını desteklemek için 23 milyon dolar; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da ekonomik yeniden yapılanma amacıyla 10.5 milyon dolar ödenek ayrılmıştır. Serbest pazar ekonomisi ve özel sektörün gelişinin destekleme amacı taşıyan teknik yardım ve eğitim programları tarım teşebbüsleri, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, iletişim, bankacılık, yerleşim, ve politikası ve yönetimi, tüketicinin korunması ve işçi idaresi gibi konuları içermektedir.¹¹³ Söz konusu yardımlarda reformları uygulama yönünde istekli ülkelere öncelik tanınmaktadır. Bu ilke sebebiyle Özbekistan'a yapılan yardım, reformlara yönelik isteksiz tavrından dolayı, Kırgızistan ve Özbekistan'a ulaşan yardımın gerisinde kalmıştır. Tablo 22' de 1996 ve 1997 rakamları ile ülkelere yapılan toplam yardımlar verilmiştir.

---

¹¹¹ "Fact Sheets: Central Asian Republics," **Dispatch 5**, (9/5/94), 282.

¹¹² Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, Cilt 5, Sayı 3, s. 228.

¹¹³ Nichol,a.g.e., s. 13.

Tablo 22. Kazakistan ve diğ er Türk Cumhuriyetlerine ABD Yardım Programı
(1995 ve 1996 Mali Yılları, milyon dolar)

<i>Ülkeler</i>	<i>1996 MY (Tahmini)</i>	<i>1997 MY (Planlanan)</i>
<i>Kazakistan</i>	29.9	39
<i>Özbekistan</i>	18.1	20
<i>Kırgızistan</i>	17.6	20
<i>Tacikistan</i>	3.5	5
<i>Türkmenistan</i>	3.3	5
TOPLAM	72.4	89

Kaynak: Jim Nichol, Central Asia's New States: **Political Developments and Implications for U.S. Interests**, CRS Issue Brief, (Washington: Library of Congress, 1996), s.16

Yardımların ayrıntısına girilirse, teknik yardımlar içinde önemli bir payın da nükleer silahların etkisiz hale getirilmesi amacı taşıdığı hatırlatılmalıdır. Bu durum, özellikle, Kazakistan'a yapılan yardımın yüksek olması sonucunu getirmektedir. Yardımlar içinde belki de en önemli kalemi insani yardımlar oluşturmaktadır. 1992 yılında işlerlik kazandırılan Umut Sağlama Operasyonu (OPH) çerçevesinde Kazakistan'a 8.4 milyon dolar ilaç ve 2 milyon dolar yiyecek yardımı yapılmıştır. OPH çerçevesinde gerçekleştirilen ilaç yardımı programında bir gönüllü kuruluş 13 milyon dolarlık sağlık yardımı yapmıştır. Acil yardım girişimi çerçevesinde de 1 milyon dolarlık sağlık yardımı ulaştırılmıştır. 1994 MY içerisinde ABD Tarım Bakanlığı Kazakistan'daki muhtaç kesimlere 7 milyon dolarlık yiyecek yardımı göndermiştir. USDA Kazakistan tarımını geliştirmeye yönelik daha kapsamlı projeler üzerinde de çalışmaktadır.

3.4.2. Kazakistan'da ABD Yatırımları ve İkili Ticari İlişkiler

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Talbott Amerika-Orta Asya İş Konferansında "Amerikalı işadamlarının bölgede diğ ergamlık için değil; cazip bir iş

olduğu için yatırım yaptıklarını" söylemiştir. Aynı konferans sonrasında, Temmuz 1994'te bir Orta Asya-Amerika Girişim Fonu kurulmuş ve beş yıl için 150 milyon doların üzerinde bir bütçe tahsis edilmiştir. Bu girişimin öncesi ve sonrasında imzalanan çeşitli işbirliği anlaşmalarının hepsi Amerika-Orta Asya yatırım ve ticaretinin ihtiyaç duyduğu yasal ve maddi altyapının tesisini hedef almıştır.¹¹⁴ Kazakistan ile karşılıklı üst düzey ziyaretler esnasında savunma sanayinin yenilenmesi için varılan uzlaşmalar aynı amaca hizmet etmiştir.

Amerikan yönetimi Kazakistan ile Şubat 1993'te karşılıklı olarak en fazla gözetilen devlet statüsü kazandıran bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma gereğince her iki taraf karşılıklı ticari temsilcilikler açmış ve ikili ekonomik ilişkileri geliştirme yönünde faaliyetler başlatmışlardır. 1992 Mayısında imzalanan ve Amerikalı müteşebbislere özel haklar sağlayan anlaşma, 1993 Ekiminden de çifte vergilendirmeyi kaldıran protokolün imzalanması ile güçlendirilmiştir. Öte yandan, OPIC imzalanan anlaşma çerçevesinde Kazakistan'da petrol ve keşif araştırmaları yapan iki şirkete 80 milyon dolar finansman sağlamıştır. Gelişen ticari ilişkiler 1994'te ABD'nin Kazakistan'a ihracatının 131 milyon dolar, bu ülkeden ithalatının da 60 milyon dolar düzeyine yükseldiğini göstermektedir.¹¹⁵

Dış ticaret verileri ve bahsedilen boyutları ile ticari ilişkiler gelişmekte olan ticari ilişkilerin boyutlarını yansıtmaktadır. Bu noktada vurgulanması gereken "büyük paranın" devlet kanalı ile değil dev şirketler vasıtasıyla geldiğidir. Chevron ve Philip Morris gibi büyük şirketler bölgede yaptıkları 3 milyara yakın yatırımın önümüzdeki yıllarda birkaç katına çıkması beklenmektedir. Dünyanın en büyük petrol anlaşması Amerikan petrol şirketi Chevron ile Kazakistan arasında, Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgeleri rezervlerini çıkarma amacıyla imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma 40 yıllık bir dönemi kapsamakta ve 20 milyar dolarlık bir yatırımı öngörmektedir.¹¹⁶

Ama son zamanlarda ABD'nin Kazakistan'a ilgisinin, Hazar Denizi'nin Kazakistan kesimindeki Kaşagan yatağında petrol bulunup bulunmamasına bağlı

---

¹¹⁴ Strobe Talbott, "Promoting Democracy...", a.g.y., s. 280-282.

¹¹⁵ **Statistical Abstract of the United States 1995**, US Department of Commerce, Springfield: National Technical Information Service, 1995.

¹¹⁶ **Milliyet**, 8 Nisan 1993; **Dünya**, 7 Nisan 1993.

olarak artacağı veya azalacağı iddia edilmiştir. Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Boris Raumer, Almatı'da yayınlanan haftalık ekonomi gazetesi Panorama'ya verdiği demeçte, Orta Asya'ya olan uluslararası ilginin oldukça önemli bir dönemden geçtiğini belirtmiştir. Görüşlerinin, ülkesinin resmi görüşü olmadığını altını çizen Raumer, ABD'nin, Hazar petrolüne ilgi gösterdiğini, ancak bu ilginin büyütülmemesi gerektiğini söylemektedir. Kaşagan yatağında petrol bulunması halinde ülkesinin, Kazakistan'a ve Orta Asya'ya ilgisinin artacağını belirten Raumer, ABD'nin bu bölgeye yönelik somut belirlenmiş ve planlanmış bir stratejisi bulunmadığını ileri sürmektedir. Prof. Boris Raumer, Kazakistan'ın Kuzey Kore'ye sattığı savaş uçakları yüzünden ABD'nin bu ülke ile ilişkileri kurban etmek istemesinin anlamsız olduğunu da savunmaktadır. ABD'li bilim adamı ayrıca, Orta Asya ülkeleri arasında yakınlaşma olmadığını da kaydederek, yakınlaşma konusunun sadece bildirilerle ilan edildiğini vurgulamaktadır. Prof. Raumer, bölge ülkelerinin yakınlaşma için gerçekçi sebepleri bulunduğuna dikkati çekerken, bunun da öncelikle Moskova'ya karşı direnmek olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷

3.5. Kazakistan-Avrupa Birliği İlişkileri

AB Ülkeleri'nin Kazakistan'da yaptıkları yatırımlarla ilgili ilk önemli gelişme Kazakistan hükümetinin 1993'ün Aralık ayında Almatı'da Hazar Denizi'nin kuzeyine düşen yeni petrol bölgelerinde petrol ve doğal gaz çıkarmak üzere yedi Batılı petrol şirketi ile anlaşma imzalaması ile yaşanmıştır.¹¹⁸ Kazakistan'ın Avrupa ülkeleri ile ekonomik ilişkileri 1994 yılında da iyi sinyaller vermeye devam etmiştir. Başbakan Teresçenko Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasından (EBRD) 114 milyon dolar kredi talep etmiştir.¹¹⁹ Karşılıklı ilişkiler, Karaçanak bölgesi gaz ve petrol kaynaklarının çıkarılması ile ilgili 2 Mart 1995'te imzalanan anlaşmada yine ağırlıklı olarak Avrupalı şirketlerin bulunması ile aynı çizgide devam etmiştir. 1994 meclis seçimlerinin illegal ilan edilmesi ile yabancı konsorsiyumlarla imzalanan

---

¹¹⁷ "ABD'nin Kazakistan İlgisi", **Hürriyet**, 1 Kasım 1999.

¹¹⁸ **Turkish Daily News**, 4 Aralık 1993.

¹¹⁹ **Turkish Daily News**, 11 Ocak 1994.

anlaşmaların geçerliliğini yitireceğine dair, kısa da olsa olumsuz bir dönem yaşanmıştır.¹²⁰ Ancak daha sonra bu anlaşmaların kanun hükmünde kararname ile yasallaştırılması ile ilişkiler eski seyrinde devam etmeye başlamıştır.

Uluslar arası gözler, bölgenin batı yakasında konsantre olmuş olan Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarında yoğunlaşıyorken, bölge ülkeleri daha çok doğuda bulunan metal zenginliklerini dışa açmakta ve Batılı firmalarla madencilik alanında ortaklık için çalışmaktadırlar. Bölge Moskova'nın kontrolünde iken, bu madenlerden teknolojik imkansızlıklar sebebiyle tamamen yararlanamamış hatta bu madenlerin pek çoğunu ortaya çıkaramamıştı. Bunlar, daha çok yakın zamanlarda Batılı joint-venture'ler tarafından finanse edilen büyük altın yataklarını ihtiva etmektedir. Toronto kökenli Orta Asya Altın Şirketi, Güney Orta Kazakistan'ın Çu-İli bölgesinde Askıktaş altın madeninde başarılı bir şekilde kazı çalışmalarına başlamıştır. Kanadalı şirket bu ortak yatırımın yüzde 70'ine sahiptir. Kanadalı Teck şirketi, ABD'li First Dynasty Madencilik şirketi ve İngiliz Bakyrchik şirketi, Kazakistan'ın bilinen en büyük altın kaynağı olarak bilinen Vasilkovskoye'de altın işletmeciliği lisansını kazanmayı başardı. Ülkenin kuzeyindeki Kokchetau bölgesindeki rezervlerin 400 ton altın ihtiva ettiği tahmin ediliyor.

Avrupa ile işbirliği ve ticari yaklaşımların gelişmesiyle Avrupa Birliği ile entegrasyon da gelişmiştir. AB ve uzun süreli programlar ve dış ticaret partnerliği hazırlanarak gerçekleştirilmiştir. Uluslararası sistem içinde hazırlanan Teknik İşbirliği Programı çok önemlidir. Teknik İşbirliği Programı, AB'nin bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere ekonomik, politik ve sosyal sorunlarını çözmede yardım etme programıdır.

AB ile Kazakistan arasında resmi diplomatik ilişkiler, 1992'de kurulmuşsa da 1991 yılında ticari işbirliği antlaşması imzalanmıştır. 1994 yılında "Kazakistan ile ticaret ve dostluk antlaşması" AB tarafından parafe edilmiştir. 1995 yılının başlarında AB dışişleri bakanlarının toplantısında AB ile Kazakistan arasında çok taraflı işbirliğini öngörülmüştür. "Dostluk ve Partnerlik Antlaşması" resmi olarak imzalanmıştır. Teknik İşbirliği Programı'nın pratik olarak Kazakistan'da uygulanmaya başlaması, 1992 yılında gerçekleşmiştir. Birinci etapta teknik

---

¹²⁰ **Turkish Daily News**, 14 Mart 1995.

organizasyon sorunları çözülmüştür. 1997’de Almatı kentine gelen teknik uzmanlar, 1991 yılındaki program çerçevesinde öngörülen projelerin gerçekleştirilmesi için çalışmaları başlatmışlardır. İkinci etap olarak ise Kazakistan’ın teknik işbirliği çerçevesinde ihtiyaçlarının aktif bir analizi gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında Avrupa Komisyonu, ülkenin 183 sektöründe 6 projeyi finanse etmiştir. 1992 yılında 20 milyon Dolar tutarında 31 proje finanse edilmiştir. 1993-1994 yılında Avrupa’dan çeşitli dallarda uzmanlaşmış 500 eleman Kazakistan’a gelmiştir.¹²¹

Teknik İşbirliği Programı’nın efektif programları uzun süreli perspektiflerle ülkede birçok konuda yardımda bulunmuştur. Almatı kentinde daimi bir ofis açan Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği ile Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki dostluk ve işbirliğini artırma konusunda olumlu bir yaklaşım içindedir. Bugün Kazakistan Cumhuriyeti’nde çeşitli proje ve programlar çerçevesinde kadınların yetiştirilmesi amacıyla bir dizi okul ve merkez organize edilmiş olup halen faaliyet göstermektedir:

- Yönetici yetiştirme okulu ve işletmeciler için üst düzey deneyim kazandırma okulu;
- Bankacılık elemanı yetiştirme merkezi;
- Avrupa ülkeleri ile Kazakistan’daki potansiyel partnerler arasında iş bağlantısı kurmak için iş ve iletişim merkezi;
- Enerji alanında danışman yetiştirme merkezi;
- Enerji ve doğal kaynaklar kompleksleri için yönetici yetiştirme merkezi;
- Kalifiye hava kontrol uzmanı yetiştiren gruplar;
- Ticari yönetim okulu.

Özelleştirme alanında Teknik İşbirliği Programı’nda 46 işletmeye dikkat çekilmiştir. Bunlar tarımsal makine üretimi, tekstil endüstrisi ve takım tezgahları üretimi alanlarında faaliyet göstermektedir. Teknik İşbirliği Programı ekspertizleri, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın faaliyetlerinin yeniden yapılandırılması çalışmalarına da yardım etmiştir. Teknik İşbirliği Programı’nın teknik işbirliği çerçevesinde Aral sorununun ve Hazar projelerinin çözümü için teknik yardım ve destek sağlamaya çalışılmıştır. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı’nın çökmesinin hemen ardından ve bununla bağlantılı olarak XX. yy.ın 90’lı yıllarında dünyada yeni

---

¹²¹ **Interfax Mining and Metals Report**, 1-9 Eylül 1996; **Business Wires**, 9 Eylül 1996.

bir ekonomik işbirliği süreci başlamış bulunmaktadır. Bu yeni dünya sisteminin en temel kurumları ise, Uluslararası Kalkınma ve Yeniden Yapılanma Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği Komisyonu bütçesinden Teknik İşbirliği Programı çerçevesinde 32.1 milyon Dolar yardım verilmesi öngörülmektedir. Bu para; özelleştirme, tarımsal kalkınma projeleri ve eğitim öğretimin geliştirilmesi için belirlenmiştir. Yine çok taraflı yardım olarak Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan 3.36 milyon Dolar kredi sağlanmış olup bu kredi de tarımsal endüstri, ulaşım, haberleşme, enerji, jeoloji, bankacılığın gelişimi ile küçük ölçekli ve genç işadamlarının desteklenmesi yönünde kullanılacaktır. Üçüncü kredi ise, Dünya Bankası tarafından sağlanan 1.95 milyon Dolar tutarındaki kredidir. Bu teknik yardım ise, özelleştirme programının hazırlanması ve bankacılık sisteminin geliştirilmesi için verilmiştir. Dünya Para Fonu, Kazakistan'a iki kredi sağlayacaktır. Bunlar:

- 1998 yılından başlamak üzere on yıl süreli ve 123 milyon Dolar tutarındaki eğitim sistemi kredisi;
- Borç olarak verilecek rezerv kredisi.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu kredilerin devamı, yapılan programların başarıları ile doğru orantılıdır. Uluslararası kuruluşlar dışında çeşitli ülkelerle yapılan antlaşmalar sonucunda bazı krediler de sağlanmıştır. İki taraflı teknik yardım çerçevesinde Kazakistan'ın ABD, Japonya, Almanya, Kanada ve Güney Kore ile ilişkileri mevcuttur. Bu beş ülke ile 1994-1995 yıllarında yardım amacıyla 127.4 milyon Dolarlık antlaşmalar imzalanmıştır. Bunlardan 37.5 milyon Dolarlık bölüm gerçekleşmiştir. Amerika'dan alınan 89.7 milyon Dolarlık yardımın büyük bir bölümü; sosyal korunma, halk sağlığı, teknik yardım, özel sektörün geliştirilmesi ve enformasyon merkezi kurulması için kullanılacaktır. Japonya'dan sağlanan 17.1 milyon Dolarlık teknik yardım ise; sağlık, koruma, eğitim, çevre koruma konularına yöneliktir. Almanya'nın 12.6 milyon Dolarlık yardımıyla ise Bölgesel Endüstri Kompleksleri'nin gelişimi sağlanmaktadır. 6.4 milyon Dolarlık Kanada kredisi ise; Enerji Bakanlığı, tarımsal üretim, endüstri ve ticarete yöneliktir. 300 bin Dolar olan Güney Kore kredisi de, pediatri enstitülerine aktarılmıştır. Yabancı sermayenin Kazakistan'daki en önemli biçimi, ortak girişimler olmuştur. Bu girişimler, 1990 yılında kurulmaya başlamıştır. Konuya ilişkin "Yabancı Yatırımlar" konulu bir

mevzuat vardır. Ortak girişimler, Kazakistan'ın bütün bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Devlet komitesinin verilerine göre 1.4.996 tarihi itibariyle ülkede 728 yabancı yatırımcıyla ortak işletme bulunmaktadır. Bunların 420'si Almatı, 32'si Karaganda, 30'u güney Kazakistan bölgesindedir. Ortak girişimlerin en çok kurulduğu ülkeler; Çin, Türkiye, Almanya ve ABD'dir. En büyük ortak girişimler arasında "Tengizchevron" bulunmakta olup partner bölge ABD'dir. Kürk ve kürklü ürünlerin üretildiği "Alpam" ortak girişiminin partner ülkesi ise Fransa'dır. Ortak girişimlerin kuruluş amaçları şunlardır:

- Zengin kaynakları olan bölgelerin geliştirilmesi, ekolojik dengenin korunması şartıyla yabancı sermayenin teşvik edilmesi;
- Pazar ekonomisine geçişte teknoloji ve yönetim konularında ilerici deneyimler edinilmesi;
- Ülkenin ihracat imkânlarının artırılması;
- Yabancı ülkelerle teknik-bilimsel ve ticari ekonomik işbirliğinin artırılması;
- Yerel işletmelerin üretim potansiyellerinden daha efektif bir biçimde yararlanılması.

3.6. Kazakistan'ın Diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik İşbirliği

Orta Asya cumhuriyetleri, ekonomik açıdan derin bir entegrasyon içindedir. Bölgeyi oluşturan devletlerden Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın ihtiyaç duydukları bazı ürünleri birbirlerinden karşılama oranları çok dikkat çekicidir. Demiryolu makine üretiminin % 96'sı, küçük endüstri donanımlarının % 95'i, kimya ve petrol endüstrisi donanımlarının % 82'si, metalurji endüstrisi donanımlarının % 72'si, kimya-orman kompleksi ürünlerinin % 70'i. Orta Asya cumhuriyetleri, yakın ülkelerden ulusal endüstri alanında 103 ürün ithal etmekte ve onlara da 83 ürün ihraç etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte endüstri ilişkilerinin çöküşünün negatif ilişkileriyle bütün Sovyetler öncesi cumhuriyetlerde büyük bir panik başladı. Bu durum, Orta Asya cumhuriyetlerinde de çok ters bir etki yarattı. Bağımsızlıkların ilan edilmesinin hemen ardından Orta Asya cumhuriyetleri arasında yeniden hükümetler arası iki taraflı antlaşmalar imzalanmışsa da üretim çökerek ödeme krizi baş gösterdi. Eşit olmayan devlet düzenlemeleri de olumlu sonuç vermedi. Orta Asya cumhuriyetleri, hızla gelişen ve değişen dünya pazarlarına kısa sürede adapte olamadılar. Pazar mallarıyla rekabet güçleri olmayıp iletişim ağları çok zayıftı. Tarımsal hammadde kıtlığı, çok büyük boyutlardaydı. Bu koşullar altında Orta Asya cumhuriyetlerinin önünde duran en önemli sorunlar, yüksek kaliteli ve rekabet gücü yüksek ortak bir yapının oluşması için entegrasyon gereği, ülkelerin ihracat potansiyellerini artırma, ekonomik ve ekolojik güvenliği sağlamaktı.

1991 yılında Orta Asya cumhuriyetleri arasında, hükümetler arası bir danışma komitesi kurulması için bir antlaşma imzalanmıştır. 1994 yılında Orta Asya cumhuriyetleri devlet başkanları; Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında bir ekonomik birlik oluşturulması antlaşmasını da imza etmişlerdir. Aynı yıl Almatı kentinde bir yürütme komitesi kurulmuştur. 1994 yılında Orta Asya Bankası da hizmete başlamıştır.

Bu bankanın finansmanı ile Kırgızistan elektromekanik fabrikası hizmete girmiştir. Bu işletme, Kazakistan ve Özbekistan'da bulunan işletmeler için elektrik motorları üretmektedir. Elektrik sayaçları üreten "Saymon AO" da, bu bankadan 100 bin Dolar almıştır. Danışma komitesinin ilgili bakanlıklarının toplantılarında (1994 Bişkek, 1994 Taşkent, 1995 Almatı) 2000 yılına kadar Orta Asya cumhuriyetlerinin ekonomik entegrasyon programı hazırlanmıştı. Programda enerji, doğal kaynaklar, kimya, makine üretim, metalurji, hafif endüstri, ulaşım, haberleşme, inşaat endüstrisi malzemeleri konuları ele alınmıştır. Yine bu programda katılımcı ülkelerin yakıt ve enerji alanında ve ihracat potansiyeline sahip tüm ürünlerde her türlü ihracat kolaylığının sağlanması özellikle öngörülmüştür. Program, her türlü işbirliğini kapsayarak program çerçevesinde işbirliği içinde birçok proje tamamlanarak hizmete girmiştir. Son derece yeni tekniklere sahip bir Özbek-Kazak-Kırgız merkezi oluşturulmuştur.

Bu konudaki bir başka gelişme “Orta Asya Gümrük Birliği”nin kurulması konusunda yaşanmaktadır. Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya ve Tacikistan ülkeleri arasında oluşturulan 'gümrük birliğinin kuruluşundan bu yana somut bir ilerleme kaydedilmemiştir. Üye beş ülkenin başbakanı Almatı'da bir araya gelerek, ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğinin aktüel konularını ve bölgede yaşanan krizin çıkış yollarını değerlendirmişler, zirve sonrası üye ülke başbakanlarını kabul eden Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, sitemde bulunarak imzalanan anlaşmaların bürokratik engellere takıldığını ve işlerlik kazanmadığını belirtmiştir. Nazarbayev, bu konuda üye ülke hükümet organlarının daha dikkatli ve seri bir şekilde çalışması gerektiğini hatırlatarak, *"İlişkilerimiz çok zayıf ve yetersiz. Zirvelerde ve toplantılarda alınan kararlar, imzalanan anlaşmaların ancak yüzde 5 ve 10 civarında yerine getirildiğini görüyoruz. Bu da 'gümrük birliği' zirvesinin geleceğini ciddi manada etkilemektedir."* açıklamasında bulunmuştur. Bu tür cılız ilişkilerle bir yere varılamayacağını da belirten Nazarbayev, yaşanan bürokrasi hantallığının bir an önce yok edilmesi gerektiğini söyledi. Nursultan Nazarbayev, söz konusu yetersiz ilişkilerin üye olmayan ülkelerle mevcut ekonomik ilişkilerine menfi etki yaptığını kaydederek, son dönemlerde ticari ve ekonomik ilişkilerde yüzde 54'lük bir azalma görüldüğünü kaydetmiştir. Daha sonra beş ülkenin başbakanı ekonomi, ticaret, gümrük ve diğer konuları kapsayan toplam 21 anlaşmaya imza atmışlardır.¹²²

Orta Asya'daki ekonomik işbirliğini geliştirmeye yönelik çabalardan birisi de Orta Asya Ekonomik Topluluğu'dur. 5 Ocak 2001 tarihinde Almatı'da Orta Asya Ekonomik Topluluğu Devlet Başkanları Zirvesi yapılmıştır. Orta Asya Ekonomik Topluluğu, 30 Nisan 1994 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında 'Ortak Ekonomik Bölge Oluşturma Anlaşmasının imzalanması ile kurulmuş olup, 26 Mart 1998 yılında Tacikistan da üye olmuştur. 1998 yılında ilgili ülkeler arasında 'Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası'nı Kurma' anlaşması imzalanmıştır. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın Devletlerarası Konseyi'nin genel toplantısına Ağustos 1996 yılından itibaren Rusya Federasyonu, 1999 yılından itibaren de Gürcistan, Türkiye, Ukrayna ve Ermenistan gözlemci olarak

---

¹²² Enes Cansever, “Orta Asya Gümrük Birliği, Bürokrasiye Takıldı”, **Zaman**, 27 Eylül 1999.

katılmaktadırlar. 10 Ekim 1997 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında 'Ebedi Dostluk' Anlaşması imzalanmıştır. 5 Ocak 2001 tarihinde, Almatı'da yapılan Orta Asya Ekonomik Topluluğu Devlet Başkanları Zirvesi'nden sonra, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ve Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov arasında yapılan görüşme sonucunda taraflar, Özbekistan tarafından Kazakistan'ın güney bölgelerine sağlanan doğal gaz fiyatında indirim yapılması konusunda mutabakata varmışlardır. Kazak hükümet heyeti, "doğal gaz satın almalarına" ilişkin görüşmelerde bulunmak üzere Taşkent'e gitti. Görüşmeler sonucu, Özbekistan'dan Kazakistan'a sağlanacak 1000 m³Özbek doğal gaz bedelinin 50 ABD Dolarından 40 ABD Dolarına indirilmesi konusunda bir karar alınmıştır.¹²³

Bu da göstermektedir ki, Orta Asya ülkeleri ile Kazakistan arasında, bu tür işbirliği forumları etrafında ikili ilişkiler gelişmektedir. Bağımsızlıktan sonra, benzer sorunlarla mücadele etmekten öteye gidip işbirliği imkanlarını geliştiremeyen bu ülkeler, bir süre sonra daha rahat bir şekilde ekonomik işbirliği yolları aramaktadırlar.

3.7. Diğer Bölgesel Güçlerin Kazakistan'daki Yatırımları

3.7.1. Japonya

Kasım 1993'te bu ülkeyi ziyaret eden Japon Ticaret Birliği Başkanı, Kazakistan Cumhurbaşkanı'na bu ülkeye düşük faizli kredi vermelerinin üç şartını iletmiştir. Buna göre; Baykonur Uzay Üssü'nün barış amaçlarıyla kullanılması ve uzay çalışmalarında Japonya ile işbirliği edilmesi; Japonya'ya döndürülmüş olduklarına inanılan nükleer başlıklı füzeler konusunun aydınlatılması ve Japon şirketlerinin faaliyet alanlarını kendilerinin belirlemesi konularında anlaşma sağlandığı takdirde Japonya'nın bu ülkenin yeniden yapılanmasında ve teknolojik donanımının sağlanmasında yardımcı olacağını belirtmiştir¹²⁴. Daha sonra iki ülke arasında ekonomik ilişkilerde önemli gelişmeler görülmüştür. Son olarak alt yapı yatırımlarından olan Kazak Demiryollarının geliştirilmesi ile ilgili bazı projeler için

¹²³ **Avrasya Dosyası**, TİKA Yayınları, Sayı: 139, Şubat 2001.

¹²⁴ **Zaman**, 2 Aralık 1993.

bu ülkeyle 55.7 milyon dolarlık kredi anlaşması yapılmıştır¹²⁵. Bu arada bu ülkedeki kurşun, çinko ve bakır yataklarının işletilmesi ile ilgili olarak açılan bir ihaleyi de Türk Şirketi Etibank ile Japon Mitsui arasında kurulan bir şirket kazanmıştır. Ayrıca Japon Chrome şirketi Kazakistan'ın en büyük krom tesisini 67 milyon dolara alarak ilave 400 milyon dolar taahhütte bulunmuştur.

3.7.2. Güney Kore

Güney Kore'li Samsung firması Zhezkazgan bakır kompleksini 49 milyon dolara satın alarak 300 milyon dolar yatırım taahhütünde bulunmuştur. Yine aynı ülkeden Daewoo şirketi ise, Kaztelcom'un %40 hissesini 329 milyon dolara satın alarak 1,27 milyar dolarlık bir ilave yatırım öngörmektedir. Ama daha sonra bu firmanın, kendi mali sorunlarından kaynaklanan sebeplerle bu ülkedeki yatırımlarını durdurduğu görülmüştür.

Bu ülkeler dışında Kanada firması olan Hurricane Hydrocarbons Kazakistan'ın petrol şirketi Yuzhneftgaz'ı 120 milyon dolara satın alarak 280 milyon dolarlık ek yatırım taahhüt etmiş, Çin milli petrol şirketi olan PRC de Aktyubinsk'ün %65'ini 325 milyon dolara satın alarak 4 milyar dolarlık ek yatırım taahhüdünde bulunmuştur.¹²⁶

3.7.3. Rusya

Rus firmaları genel olarak Kazakistan, Azerbaycan ve diğer bazı O. Asya Cumhuriyetlerinde aktif olarak faaliyet göstermek istemektedir. Rusya için stratejik bir önemi olan bu faaliyetler kimi zaman bu ülkeleri iç istikrarsızlıklara düşürecek kadar ileri boyutlar kazanabilmektedir. Rusya'nın bölgede etkin olduğu alanlar, nispeten gelişmiş petrol ve doğal gaz sanayiine ait firmaların gösterdikleri girişimler etrafında oluşmaktadır.

Bunlardan O. Asya bölgesinde kendi alanında çok büyük bir firma olan Lukoil, bu bölgede iş yapmak iddiasında bulunmaktadır. Bu firmanın katılımıyla

---

¹²⁵ Zaman, 17 Nisan 1997.

¹²⁶ Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör, Devlet Bakanlığı, Ankara, 1998, s. 37.

yapılan projelerin en büyükleri şunlardır; Hazar Petrol Konsorsiyumu, Batı Kazakistan'da Kumkol-Lukoil ortaklığı, Kazakistan'ın Atıran şehrinde motor yağları üretim tesisi kurulması, Özbekistan'da gaz yataklarının araştırılması, Kazakistan ve Kırgızistan'da birçok çağdaş benzin istasyonları tesisi vb.. Lukoil ayrıca Kazakistan'ın Tengiz petrol yataklarının da işletilmesinin bir bölümüne ortak olmaya çalışmaktadır. Bu arada, Rusya'nın doğal gaz ihracat ve transportunun %95'ini karşılayan ve ülke bütçesine faaliyetleriyle her yıl trilyonlarca Ruble kazandıran büyük gaz devi Gazprom, Türkmen ve Kazak doğal gazının Avrupa ve dünya piyasalarına taşınması konusunda iddialı çalışmalar yapmaktadır¹²⁷. Aynı şirket, Kazakistan'ın Karaçaganak gaz yataklarının işlenmesine dair uluslararası konsorsiyumun en az %15'ine sahip olmuştur. Bu firmanın Türkmenistan'la ortak projeleri de bulunmaktadır. Son yıllardaki yaşanan gelişmeler, O. Asya'nın petrol ve gaz çıkarılması ve taşınması açısından çok karlı bir yatırım alanı olduğunu göstermiştir. Rusya'nın petrol ve gaz şirketleri, bu rekabetçi üstünlükleriyle bu piyasalarda daha büyük oranlarda kar elde edebilecek güce sahiptir. Rusya enerji kompleksleri bölgede herkese kan vermekte ve kendi ürünlerini dünya piyasalarına daha düşük fiyatlarda ve kredili olarak sunmaktadır. Bütün bunlardan yola çıkarak Rus sermayesinin O. Asya'da özellikle Kazakistan'ın metalürji sanayisinde ciddi ilerlemeler kaydetmesi beklenebilir. Çünkü Rus firmaları, kıymetli maden ihracatı ve metalürji sanayiinde önemli başarılar göstermektedir.¹²⁸

Bu bağlamda Rusya'nın yeni Başkan Putin'le birlikte, Orta Asya'da ve de Kazakistan'da daha ileri işbirliği çabaları içerisinde olduğu belirtilebilir. Nitekim seçilmesinden sonraki ilk yurtdışı gezisini gerçekleştiren Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Özbekistan ve Türkmenistan'a yaptığı ziyaretlerle ülkesi için stratejik önemi olan ekonomik ve siyasi kazanımlar elde etmiştir. Bir ucunda enerji hatları diğer ucunda askeri ve güvenlik meseleleri bulunan bu kazanımlar ise, Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini azaltacak nitelikte bulunmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin Orta Asya'da inisiyatifi kademeli olarak elinden kaçırmaması ve Kerimov ile Niyazov gibi yarın Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ve Kırgız

---

¹²⁷ Jennifer DeLay, "Gasprom Lashes out at Central Asia", **New Europe**, August 17-23 1997, s. 48.

¹²⁸ **Sevodniya**, 9. 4. 1996, s. 7.

Devlet Başkanı Askar Akayev'in de 'Rus kervanı'na binmeleri ihtimaline karşı dikkatli olması gerekmektedir.¹²⁹

---

¹²⁹ Semih İdiz, "Putin'in Orta Asya atağı" **Star**, 22 Mayıs 2000.

SONUÇ

Türk Cumhuriyetleri'nde 1991'de başlayan ekonomik dönüşüm süreci halen devam etmektedir. Bu dönüşüm, sosyolojik, psikolojik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü, söz konusu süreç, topyekün bir zihniyetten başka bir zihniyete geçiş olarak algılanmalıdır. Bu açıdan, bu ülkelerin sosyo-ekonomik ve siyasi alanlarda yaşadıkları problemlerin anlaşılması kolaylaşacaktır.

Bu ülkelerde bağımsızlık, SSCB'nin kendiliğinden dağılması sonucu ve sosyo-psikolojik olarak hazır olmadan elde edildiği için, bir süre şok gelişmeler paralelinde yaşanmıştır. Bu şokların en önemlisi ekonomik yapıda ortaya çıkmıştır. Önceden merkezi plan tarafından belirlenen üretim, yatırım ve istihdam ilişkileri bağımsızlıktan sonra bir anda kendini boşlukta bulmuştur. Bunun sonucunda üretimde keskin azalışlar, yatırımda belirsizlikler ve istihdamda daralmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu durumda reel kesimin, bağımsızlığın ilk yıllarını olumsuz etkilenerek geçirdiği söylenebilir.

Ekonomik yapıda yaşanan sorunlarla Sovyet dönemi politikaları arasında sıkı bir bağ kurmak rahatlıkla mümkündür. Çünkü bağımsızlıkla beraber bu ülkeler ekonomik miras olarak; tüm birliğin ihtiyacını karşılayabilecek ölçekte üretim yapan dev fabrikalar, aynı amaca yönelik belli ürünlerde tarımsal uzmanlaşma, geri kalmış teknolojik yapılanma, yetersiz altyapı ve girişimcilik ruhundan mahrum yığınlar devralmışlardır. Bu olumsuz miras siyasi ve idari mekanizma için de geçerlidir.

Bununla birlikte, umut ışığı tükenmiş değildir. Bağımsızlığın akabinde, henüz üretime açılmamış muazzam ekonomik potansiyelin, dünyanın gündemine oturmasından bu durum daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda, son bir kaç yılda Azerbaycan ve Kazakistan petroleri ile Türkmenistan doğal gazı etrafında koparılan fırtına (Rusya'nın politikaları ve gelişmiş devletlerin bölgeye yönelmesi) daha iyi değerlendirilebilir. Fakat bu potansiyelin değerlendirilebilmesi ve ekonomilerin iç-dış entegrasyona açılması kolay olacak görünmemektedir. Dönüşüm sürecinin sancuları sürerken aynı zamanda yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmeye çalışılması

bunun en önemli sebebi olarak gösterilebilir. Bu aşamada erken dönemde iktisat politikalarının etkili ve yol gösterici olacağını söylemek kolay olmamaktadır.

Türk Cumhuriyetleri için, dünyaya açıldıkları bu yıllarda demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi kavramlar çok cazip görünse de uygulamada bazen yeterli taraftar bulamamaktadır. Ama Kazakistan ve Kırgızistan için demokrasi ve piyasa ekonomisi açısından daha olumlu düşünmek mümkündür.

Kazakistan'ın siyasi açıdan daha fazla seviye kat ettiği söylenebilir. Bu alanda komünizmin monopol siyasi kurumlarının bertaraf edildiği ama yerine tam anlamıyla demokratik kurumların getirilemediği görülmektedir.

Bu olumsuzluklara paralel olarak ülkelerin model arayışları gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk başlarda tüm cumhuriyetlerin Rusya'yı örnek aldıkları görülmüştür. Fakat, aynı zamanda bu ülkeye bağımlı olmanın sıkıntıları da yaşandığı için, daha sonra -kendilerine yakın hissettikleri Türkiye başta olmak üzere- başka model arayışları belirmiştir. Bu konuda Türkiye tarafından piyasa ekonomisi tecrübeleri aktarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra büyük ekonomik güç odakları (Avrupa Birliği, ABD, Japonya gibi) yeniden yapılanma sorunlarının çözümü için girişimlerde bulunmuşlardır.

Bu arada zihniyet sorunu ile ilgili olarak ortaya çıkan beşeri sermaye eksikliğinin giderilmesi konusunda önemli adımlar atılmaktadır. Uluslaşma sürecine de etki edebilecek olan bu gelişme dikkatlice değerlendirilerek ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı faktör olarak devreye sokulmalıdır.

Türk Cumhuriyetleri'nde 1993'te Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında uygulanmaya başlayan ekonomik işbirliği çabalarının uzun dönem politikaları paralelinde Orta Asya Ortak Pazarı'na dönüşebilecek şekilde geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu arada eski büyük ortak Rusya'nın bu ülkelere yönelik son bir yıl içerisinde kurmaya çalıştığı gümrük birliği çabaları da dikkate değer bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Çünkü bu çerçevede üye ülkeler arasında ticaret hacminde bir kaç katına varacak artışlar beklenmektedir. Bu da Rusya'nın bölgedeki ekonomik ve siyasi nüfuzunun henüz bitmediğini göstermektedir.

Yeniden yapılanma sürecindeki bu ülkelerde girişimci sınıfın bulunmayışı, joint-venture türü yatırımların gelişmesine yol açmıştır. Bu konuda Türkiye, Rusya, Çin ve Avrupa Birliği ülkelerinin girişimcilerinin daha etkin oldukları gözlenmektedir. Bu çeşit ortak yatırımların yanında küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaygınlaştırılması da büyük önem arz etmektedir.

Kazakistan'ın da içinde bulunduğu bu ülkelerde son beş yılda yaşanan gelişmelerin arka planının hiç de duygusal yaklaşımlar çerçevesinde olmadığı görülmektedir. Bu konuda gerek Türk Cumhuriyetleri, gerekse bunlara model olabilecek ülkelerin -başta Türkiye olmak üzere- çok samimi ve özverili hareket ederek kısa vadeli çözümler üretmekten ziyade, daha kalıcı ve daha etkin çıkış yolları tespit edip uygulamaları gerekmektedir. Türkiye açısından ise, gerekli olduğu halde yeterli olmayan duygusal yaklaşımlar yerine, bu ülkelere yönelik rasyonel ve akılcı politikaların üretilmesi önem kazanmaktadır. Çünkü yapılması gereken şeyler yapılmadığında şimdilik avantaj görünen yakınlıklar içi boş ilişkilere dönüşebilecektir.

Her ne kadar doğu-batı çatışmasının sona ermesinden ve batının Türkiye'ye Sovyetler Birliği'ne karşı bir kale olarak ihtiyacı kalmamasından dolayı Türkiye'nin batı için önemi Soğuk Savaş sonrası azalsa da takip eden olaylar, Körfez savaşı, Balkanlarda savaş ve Sovyetlerin dağılmasıyla Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsız olmaları Batı ve ABD için Türkiye'nin halen önemli bir ortak olduğunu gösterdi.

Dünya pazarına açılmanın zorluklarını daha önceki dönemlerde de yaşayan ve bu zorlukları aşan geleneksel küresel işletmelerin tecrübelerinden yararlanmak, Türk işletmelerinin de içinde yer aldığı yeni küresel işletmeler grubu için geçerli ve akılcı bir yoldur. Bu konudaki Türk işletmeleri üzerlerine düşen görevleri her zaman hakkıyla yerine getirmekteler ve bunun bilincini taşımaktadır.

Bu bölgede son yıllardaki meydana gelişmeler Türkiye için tarihi bir fırsat arz etmektedir. Zaman geçirilmeden etkin girişimlerde bulunulmalıdır. Tarihin Türkiye'ye sunduğu bu fırsatın kaçırılmaması, Türk Dünyası'nın mutlu geleceği için zaruret arz etmektedir. Türkiye, önüne serilen tarihi fırsatı kaçırmamak için, bir an önce harekete geçmeli, bu fırsatı Türk Dünyası'nın yararına kullanmak üzere her türlü maddi ve manevi çabayı göstermelidir. Uzun vadede bir devlet politikası haline

getirilmesi hususunda önemi vurgulanmalıdır. Çünkü, bu Türklüğün milletlerarası yarışmada var olma, lider olma, dünya barışında teminat olma çabasının temel taşıdır.

Özellikle Kazakistan, etkin bir dış ticaret yapısına sahip bir ülkedir. Dış ticaret rakamlarına bakıldığında Kazakistan'ın diğer Türk cumhuriyetlerine göre dış ticaret hacimlerinin fazlalığı dikkat çekmektedir.

Her ne kadar batı demokrasileri Türk modelinin orijini olsa ve halen Türkiye'den çok daha iyi durumda olsalar da Türk modeli popüler olmuştur. Sovyetlerin yıkılmasıyla Müslüman cumhuriyetler merkezden kontrol edilen ekonomilerini reform etme çabası içine girmişlerdir. Bunlar, batının Türk modelini desteklemesine, ortaya atmasına etki eden belirleyici olan faktörler olmuştur.

Buna rağmen, Kazakistan Hükümeti Türkiye'ye gönülden bağlanmak ve ekonomik girişimlerde daima Türkiye'den alış-veriş yapmak arzusunu taşımaktadırlar. Bu konuyu çok iyi değerlendirmek ve reel-politik açıdan çalışmaları sürdürmek gerekecektir. Özellikle Türk iş adamlarını bu konuda bilgilendirmek ve Kazakistan'a yatırım yapmalarını sağlamak; sağlama hususunda da yardımcı olmak ve teşviklerle desteklemek gerekecektir.

Sahip olduğu ekonomik kaynaklar itibarıyla Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri içinde oldukça güçlü bir konumda bulunan Kazakistan'da, bağımsızlığın kazanılmasından sonra yaşanan ağır kriz aşılmış, ekonomik istikrar sağlanmış, ekonomik mevzuatın iyileştirilmesi ve özel sektörün canlandırılması konularında ilerleme kaydedilmiştir. Beklenmedik gelişmeler olmadığı takdirde, toplam üretimin artmaya devam edip Kazakistan'ın yakın bir gelecekte daha zengin bir ülke haline geleceği tahmin edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların ulaştığı olduğu düzey de bu tahminleri doğrulamaktadır.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan'ın bağımsızlığını resmen tanıyarak ülkeye büyükelçi tayini yapmıştır. Ülkeye ilk giren işadamları da Türklerdir. Bu, hem iki ülke yetkililerinin desteği, hem de iki ülke arasındaki tarihi ve kültürel bağlar sayesinde olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, ikili ticari ilişkilerimiz düzenli şekilde artmıştır.

Kazakistan'da, Türk girişimcileri mal ve hizmet üretim faaliyetleri yürütmektedir. Ülkede halen tekstil, madencilik, enerji, telekom, elektronik, gıda, turizm ve bankacılık alanlarında yatırım yapan girişimcilerimiz mevcuttur. Ancak mevcut potansiyel göz önüne alındığında, bu girişimler yeterli değildir. Ülkede halen gıda, polipropilen üretiminin artırılmasına, sabun, gübre ve deterjan tesislerinin kurulmasına ve ulaşım, telekom ile enerji sektörlerinde yatırım yapılmasına ihtiyaç vardır. Ayrıca, özellikle başkentin Akmola'ya taşınması, Türk müteahhitleri için önemli fırsatlar yaratmaktadır.

Kazakistan, Türkiye'nin ihracatı açısından da fırsatlar barındırmaktadır. Kazak piyasasında halen, dokuma malzemeleri, seramik, cam eşya, oyuncak, ayakkabı, her türlü gıda maddeleri ve giyim eşyası, orman ürünleri, dayanıklı tüketim maddeleri, inşaat malzemeleri, boya ve boya hammaddesi, elektrik malzemeleri, sayaç (gaz,su,elektrik), deterjan ve kozmetik malları için her türlü alıcı mevcuttur. Gelecekte, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da artırılması ve ticarete konu olan malların çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Kazakistan'ın içinde bulunduğu finansman sıkıntısı göz önüne alındığında, ülkenin kredilendirilmesinde esnek davranılması ve iki ülke arasında daha yoğun iş ilişkilerinin geliştirilmesi için özel sektörün desteklenmesi faydalı olacaktır.

Türk-Kazak ticari ilişkilerinin yeterli düzeyde gelişmemesinde bazı faktörler önemli rol oynamaktadır. Bunlardan en önemlisi, Kazakistan'ın ödeme güçlüğü içerisinde bulunmasıdır. Türkiye'den yapılacak ithalatta bu sıkıntı genellikle gözlenmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında bu sorun, Türk Eximbank kredileri ile aşmaya çalışılmış, ama son bir-kaç yıl içerisinde bu kredilerin devamı getirilememiştir. Ama çoğunluğu ihracat kredisi şeklinde olan bu krediler ilk yıllardaki döviz darlığı için iyi bir çözüm yolu olmuştur.

Ticari ilişkilerin gelişmemesinin ikinci nedeni, Kazakistan ekseni olup, ülkenin geçiş dönemi şartlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü, hantal ve verimsiz üretim teknikleriyle elde edilen ürünlerin pek çoğu Türk pazarları için cazip değildir. Başarılı bir özelleştirmeye birlikte ekonominin modernize edilmesini izleyen yıllarda üretilecek yeni ürünler için bu durum değişebilir.

Sonuç itibarıyla ve diğer eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını elde etmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Kazakistan'ın başarılı bir sosyo-ekonomik geçiş süreci

yaşadığı belirtilebilir. Ekonomik sorunlar, etnik problemler ve hammaddeye dayalı ihracat yapısında dış şoklar sebebiyle meydana gelen dalgalanmalarla birlikte ülkede sosyo-ekonomik istikrar sağlanmış bulunmaktadır. Son bir kaç yılda meydana gelen Uzak Doğu ve Rusya krizlerinin Kazakistan'daki yansımasının olumsuz olduğunu belirtmek gereksizdir. Gerçekten bu ülke için, uzun ortak sınırlardaki ticaret yanında resmi rakamlar açısından da en önemli ticaret ortağı olarak halen Rusya bulunmaktadır. Fakat petrol fiyatlarında yaşanan artışlarını izleyen yıllarda, Rusya'nın ekonomik iyileşme içerisine girmesi ve kendisi de petrol ihracatına dayalı bir ekonomiye sahip olan Kazakistan'ın petrol gelirlerinin artması ülke için büyüme anlamına gelmektedir.

Sosyalist ekonomiden on yıl gibi bir süre önce ayrılmış olan Kazakistan'ın piyasa ekonomisine geçiş sürecinde başarılı bir tablo çizebilmesi de şimdilik doğal kaynakların üretilip ihraç edilmesinde elde edeceği performansa bağlı olacaktır. Bir ölçüde toplumsal düzenin uyum içerisinde devam etmesi de bu değişkenle ilişkilidir. Tarihsel dinamikleri ve sağlam bir sosyo-kültürel yapıya sahip Kazakistan'ın bu geçişi kolaylıkla başarabileceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

TEZLER VE KİTAPLAR

ANDİCAN, A.Ahat. **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre yayınları, İstanbul, 1996.

ASFENDİAROV, S. **İstoriia Kazakhstana**, Alma-Ata, 1935.

DİKKAYA, Mehmet. **Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Bu Süreçte Uygulanan İktisat Politikaları**, Yüksek Lisans Tezi, İst. Ün. Sosyal Bilimler Ens. İktisat Politikası abd, İstanbul 1996.

DOĞAN, Orhan. **Ebu'l Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)**, İst. Ün. Sosyal Bilimler Ens., Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

ER GALİEVA, Jannat ve ŞAKUZADAULI, Nurhat. **Kazak Kültürü**, Al-Farabi Kitabevi, Almatı, 2000.

GÜLER, Halit. **Sovyetler Birliği'ndeki Türkler**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.

HAKKULO V, İbrahim. **Ahmet Yesevi (Hikmetler)**, (çev. Erhan Sezai Toplu), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2666, İstanbul, 1995.

NICHOL, Jim. **Central Asia's New States: Political Developments and Implications for U.S. Interests**, CRS Issue Brief, Washington: Library of Congress, 1996.

SARAY, Mehmet. **Kazak Türkleri Tarihi**, Nesil Yay., İst., 1993.

SMIRNOV, E. T. **Sultany Kenisary i Sadıke**, Taşkent, 1889.

TOGAN, Zeki Velidi. **Bugünkü Türkdili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İst., 1981, 2. Baskı.

VIATKIN, M. **Oçerki po istorii Kazakhskoi SSR**, Moskova, 1941.

ZEYNEŞ İsmail ve ÇINAR, Ali Abbas. **Abay**, Türksoy Yay., 2, Ankara, 1995.

MAKALELER

ANDİCAN, A. Ahat. (Hasan Ünal ile Röportaj), **Zaman**, 17 Ocak 1998.

ARAS, Bülent. “Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, Cilt 5, Sayı 3.

AYANGİL, Ruhi. **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15, Türk Dünyası Özel Sayısı.

BEKİ, M.Akif. “Neslimize Sahip Çıkın” **Zaman**, 23 Ocak 1997.

BERDİBAY(EV), Rahmankul. “Kazak Töpke Akınları (Aşıkları)”, **TLED**, Sayı 4, Aralık 1995.

BREMMER, Ian ve WELT, Cory. “The Trouble with Democracy in Kazakhstan” **Central Asian Survey** (1996), Cilt: 15(2).

CAFEROĞLU, Ahmet. “Kazak Türkleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 29, Ankara, 1965.

CANSEVER, Enes. “Orta Asya Gümrük Birliği, Bürokrasiye Takıldı”, **Zaman**, 27 Eylül 1999.

CHRISTOPHER, Warren. "Toward a Secure, Free, and Fully Integrated Europe," **Dispatch 5**, no.25, 20.06.1994.

Çarıkcı, Emin. “Türk Cumhuriyetleri’nde Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye’nin Rolü”, **Bilig**, S. 7, Güz 1998.

“Çernomorskiye Prolivı-Arteriya Jizn” (Karadeniz Boğazları Hayat Damarlarıdır), **Mejdunarodnaya Jizn**, 1996/4.

DELAY, Jennifer. “Gasprom Lashes out at Central Asia”, **New Europe**, August 17-23 1997.

DİKKAYA, Mehmet. “Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları: Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 1, Sayı: 3.

DOĞAN, Yalçın. “Türk-Kazak Aşkı”, **Milliyet**, 17 Eylül 1997.

DÜYSEBAYEVA, Dinara. “Bir Kazak Şairi: Ahmet Baytursunoğlu”, **KE**, Sayı 27, 1994.

- ERCILASUN, Ahmet Bican. Kiril Alfabesinden Latin Alfabesine”, **Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek Konferansı** (25-27 Mayıs 1995), TİKA Yayınları, Nisan 1996.
- "Fact Sheets: Central Asian Republics," **Dispatch 5**, 9.5.1994.
- GOBLE, Paul A. “Eski SSCB’de Boru Hattı Siyaseti”, **Yeni Forum**, Ocak 1996.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız. “Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi”, **Yeni Türkiye**, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15.
- HARRIS, George S. “ The Russian Federation and Turkey”, **Regional Power Rivalries in the New Eurasia Russia, Turkey and Iran**, Edited by: Alvin Z. Rubinstein and Oles M. Smolansky, M. E. Sharpe, New York, 1995.
- İDİZ, Semih. “Putin'in Orta Asya atağı” **Star**, 22 Mayıs 2000.
- İSMAİL, Zeyneş. “Kazakların Büyük Ozanı Jambıl Jabayev”, **TLED**, Jambıl Özel Sayısı, Sayı 8 Ağustos 1996.
- KAHRAMAN, İsmail **Türk Dünyasının Kültürel Bütünleşmesi ve Temel Değerlerimiz**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- KALEMLİ, Mustafa. “Türk Dünyası’nda Parlamentolar Arası İlişkiler”, **Yeni Türkiye**, Türk Dünyası Özel Sayısı, Mayıs-Haziran 1997, Sayı 15.
- KAPAN, İsmail. “Kazakistan’ı Kazanmalıyız”, **Türkiye**, 12 Mayıs 1996.
- KARAÖRS, M. Metin. “Bes Arıs, Kazak Türklerinin Beş Yiğidi”, **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 1997, Sayı 16, Türk Dünyası Özel Sayısı.
- KIVANÇ, Taha. “Kazak Başkentinden Notlar”, **Zaman**, 16 Ağustos 1995.
- MUSAYEV, K.M. “Kazak Folklor Dili Üzerine”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi**, 1988, TDK Yay., 655, Ankara, 1996.
- ÖKMEN, Mustafa ve ÇOLAK, İhsan. “Çevre Sorunlarının Sistemler Üstü Niteliği ve Orta Asya”, **Uluslararası Doğu Üniversitesi Dergisi**, C. 1, S. 1, Ocak 1999.
- PANNİER, Bruce ve RUTLAND, Peter. “Batı Türkistan Cumhuriyetlerinin Rusya ile Tedirgin Ortaklığı,” (çev. Mehmet Dikkaya), **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, S. 2000/09-165.
- "Statement by White House Press Secretary Dee Dee Myers”, Washington, DC, July 15, 1994." **Dispatch 5**, no.30, 25.7.1994.

"Statement before the Subcommittee on Foreign Operations", Export Financing and Related Programs of the House Appropriations Committee, Washington, DC, May 10, 1994" **Dispatch 5**, no.21 23.5.1994.

ŞİRVAN, Nesrin. "Şirketler", **Liberal Bakış**, 11 Temmuz 1997.

THUROW, Lester. "Komünizmden Kapitalizme Geçiş", **Küresel Rekabet**, (Der. ve çev. Mustafa Özel), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

TALBOTT, Strobe. "Promoting Democracy and Prosperity in Central Asia," **Dispatch 5**, no.19, 5.9.1994.

TALBOTT, Strobe. "An Address by US Deputy Secretary at the US-Central Asia Business Conference Washington, DC, USA, May 3, 1994," **Presidents & Prime Ministers 3**, no.5 September/October 1994.

TEMİR, Ahmet. "Kasım Hanlığı" **Türk Dünyası El Kitabı**, I. Cilt, (Coğrafya-Tarih), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 121.

YALÇIN, Aydın. "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", **Avrasya Etüdleri**, Cilt1, No:1, İlkbahar 1994.

YALÇINTAŞ, Nevzat. "Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye Arasında İşbirliği İmkanları", **İlim ve Sanat**, Sayı 31, Şubat 1992.

YORULMAZ, Osman. "Kazakistan Kütüphanelerinde Bulunan Kazak Hanlığı Tarihi ile İlgili Rusça ve Kazak Türkçesi ile Yazılmış Eserlerin Tanıtımı ve Tahlili", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 123, Aralık 1999.

RAPORLAR

Direction of Trade Statistics Yearbook, IMF, 2000.

EIU (The Economist Intelligence Unit) **Kazakhstan Country Report**, October 2000.

EIU (The Economist Intelligence Unit) Country Report, **Kazakstan 3rd quarter 1998**.

EIU (The Economist Intelligence Unit), **Kazakhstan Country Profile** 1999-2000.

Kazakstan 1998-99, EIU (The Economist Intelligence Unit) Country

Profile.
Kazakistan Ülke Raporu (TİKA), Ankara, 1995.
Kazakistan Ülke Raporu, (TİKA), Ankara, 1994.
Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri Raporu, DPT, 1996.
Türk Cumhuriyetleri'nde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör,
Devlet Bakanlığı, Ankara, 1998.
US Department of Commerce, **Statistical Abstract of the United States**
1995, Springfield: National Technical Information Service, 1995.

SÜRELİ YAYINLAR

“ABD'nin Kazakistan İlgisi”, **Hürriyet**, 1 Kasım 1999.
“Almatı Havaalanını Türkler İnşa Ediyor” **Hürriyet**, 14 Haziran 1999.
Avrasya Dosyası (TİKA), Sayı: 139, Şubat 2001.
Avrasya Dosyası Bülteni, TİKA, Ocak 1998/1, Kazakistan Özel Sayısı.
Business M.N., No: 40, 29.10.1994.
Business Wires, 9 Eylül 1996.
Dünya, 7 Nisan 1993.
Interfax Business Report, No: 54, Mart 1996.
Interfax Mining and Metals Report, 1-9 Eylül 1996.
International Herald Tribune, 14 February 1990, Frank, op.cit., 1992.
Kazakistan Ülke Raporu, TİKA, 1995.
Kazakistan, İstanbul, İTO yayını, 1995.
Milliyet, 8 Nisan 1993.
New Europe, 12-18 Ocak 1997.
Sevodniya, 9. 4. 1996.

The Economist, 25 Eylül 1993.

“Turkcell Kazakistan’da”, **Hürriyet**, 3 Mart 1999.

Turkish Daily News 16 Ocak 1995.

Turkish Daily News, 11 Aralık 1993.

Turkish Daily News, 11 Ocak 1994.

Turkish Daily News, 14 Mart 1995.

Turkish Daily News, 30 Mayıs 1995.

Turkish Daily News, 4 Aralık 1993.

Turkish Daily News, 5 Kasım 1994.

Turkish Daily News, 16 Şubat 1994.

Turkish Daily News, 6 Nisan 1995.

Türkiye, 18 Nisan 1995.

Türkiye, 7 Aralık 1993.

Zaman, 17 Nisan 1997.

Zaman, 2 Aralık 1993.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Ahmet Yesevi Kimdir?” http://www.yesevi.edu.tr/ahmet_yesevi.htm (Çevrimiçi)
17 Mayıs 2001.

“Demirbank Kazakistan’da İkinci Şubesini Açtı” (Çevrimiçi)
<http://www.activefinans.com/activeline/sayi6/demirbank.html> 05
Haziran 2001.

“Ekonomik İşbirliği Örgütü”, (Çevrimiçi)
<http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/62ekois.htm>. 10 Ocak 2001

“Kazakistan Cumhuriyeti” (Çevrimiçi)

<http://www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/mars> 05 Mayıs 2001.

Kazakistan Ülke Profili, İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME), (Çevrimiçi)
<http://www.igeme.org.tr/TUR/foyer/ulke/ulke.htm> 15 Mayıs 2001.

“Kazakistan Yabancı Yatırım Sıralamasında BDT Birincisi” Zaman-
Kazakistan, 29 Haziran 2000, (Çevrimiçi)
<http://www.zaman.com.tr/dzaman/kazakistan/ekonomi.htm>

“Kazakistan Ekonomisi” (Çevrimiçi)
<http://www.farabiedu.org/turkce/kazakistan/ekonomi> 10 Mayıs 2001.

Kazakistan Ülke Raporu, **<http://www.tika.gov.tr/index/ka.htm>**, (Çevrimiçi) 15
Mayıs 2001.